

Dnevi evropske kulturne dediščine Kulturne poti 1999 Vodnik po spomenikih

Dnevi evropske kulturne dediščine Kulturne poti 1999 Vodnik po spomenikih

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(497.4)(036)

KULTURNE poti 1999 : vodnik po spomenikih / [avtorji tekstov Modest Erbežnik ...[et al.] ; urednica Jerneja Batič ; fotografije Miran Kambič ; fotografije, načrti in risbe dokumentacije Zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine v Celju ... et al.] . - Ljubljana : Ministrstvo za kulturo, Uprava R Slovenije za kulturno dediščino, 1999

ISBN 961-6037-41-2

1. Erbežnik, Modest 2. Batič, Jerneja

103275520

© 1999 MINISTRSTVO ZA KULTURO, UPRAVA R SLOVENIJE ZA KULTURNO DEDIŠČINO
avtorji tekstov MODEST ERBEŽNIK, ALEŠ FLORJANC, DR. SONJA A. HOYER, MARLENKA HABIJANIČ, VLADIMIR KNIFIC, SVJETLANA KURELAC, NIKA LEBEN, RENATA PAMIČ, DARJA PERGOVNIK, DR. PHIL MASON, JUDITA PODGORNİK, BRANKA PRIMC, MILAN SAGADIN, DR. IVAN STOPAR, DUŠAN STRGAR, ALENKA ŽELEZNIK *izdajatelj* MINISTRSTVO ZA KULTURO, UPRAVA R SLOVENIJE ZA KULTURNO DEDIŠČINO, PLEČNIKOV TRG 2, LJUBLJANA *zanj* STANISLAV MRVIČ *urednica* JERNEJA BATIČ *fotografije* MIRAN KAMBIČ *oblikovanje* ROBERT ŽVOKELJ, STUDIO ID *primarna tipografija* SCALA & SCALA SANS, FSI *ostale fotografije, načrti in risbe* DOKUMENTACIJE ZAVODOV ZA VARSTVO NARAVNE IN KULTURNE DEDIŠČINE V CELJU, KRANJU, LJUBLJANI, MARIBORU, NOVEM MESTU, PIRANU, ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, NARODNI MUZEJ SLOVENIJE *organizacija tiska* BOŽNAR & PARTNER *barvni izvlečki* HIFI COLORSTUDIO *tisk* NPA *naklada* 2000 LJUBLJANA, SEPTEMBER 1999

WWW.SIGO.SI:90/UKD/

Kazalo

EŠD

57	Celje: Cerkev sv. Danijela.....	9
9825	Celje: Pelikanov atelje.....	13
9547	Cerklje na Gorenjskem: Hribarjeva vila	19
68	Cerovo: Tabor	25
9254	Črnomelj: Arheološko najdišče	33
2960	Duh na Ostrem vrhu: Cerkev sv. Duha	43
8120	Dvor pri Žužemberku: Auerspergova železarna	47
159	Grad: Grad.....	53
271	Kočevski Rog: Baza 20	63
7591	Koper: Mestni trg	69
2825	Kranj: Kapela sv. Petra.....	79
8786	Ljubljana: Apnenica v Kamni Gorici	89
8785	Ljubljana: Apnenica v Podutiku	91
	Ljubljana: Drevoredi Kranjske stavbne družbe.....	95
527	Pleterje: Muzej na prostem	103
549	Podsreda: Grad	109
564	Potoki pri Žirovnici: Arheološko najdišče Ajdna	115
7754	Ptuj: Orfejev spomenik	121
2092	Ribjek: Cerkev sv. Egidija	127
694	Stari trg pri Slovenj Gradcu: Cerkev sv. Pankracija	133
5843	Škofja Loka: Kašča	141
855	Vršič: Ruska kapelica	147
879	Zgornja Radovna: Pocarjeva domačija	153
	Barvne reprodukcije	161

EŠD je evidenčna številka enote iz Zbirnega registra dediščine (ZRD), ki ga vodi Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo na podlagi pravilnika o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine (Ur.l. RS 26/95).

Kulturnim potem na pot

Ob Dnevih evropske kulturne dediščine v Sloveniji že od leta 1991 izdajamo knjige, s katerimi želimo oplemenititi vaše vedenje o kulturi in zgodovini slovenskega prostora. Izdali smo serijo tematskih vodnikov za obisk kulturnih spomenikov – baročnih, rimskih, secesijskih, zgodovinskih parkov in vrtov, srednjeveških samostanov, etnoloških spomenikov in naših srednjeveških mest. S temi knjigami smo se uveljavili doma in v tujini. Tovrstne tematske vodnike za posamezna področja bomo v bodoče še pripravljali. Ob kampaniji Sveta Evrope, Evropa – naša skupna dediščina, pa smo se s strokovnjaki, ki skrbijo za ohranjanje kulturne dediščine, dogovorili, da bomo v prihodnjih nekaj letih pripravili nekoliko drugačne vodnike: to so vodniki po izbranih obnovljenih kulturnih spomenikih, ki smo jih poimenovali Kulturne poti.

Služba za varstvo kulturne dediščine aktivno sooblikuje naš odnos do ostalin preteklosti, saj nas s svojim delom na spomenikih, njihovem pomenu v prostoru in v naši zavesti nenehno opozarja, vzgaja in nam odpira nove razsežnosti našega bivanja.

Z vodnikom Kulturne poti vam želimo skozi obnovo spomenikov približati delo konservatorjev in vam omogočiti pretanjeno poznavanje spomenikov, saj se za obnovljenimi fasadami in freskami skrivajo živa dogajanja preteklih obdobj. Konservator ni le borec za ohranitev posameznega spomenika in njegov advokat, je tudi raziskovalec dediščine, ki ji sledi po arhivih, literaturi in jo prepozna na terenu. S svojim raziskovanjem spomenika in oblikovanjem programa obnove nam nudi podobo pričevalnosti in avtentičnosti, ki je pogosto zavita v tančice ugotovitev, razmišljanj in odločitev. Pot do končne obnove spomenika je dolga. Vsa spoznanja in odkritja po obnovi na zidovih spomenikov niso vidna in ostanejo dokumentirana v zemlji ali zidovih ter v dosjeh in fotodokumentacijah zavodov za varstvo kulturne dediščine. Končna podoba obnovljenega spomenika je le ena od njegovih zgodb, zato vam želimo s tem vodnikom odkriti delčke zgodovine spomenikov, ki jih boste sami težje odkrili.

V prvi knjigi iz serije Kulturne poti vam predstavljamo spomenike različnih zvrsti, ki so bili obnovljeni v zadnjih nekaj letih. Sprehodili se bomo po vsej Sloveniji in upamo, da vas bodo kratke predstavitve posameznih spomenikov vzpodbudile k ogledu in zanimanju za kulturno dediščino.

Cerkev sv. Danijela

ESH57

kraj	Celje
časovna opredelitev	14. stoletje
čas obnove	1963–1980
odgovorni konservator	dr. Ivan Stopar in sodelavci Ivo Gičar, Viktor Povše, Ivo Prodan

Leta 1229 se omenja prvi znani celjski župnik Rubpertus plebanus, kar štejemo za prvo posredno omembo celjske župnijske cerkve. Vendar vse kaže, da je bila današnja cerkev, ki je bila že od vsega začetka triladijska in sprva opremljena tudi z dvema zvonikoma, pozidana šele na začetku 14. stoletja. Zasnovana je bila še na romanskem tlorisu, vendar je bila že od začetka opremljena z dolgim, tristrano sklenjenim, križnorebrasto obokanim prezbiterijem. Okoli leta 1400 so ji prizidali Marijino kapelo, v 15. stoletju pa so vse tri prvotno ravno stropane ladje križnorebrasto obokali. V 16. stoletju so ji prizidali zakristijo, v baroku pa obe stranski kapeli. Baročno preoblikovano cerkev so sredi 19. stoletja regotizirali. Obnova cerkve, hudo poškodovane med bombardiranjem leta 1945, je skušala stavbi vsaj delno vrniti nekdanji značaj.

Med obnovitvenimi deli so potekale na cerkvi sistematične raziskave, ki so pomagale natančneje opredeliti njeno stavbno zgodovino, obenem pa so bile na več mestih odkrite srednjeveške freske, ki delno sodijo v vrh poznogotske likovne dejavnosti na Slovenskem.

Cerkvena notranjščina je bila pred obnovo pusta, polihromirana gotska rebra so bila globoko potopljena v omete, nekdanji gotski slavalok so odstranili v času baročnih prezidav, ko so preoblikovali tudi prezbiterij in njegov tristrani sklep zamenjali s konho, okrašeno s fresko Franceta Jelovška. V drugi polovici 19. stoletja so konho odstranili, v tristranem sklepu pa namestili nova, neogotsko oblikovana okna. Vendar ta niso bila vstavljena v prvotna, delno še ohranjena gotska ostenja, marveč vdrelana v steno ob njih. Med obnovo smo okna spet vpeli v stare, delno rekonstruirane okvire, obenem pa smo s sten odstranili debele opečne baročne obloge. Pri tem so se pokazali sledovi odbitih gotskih služnikov, ki so segali do tal, pokazal se je venčni zidec, na severni strani prezbiterija pa sledovi gotskih fresk. Na prvih dveh polah je bil odkrit dobro ohranjen Pohod sv. Treh kraljev iz začetka 15. stoletja, v zadnji poli pa je bila skrita slabše ohranjena kompozicija s prizori Marijine smrti, vnebovzdetja in kronanja v nebesih, delo istrskega Pisanega mojstra. Med obnovo so bile freske restavrirane, manjkajoči kamnoseški členi pa rekonstruirani in tonirani z opečno barvo. Prezbitrij je s tem spet zaživel v polni skladnosti, kmalu pa se mu je pridružila enako obravnavana-

◀ Sedilje v Marijini kapeli...»S sedilj, relikvijske omare, še ohranjenih konzol in fial smo odstranili večkratne beleže in tako je spet prišla do izraza njihova filigranska struktura...«

na ladja - manjkal je le še zadnji poudarek v cerkveni notranjščini - slavolok. Odločitev za njegovo rekonstrukcijo je bila tvegana, saj je šlo za prvi tovrsten poseg na Slovenskem, vendar se je kmalu izluščilo spoznanje, da bo edino s slavolokom cerkvena prostornina spet polno zaživela. Pripravljene so bili ustrezni načrti in cerkev je dobila rekonstruiran slavolok, na njem pa je bila na temelju ohranjenih fragmentov rekonstruirana nekdanja slikana obroba z motivom akantovih listov. Poskus poustvaritve gotške atmosfere v prostoru je uspel, o opravljenih posegih pa

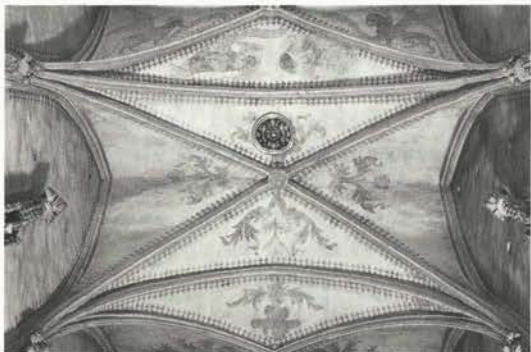
Pogled v glavno ladjo in prezbiterij opatijske cerkve sv. Danijela»manjkal je le še zadnji poudarek v cerkveni notranjščini - slavolok. Odločitev za njegovo rekonstrukcijo je bila tvegana...«

obstaja tudi natančna dokumentacija.

Poseben čar opatijske cerkve predstavlja obnovljena Marijina kapela. Že vse od prejšnjega stoletja je rabila za ropotarnico, dobršen del njenega prvotnega kamnoseškega odličja je izginil že v času baroka, njena oprema je bila skromna. Ko smo odstranili navlako in sondirali stene, so se ob še ohranjenih gotških sedi-

Pogled v obnovljeno gotško Marijino kapelo.»z obnovo arhitekturnih členov in z decentno prezentacijo opreme smo tako dobili izjemno prostornino iz časa viteške gotike...«

ljah in relikvijski omari na severni in južni strani prostora pokazale zazidane, delno uničene oltarne in molilne niše. Te smo odkrili, v obnovljene loke pa vzdali med zasipom najdene ostanke plezalk in drugih kamnoseško obdelanih kosov. S sedilj, relikvijske omare, še ohranjenih konzol in fial smo odstranili večkratne beleže in tako je spet prišla do izraza njihova filigranska struktura, medtem pa smo s sondami na stropu kapele odkrili tudi sledove fresk. Kmalu se je pokazalo, da imamo opraviti s kvaliteto, na kakršno pri nas le redko naletimo. V osrednjem po-

Preplet akantovja na stropu Marijine kapele.

...»Opisano poslikavo je mogoče pripisati takrat sloveči slikarski delavnici Friderika Beljaškega...«

lju križnorebrastega gotskega oboka je bil naslikan Prestol milosti, krog njega so bili razvrščeni cerkveni očetje in simboli evangelistov, predvsem pa izjemno elegantni angeli z orodji Kristusovega mučenja v sklepni stranici kapele, medtem ko je zahodni traveji prekril preplet akantovja. Sprva so bile vsaj delno poslikane tudi stene sakralnega prostora, vendar je bilo tam mogoče rešiti le nekaj fragmentov. Opisano poslikavo je mogoče pripisati takrat sloveči slikarski delavnici Friderika Beljaškega, ki je podobno poslikal tudi obok župnijske cerkve v Št. Vidu na Koroškem. Z odkritjem in kvalitetno restavracijo te v secco tehniki izvedene slikarije iz ok. 1415, z obnovo arhitekturnih členov in pa z decentno prezentacijo opreme smo tako dobili izjemno prostornino iz časa viteške gotike, ki ji daje poseben poudarek tudi plastika Pietà iz dvajsetih let 15. stoletja s skoraj nedotaknjeno gotško polihromacijo, ki je po restavraciji tudi zaživela v vsem svojem prvotnem sijaju.

Pelikanov atelje

ESH 9825

kraj	Celje
naslov	Razlagova 5
časovna opredelitev	1899
čas obnove	1997
odgovorni konservator	Branka Primc
ogled	Atelje je odprt od torka do petka od 10. do 14. ure, ob sobotah od 9. do 12. ure.

Fotografski atelje znamenitega Celjana, mojstra fotografije, Josipa Pelikana je kulturni spomenik izjemnega pomena, saj gre za edini ohranjeni primer steklenega fotografskega ateljeja s konca 19. stoletja na naših tleh, redki pa so tudi drugod po svetu.

Atelje je leta 1899 na vrtu svoje nove hiše Neugasse št.1 postavil tedanji celjski fotograf Johann Martin Lenz. Načrt, ki ga je izdelal celjski stavbenik W. Higersperger, kaže pritličen zastekljen objekt tlorisnih dimenzij 8 x 5 metrov in višine 4,2 metra, v resnici pa je Lenz pritlično etažo pozidal, v njej uredil tri delovne prostore, nanjo pa namestil zastekljeno kovinsko konstrukcijo, imenovano tudi »stekleni salon«. Zastekljeni del je najverjetneje izdelala firma Griedl z Dunaja. Lenzov atelje je bil torej v svojem času sodoben, postavljen v skladu s tedanjimi strokovno-tehničnimi predpisi in namenjen umetniški portretni fotografiji. Zastekljeni del je bil obrnjen na severno stran, da je zajel mehko svetlobo, kovinska konstrukcija je bila iz močnih nosilcev, ki so v neposrednem lomu, brez motečih strešnih nosilcev, prehajali iz strehe v steno, steklo je bilo dovolj odporno za težo snega, imel je žlebljeno strukturo in moder odsev. Atelje je bil dobro prezračevan in ogrevan z okroglo litoželezno pečjo. Za odtekanje kondenzne vode s kovinske konstrukcije je skrbel odtočni žleb, povezan z zunanjim strešnim žlebom, svetlobo in senco je reguliral sistem zastiralnih zavesic v modri in beli barvi, pritrjenih na škripčevje, ki jih je fotograf s palico ustrezno premikal.

Reklamni izvesek Pelikanovega ateljeja. ...»K pous-tvarjanju preteklosti in avtentične podobe Pelikano-vega ateljeja so pripomogli tudi dodatki na obnov-ljeni zunanjsčini...«

◀ Retuširna miza v Pelikanovem ateljeju. ...»stene so zapolnile izbrane fotografije iz njego-vega raznolikega fotografskega opusa...«

Takšen atelje je leta 1920 skupaj s stanovanjsko hišo odkupil fotograf Josip Pelikan, ki se je nato zapisal v celjsko kulturno zgodovino ne le kot odličen mojster umetniške fotografije, temveč tudi kot vesten kronist kulturno-zgodovinskega dogajanja v mestu in njegovi okolici v polpretekli dobi. Pelikan ateljeja ni bistveno spreminjal, zamenjal je le dotrajana vrata v salon in okno v sprejemnici, stene na novo poslikal z dekorativno slikarjijo ter prostore dodatno opremil s scenskimi in fotografskimi rekviziti in aparati.

Pelikanov atelje pred obnovo. ...»V tej žalostni podobi je leta 1997 dočakal celovito pre-novo in novo, muzejsko funkcijo. ...«

Pelikan je konec 30-ih let fotografsko delavnico preselil v pritličje svoje stanovanjske hiše in atelje opustil. Dolga desetletja nevezdrževanja so povzročila rapidno propadanje in dotrajnost sestavin. Osušeni kit je popustil, steklene plošče so popokale, streha je začela zamakati, železne nosilce je načela rja, v parketu salona se je naselila goba, okensko in vratno pohištvo je zgnilo. V tej žalostni podobi je leta 1997 dočakal celovito pre-novo in novo, muzejsko funkcijo.

Konservatorski pristop k prenovi te edinstvene arhitekture je bil jasen. Treba je bilo v največji možni meri ohraniti originalno substanco z vsemi arhitekturnimi sestavinami in tehničnimi detajli ter zagotoviti optimalno stopnjo avtentične podobe fotografskega ateljeja s konca 19. stoletja, ki ga je v 20. in 30. letih našega stoletja opremil mojster Pelikan. Načeli originalnosti in avtentičnosti sta bili ves čas prenove na preizkušnji, še posebej pri prezentaciji najdragocenejšega dela ateljeja, steklenega salona. Pri bodoči funkciji fotografskega muzeja s predstavljenimi občutljivimi eksponati, kot so fotografski aparati, scenski rekviziti ipd., je bilo treba upoštevati sodobne tehnično gradbene predpise in normative, upoštevati stopnjo strokovnega znanja in izkušenj izvajalcev pri tem specifičnem tehničnem spomeniku, pa tudi omejenost ponudbe »historičnih«

materialov na našem tržišču. Substanca ateljeja je bila v zelo slabem stanju, posebno lesni izdelki, ki jih je bilo treba zamenjati z novimi. Tako je atelje dobil nove talne obloge, okna, vrata, vhodni vetrolov, ki so popolna kopija originalnih, uporabljena je bila večina prvotnega okovja. Žal pa se je izkazalo, da tudi obstoječa železna konstrukcija zaradi delovanja rje ne bo vzdržala nadaljnjih obremenitev. Njena rekonstrukcija je pomenila velik izvajalski izziv, saj je bilo treba kovinske nosilce izdelati in ukriviti v enem kosu in nato na novo namestiti. Podobne

Pelikanov atelje po obnovi. ...»ključni strokovni problem prenove pa je bila nova zasteklitvev ateljeja. Ali vztrajati pri prvotni, enojni zasteklitvi ter tako zagotoviti avtentičnost arhitekture...«

težave so botrovale tudi rekonstrukciji dotrajanega kondenznega žleba, ključni strokovni problem prenove pa je bila nova zasteklitvev ateljeja. Ali vztrajati pri prvotni, enojni zasteklitvi ter tako zagotoviti avtentičnost arhitekture in pomembnega interiera minule dobe, s tem pa izpostaviti dragoceno Pelikanovo dediščino uničevanju kondenzne vode kot obvezne spremljevalke takega, zastarelega načina zasteklitve? Ali pa pristati na sodobno termo zasteklitvev brez motečega kondenza, vendar z močno preobrazbo historične podobe steklenega salona? Rešitev je morala biti kompromisna - atelje je ohranil enojno zasteklitvev in »pridobil« klimatsko napravo. Med številno ponudbo tovrstnih sistemov smo izbrali takega, ki je najmanj viden in moteč. K avtentični zasteklitvi je sodila tudi izbira ustreznega stekla, ki je moralo biti dovolj trdno in enako žlebljeno kot prvotno.

Stekleni salon je postopno dobival svoj prvotni videz z rekonstruirano barvno obdelavo zidanih sten - fotografskega ozadja, ki je dobilo značilni nevtralni sivosrebrni barvni odtenek, ter modro južno steno, obogateno z zaključno cvetno borduro. V obnovljeno, bogato oblikovano okroglo litoželezno peč smo namestili grelno spiralo za dodatno ogrevanje salona, brez motečih radiatorjev. V zaključni fazi prenove smo pod stropom

ponovno namestili obnovljeno škripčevje z novimi zastiralnimi zavesicami, nepogrešljiva Pelikanova premikalna bambusova palica je zasedla svoje staro mesto v kotu. Tudi drugo dragoce-
no Pelikanovo fotografsko opremo (velika portretna kamera -
mehovka, ozadja za fotografiranje, poslikana z romantičnimi
motivi, mizice, sedeži, stoli, vaza, stojalo za rože) smo postavili
na svoje prvotno mesto, kar je dopolnilo pristno in celovito po-
dobo historičnega fotografskega interierja.

K poustvarjanju preteklosti in avtentične podobe Pelikano-

Vitrina s fotografsko opremo. ...»Pri
bodoči funkciji fotografskega muzeja
s predstavljenimi občutljivimi ekspo-
nati, kot so fotografski aparati...«

vega ateljeja so pripomogli tudi dodatki na obnovljeni zunanjš-
čini, kot so ustrezno izbrane konzolne luči, slikovite reklamne
napisne table in na fasado narisane reklamne napise. V pritličju
ateljeja je obnovljen Pelikanov delovni prostor za retušo, stene
so zapolnile izbrane fotografije iz njegovega raznolikega foto-
grafskega opusa.

Takšna celovita, spomeniška in hkrati muzejska prezentaci-
ja fotografskega ateljeja nas seznanja z delovnim prostorom in

Muzej novejšje zgodovine Celje je prenovljeni fotografski atelje odprl februarja
leta 1997. V osrednjem prostoru – galeriji si lahko ogledamo originalne ate-
ljejske fotografije iz začetka stoletja. Med njimi spoznamo znane osebnosti
Josipa Stritarja, Juliusa Kugyja, Vladimira Levstika, Louisa Adamiča. Med por-
treti pa ne prezremo ženske lepote, domišljije modnih oblačil ter izrazov sre-
če, ljubezni in otožnosti. Radoveden obiskovalec si lahko ogleda fotografsko
tehnično opremo mojstra, ki je sproti spremljal vse nove dosežke moderne
tehnologije fotografije. (cit.: Andreja Rihtar, Muzej novejšje zgodovine Celje)

načinom dela enega najpomembnejših fotografov v našem prostoru, obenem pa predstavlja edinstveni tehnični spomenik s konca 19. stoletja, dragocen zgled naše kulturne dediščine.

BRANKA PRIMC

Pogled v Pelikanov fotografski studio. ...»v resnici pa je Lenz pritlično etažo pozidal, v njej uredil tri delovne prostore, nanjo pa namestil zastekljeno kovinsko konstrukcijo, imenovano tudi stekleni salon. ...«

Literatura

MIRKO KAMBIČ, *Josip Pelikan, slovenski fotograf*, Muzej novejšje zgodovine Celje, Mohorjeva družba, Celje 1996.

MIRKO KAMBIČ, Pelikan in njegova fotografska delavnica, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 34, št. 3, 1986.

HEDVIKA ZDOVC, *Mestna občina Celje, I. del 1850–1918*, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1994.

Hribarjeva vila

EŠD 9547

kraj	Cerklje na Gorenjskem
naslov	Trg Davorina Jenka
časovna opredelitev	1886–1890
čas obnove	1986–1989
odgovorni konservator	Nika Leben in sodelavci dr. Peter Fister, Katarina Langus
ogled	Za ogled hiše je treba sporočiti vnaprej v Gorenjsko banko v Kranju, Bleiweisova ulica 1 ali na Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, Tomšičeva ulica 44.

Ivan Hribar (1851 Mengeš–1941 Ljubljana), politik in gospodarstvenik, pesnik, pisatelj in prevajalec, nestor slovenskega bančništva in znani ljubljanski župan je leta 1886 v Cerkljah na Gorenjskem kupil Lukeževo hišo nasproti župnijske cerkve in jo v naslednjih letih preuredil v svoje priljubljeno poletno bivališče.

Prezidavo hiše je zaupal takratnemu deželnemu inženirju Janu Vladimirju Hraskemu (1857 Babule pri Haliču - 1939 Poddebrady), priznanem strokovnjaku za hidrološka vprašanja, kot stavbenik pa se je uveljavil predvsem z Narodnim domom v Celju in Opero v Ljubljani. Hrasky je prisluhnil željam in potrebam naročnika - predstavnika višjega družbenega sloja in je prvotno pritlično kmečko hišo preoblikoval v pravo podeželsko vilo z gospodarskimi prostori v pritličju in stanovanjem v nadstropju.

Potrebne bivalne prostore je pridobil z nadzidavo osrednje stavbe, ki ji je ob straneh dodal pritlična prizidka. Prizidka je prislonil ob osrednjo stavbo, tako da je nekdanje stransko pročelje osrednje stavbe vključil v novo nastalo obcestno fasado kot plitev rizalit, ki ga je v nadstropju poudaril z lesenim balkonom, v trikotnem čelu pa z lesenim zatrepom. Kljub spremenjenim višinskim poudarkom in novi tlorisni zasnovi pa je stavba ohranila sozvočje s trškim jedrom, saj navzven ne kaže posebnega razkošja. Še najbolj je mogoče zaslutiti slikovito notranjost ob pogledu na leseno verando, ki jo je Hrasky kot obvezno sestavino počitniških vil dodal v severnem nadstropnem delu stavbe. Ker so bile odprte verande na Gorenjskem zaradi klimatskih razmer skoraj neuporabne za posedanje, se je Hrasky odločil za zastekljeno izvedbo s polkni in oknicami, ki jih je bilo mogoče v poletnem času sneti.

Oblikovanje pročelja z rusticiranim ometom v pritličju in klasicističnimi okenskimi obrobami lahko uvrstimo v historični slog 19. stoletja, ko je bila sezidana večina počitniških vil v tedanji monarhiji. Na lesenih, bogato ornamentiranih arhitekturnih elementih, kot so balkonska ograja in veranda, pa je že slutiti vpliv modne secesije. Bogato oblikovana je predvsem notranjost verande. Odprto ostrešje z leseno poslikano nosilno konstrukcijo in bogato izrezljana lesena polnila nad barvastimi okni predstavlja pravo mojstrovino domačih cerkljanskih obrtnikov, ki so po ustnem izročilu sodelovali pri tedanji prenovi.

Poleg slikovite verande tudi drugi prostori v nadstropju ka-

◀ Detajl lončene peči. ...»Slikovite interiere dopolnjujejo lepi secesijski lestenci, keramične peči in slike...«

žejo visoko bivalno kulturo. Stenske poslikave sicer ne presega-
jo kvalitete obrtniškega izdelka, vendar so med redkimi, ki so
se ohranile na Gorenjskem v posvetni arhitekturi tega časa. Na
stropovih prevladuje novorenesančna ornamentika s cvetličnimi
motivi, viticami in rozetami ter stiliziranimi cvetovi, ki prehajajo
v maske, dopolnjena pa je s figuralnimi motivi in vedutami. Po-
slikavo stropov dopolnjujejo barvno uglaseni tapetni vzorci sten.
Možni avtor poslikav je ljubljanski dekorater Karel Lipovšek z
Gradišča, ki je z ornamentiko poslikal tudi strop v Narodnem

Zunanjščina obnovljene vile. ...»Hrasky je prisluhnil željam in potrebam naročnika...in je prvotno pritlično kmečko hišo preoblikoval v pravo podeželsko vilo...«

muzeju v Ljubljani, za katerega je del opreme načrtoval Hrasky.

Hribar je prostore v nadstropju opremil s historično obliko-
vanim pohištvom, ki ga je pripeljal iz Ljubljane, posamezne
kose, na primer baročni intarzirani predalnik, pa je kupil od
tedanjega župnika Golobiča v Cerkljah. Slikovite interiere do-
polnjujejo lepi secesijski lestenci, keramične peči in slike, veči-
noma tiski z mitološkimi in nabožnimi prizori ter vedutami.

Posebnost hiše je bila tudi prva električna nadometna nape-
ljava v Cerkljah, ki jo je po izgradnji elektrarne leta 1924 nape-
ljal priseljenec iz Amerike Čimžarjev Fredi.

Hribar je skupaj s hišo kupil tudi večjo posest, na kateri je
zasadil sadovnjak s približno 1000 sadnimi drevesi in jih ozna-
čil s porcelanastimi ploščicami z izpisanimi imeni sort. V vrtu
je postavil nadstropni vrtni paviljon in vetrnico za vodnjak, saj
Cerkljani niso izrabili podpore, ki jo je izposloval za gradnjo
vodovoda. Svoje ožje posestvo, torej hišo z ohišnico, je leta
1900 ogradil z visokim zidom, za katerim se je skrival bazen,
kjer se je marsikatero vaško dekle naučilo plavati. Na vrtu s
kegljiščem si je uredil tri velike zelenjavne grede, gojil pa je
tudi vinsko trto, čeprav je bilo vino po besedah hčerke Zlatice
uporabno le za kis.

Hribar je v Cerkljah preživel vsa poletja do leta 1936, ko so

začeli graditi vilo na Bledu. Sem je na oddih vabil visokošolce, pesnike, pisatelje in slikarje, med drugimi Gregorčiča, Aškercu, Trdino in Govekarja, Sternena in Jamo ter politike. Ob zaključku blejske novogradnje je posestvo izročil sinu Milku, ki se je z ženo že med vojno naselil v Cerkljah. Po vojni je bil del posestva nacionaliziran, v hiši so odprli poštni urad, v sadovnjaku je zrasla nova osnovna šola, paviljon in vodno vetrnico pa so podrli. Po smrti Hribarjevega sina in kasneje njegove žene je leta 1986 hišo z večino opreme od dedičev odkupila Gorenjska banka in jo

Notranjščina pred obnovo. ...»celotno etažo naj bi restavrirali, vključno s tlaki, stenski poslikavami, vgrajeno in premično opremo...«

preuredila za svojo poslovno in reprezentančno dejavnost.

Temeljno vodilo prenove je bila ohranitev memorialnega in arhitekturnega umetnostnega spomenika s podobo zadnjega stilnega obdobja pred nastopom moderne. Ob načrtovanih posegih na zunanji lupini stavbe, vključno s prostori v nadstropju, smo si zastavili najstrožje varstvene zahteve: celotno etažo naj bi restavrirali, vključno s tlaki, stenski poslikavami, vgrajeno in premično opremo, medtem ko smo si pri oblikovanju pritličnih prostorov dopustili večjo ustvarjalno svobodo.

Gradbeno tehnični posegi so bili razmeroma zahtevni, saj je bilo treba stavbo s skromnimi temelji in kombinirano kamnito-opečno zidavo najprej protipotresno zavarovati s krepitvijo temeljev in injektiranjem pritličnih zidov. Vdor vlage v zidovje smo odstranili z gradnjo zračnega kanala ob temeljih.

Zaradi nove namembnosti smo odstranili tudi vse omete v pritličju, tlake in stavbno pohištvo ter strešno konstrukcijo s kritino. Zaradi dotrajanosti nekaterih osnovnih nosilnih elementov smo v celoti odstranili tudi leseno verando in jo nadomestili s kopijo, tako kot stavbno pohištvo, balkonsko ograjo in omete. Najtežji problem je bilo reševanje poslikanih stropov v nadstropju, kjer smo odstranili vse nagnite in črvice dele, preostali les zaščitili z insekticidi, stropno konstrukcijo pa sidrali v novo ar-

mirano betonsko ploščo z zračenjem skozi reže na fasadi.

Zaradi boljše komunikacije smo preoblikovali notranje stopnišče, manj kvalitetne prostore ob osrednjih prostorih v nadstropju pa spremenili v sanitarije.

Večje oblikovne pozornosti je bilo deležno tudi zahodno pročelje, ki je z odstranitvijo vzporedne hiše pridobilo več prostora in pomembnejšo vlogo z novim vhodom v bančno poslovalnico, urejeno v zadnjem delu pritličnih prostorov pod verando.

V drugi fazi obnove je sledilo restavriranje oziroma delna re-

Pogled v obnovljeno sprejemnico. ...»Iz te sobe stopimo v nekdanjo Hribarjevo delovno sobo, danes sejno sobo...«

konstrukcija poslikav v sobah zgornjega nadstropja. Kamine smo deloma preložili in niso več v funkciji. Številni kosi pohištva so bili očiščeni, popravljani in prelakirani. Zaradi namembnosti smo po izvirniku izdelali dodatne stole in mize v sejni sobi. Žal ni bilo mogoče nadomestiti tudi vse tiste opreme, ki je bila zaradi počitniškega značaja vile resda cenena, vendar je hiši dajala intimnejše vzdušje. Tako na primer manjkajo črtaste okenske navojnice ter bosanske preproge, ki jih zaradi dotrajanosti ni bilo mogoče več uporabiti. Posodo, knjige in druge vrednejše predmete pa so že pred prenovo odnesli dediči. Tudi ohranitev nado- metne električne napeljave je bila za izvajalce prezahtevna.

Pritličje je namenjeno javni uporabi. Poleg že omenjene bančne poslovalnice je v stavbi ostal poštni urad, manjši prostor pa je namenjen razstavi o pomembnih Cerkljanih. Dostop v urade je neposredno s ceste, skozi vhode, preoblikovane iz prejšnjih okenskih odprtih. Vhod v zgornje prostore pa je bodisi z dvorišča ali s ceste skozi vežo, ki z opremo nakazuje prvi stik s prezentirano arhitekturo.

Leseno stopnišče, ki vodi v nadstropje, je v celoti novo. Spremljajo ga uokvirjene vedute, ki so jih Hribarjevi prinesli s potovanj. Na vrhu stopnic je najprej čajna kuhinja, sledi sprejemnica, opremljena s sedežno garnituro, kredenco in stojalom za puške. Tu je bila včasih jedilnica z dvema kredencama in mizo sredi sobe, nad katero je visel ohranjeni lesteneč iz alabastro. Iz te sobe stopimo v nekdanjo Hribarjevo delovno sobo, danes sejno sobo z nizom miz in stolov, kaminom in secesijskim lestencem in naprej na verando, namenjeno klepetu ob

Obnovljeni modri salon. ...»Hribar je prostore v nadstropju opremil s historično oblikovanim pohištvom, ki ga je pripeljal iz Ljubljane...«

kavi ali manjšim koncertom. Nekaj kosov pohištva na verandi je Hribarjevih, na primer dolgi počivalnik, kanape in nekaj naslonjačev. Iz sprejemnice je vhod tudi v modri salon, ki je bil nekdanj bivalni prostor Hribarjeve žene in hčerke. Danes je ta soba z balkonom in pogledom na trg opremljena z najlepšimi kosi pohištva. Tako stoji tu baročni tabernakeljski predalnik, med slikami pa velja omeniti Jakopičev ženski portret. Tudi secesijski lesteneč s perunikami je med vrednejšimi kosi opreme.

Vrt je urejen v skromno parkovno površino z vodnjakom in paviljonom, ki služi za potrebe protokola.

NIKA LEBEN

Literatura

PETER FISTER, Hribarjeva hiša v Cerkljah, *Varstvo spomenikov*, 33, Ljubljana 1991, str. 61–67.

NIKA LEBEN, Prenova Hribarjeve hiše v Cerkljah, *Varstvo spomenikov*, 33, Ljubljana 1991, str. 69–72.

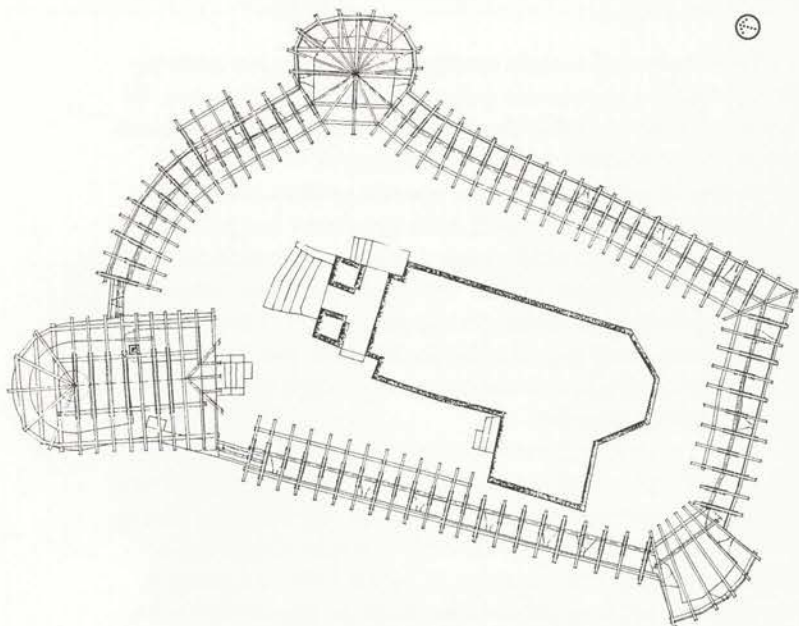
Tabor

EŠD 68

kraj	Cerovo
časovna opredelitev	konec 15. stoletja
čas obnove	1994–1999
odgovorni konservator	Alenka Železnik in sodelavci dr. Peter Fister, Mojca Gabrič, Aleksander Grebenšek, Jožef Oman
ogled	Za ogled se zglasite pri g. Antonu Ogrincu, Ponova vas 54.

Utrdbena arhitektura se v različnih oblikah pojavlja v vseh zgodovinskih obdobjih kot pomemben element za obrambo ljudi in premoženja v najrazličnejših bojnih spopadih in plenilnih pohodih. Na Slovenskem je ta arhitektura doživela svoj razcvet in višek v času turških vpadov v drugi polovici 15. in v 16. stoletju. To je čas, ko so obstoječe srednjeveške fortifikacijske sisteme dopolnjevali in dodatno utrjevali ter gradili nove. Poleg grajskih, mestnih, trških in samostanskih fortifikacij se je v času turških vpadov pojavila posebna, samo za tisti čas značilna obrambna arhitektura, arhitektura protiturških taborov. To je arhitektura, ki so jo zgradili kmetje za zavarovanje svojih življenj in skromnega premoženja, iščoč pri tem čimbolj varna mesta.

Od več kot 200 ugotovljenih in okrog 50 v izročilu ohranjenih taborov na območju današnje Slovenije se jih je do danes žal ohranilo le malo. Ko je nevarnost turških vpadov prenehala, so postali tabori nepotrebno breme, ki ga je bilo težko vzdrževati. Z razvojem tehnike bojevanja so postali neučinkoviti za obrambo, pri fevdalnih in cerkvenih oblastnikih pa so bili tudi

▲ Tloris tabora z rekonstrukcijo ostrešja in cerkvijo sv. Nikolaja (merilo: 5mm=1m)

◀ Strelna lina v taborskem obzidju. ...»Lokacija te strelne line ni naključna, saj je obrnjena proti najbolj izpostavljeni točki, to je proti dostopu do tabora. ...«

nezaželeni, saj so tabori postali središča upornih kmetov. Tabori so bili prepuščeni propadanju ali pa so jih namerno odstranjevali. Le redke tabore so obnavljali tudi po prenehanju turške nevarnosti, morda iz strahu pred novimi napadi, morda iz ponosa nad svojo utrdbo.

Med slednje lahko uvrstimo tabor Cerovo, ki je eden najbolje ohranjenih protiturških taborov na Slovenskem. Zgrajen je bil konec 15. stoletja na razgledni vzpetini okrog - v osnovi romanske - podružnične cerkve sv. Nikolaja.

Pogled na dostop v tabor.»Zgrajen je bil konec 15. stoletja na razgledni vzpetini... in je s svojo nepravilno obliko popolnoma prilagojen konfiguraciji terena...«

Tabor sodi med manjše protiturške tabore in je s svojo nepravilno obliko popolnoma prilagojen konfiguraciji terena. Taborsko obzidje je v celoti dvovišinsko s preprostimi pravokotnimi strelnimi linami v pritličju in nadstropju, ki sodijo med zgodnejše in so bile namenjene uporabi pušk in samostrellov.

Taborsko obzidje se v dveh delih izmakne v dva polovična stolpa, ki omogočata boljši pregled in pokrivanje okolice. Stolpa, odprta v notranjost tabora, imata rahlo zaobljeni zunanji stranici in vogale, stranske stranice pa so ravne. Severovzhodni stolp pokriva vhod, jugozahodni pa dostopno pot. Dvoetažna stolpa imata pritličje delno vkopano, nadstropje pa je dostopno iz obrambnega hodnika.

V severozahodnem delu obzidja je bil zgrajen pravi stolp okrogle oblike s prisekano notranjo stranico. Stolp stoji na strateško najpomembnejši točki in obvladuje tako vhod kot dostop do tabora. Ob večjih popravilih cerkve in tabora leta 1895 so stolp na notranji strani dozidali in uredili v bivalne prostore, namenjene mežnariji. Nadstropje stolpa so preuredili v sobo, zaradi česar so prvotne strelne line povečali. Dozidani del je bil namenjen vhodni veži in črni kuhinji. Vhod v stanovanjski del je v nadstropju južne fasade, dostop do delno vkopanega pritličja pa je bil na novo urenjen na vzhodni fasadi.

Strelne line na stolpih so v nasprotju s strelnimi linami na obzidju oblikovane tako, da ščitijo povsem določeni del in so usmerjene vzdolž obzidja. Poleg usmerjenih strelnih lin se je v zahodni steni okroglega stolpa ohranila posebna strelna lina, namenjena težji puški s kavljem, trdnjavski puški, značilni za 16. stoletje. Strelna lina z ozko pravokotno vizirno zarezo in okroglo odprtino v sredini je omogočala boljši pregled ter streljanje na daleč. Lokacija te strelne line ni naključna, saj je obrnjena proti najbolj izpostavljeni točki, to je proti dostopu do tabora.

Taborsko obzidje pred rekonstrukcijo lesenega obrambnega hodnika. ...»Naponi, kako preprečiti propadanje enega najbolje ohranjenih taborskih kompleksov na Slovenskem, so bili zaradi skromnih finančnih sredstev dolga leta omejeni zgolj na najnujnejša očiščevalna in vzdrževalna dela...«

Preprost vhod skozi obzidje na severni strani tabora sodi med najenostavnejše in najmanj popolne. Raziskave zunanega vhodnega dela bodo pokazale morebitne drugačne načine zavarovanja, to je dvignjen vhod, dostopen po lesenem mostovžu, naslonjenem na kamniti konzoli ob vhodu.

Poleg osnovne funkcije obrambe so bili tabori namenjeni tudi zavarovanju skromnega kmetovega premoženja, predvsem živil. Temu namenu so služili posebni prostori, tako imenovane kašče, katerih ostanki se nahajajo ob vzhodnem obzidju južno od stolpa. Na ožjem slovenskem ozemlju so kašče iz Tabora nad Cerovim doslej edini znani in ohranjeni primer.

Naponi, kako preprečiti propadanje enega najbolje ohranjenih taborskih kompleksov na Slovenskem, so bili zaradi skromnih finančnih sredstev dolga leta omejeni zgolj na najnujnejša očiščevalna in vzdrževalna dela, ki jih je najprej vodila arh. Špelka Valentinčič Jurkovič, nato pa arh. Dušan Kramberger, pobudnik fotogrametričnih meritev, izdelanih leta 1994.

Na podlagi fotogrametričnih meritev je bil narejen natančen posnetek obstoječega stanja. Poznavanje prvotne podobe tabora s pomočjo ohranjenih stavbnih elementov smo dopolnili še z

arheološkimi raziskavami, ob katerih so poleg prvotnih pohodnih površin znotraj taborskega obzidja v vzhodnem delu odkrili iz kamna zidane temelje treh, približno enako velikih kvadratnih kašč. V zadnji, najjužnejši kašči se je ohranil tlak ješterle.

Podatki, dobljeni z raziskavami in analizami, so bili osnova za pripravo idejnega projekta sanacije in rekonstrukcije. Pri izdelavi idejnega projekta smo izhajali iz ohranjenega in dokumentiranega gradiva, za rekonstrukcijo lesenih obrambnih elementov pa smo uporabili primerjalno gradivo, zlasti ohranjene

Rekonstruiran lesen obrambni hodnik. ...»za rekonstrukcijo lesenih obrambnih elementov smo uporabili primerjalno gradivo, zlasti ohranjene ali obnovljene tabore na Koroškem in oba že rekonstruirana tabora na Slovenskem...«

ali obnovljene tabore na Koroškem in oba že rekonstruirana tabora na Slovenskem, Šmarno goro in Zaklanec nad Horjulom. V idejnem projektu smo obdelali dve možnosti prezentacije taborskega kompleksa, in sicer prezentacijo izvirnega stanja iz časa nastanka in prezentacijo obstoječega stanja z baročno zakristijo ter konec 19. stoletja dozidanim okroglim stolpom. Odločitev za ohranitev obeh kasnejših arhitekturnih elementov, podprta v javnih predstavitvah, je zahtevala prekinitev celovitega poteka lesenega obrambnega hodnika.

Na osnovi sprejetega idejnega projekta je bil leta 1996 izdelan izvedbeni projekt sanacije in rekonstrukcije taborskega kompleksa. Sanacijsko prezentacijska dela so se začela leta 1997 in se nadaljevala v letih 1998 in 1999.

Izhodišče za sanacijo in rekonstrukcijo celotnega obzidja so bile dobro ohranjene strelne line v različnih nivojih. Sledeč danim stavbnim prvinam, smo dobili dva osnovna tipa lesenega obrambnega hodnika. Nižji obrambni hodnik ob nizu nadstropnih strelnih odprtih na vzhodnem in južnem obzidju ter višji nad strelnimi linami razporejenimi v različnih nivojih, na severnem in zahodnem obzidju. Celotno obzidje smo ob upoštevanju analogij in veljavnih proporcev nadzidali. Nad višjim

delom obzidja, ki nima nadstropnih strelnih lin, smo obzidje zaključili z lesenim konzolnim vencem s strelnimi linami. Pri rekonstrukciji obrambnih hodnikov smo se zgledovali po obstoječih ohranjenih hodnikih drugih taborov. Hodniki so z notranje strani zaščiteni z visokim opažem iz desk ter dostopni po lesenih lestvah. Temelje treh kašč smo sanirali in prezentirali v višini pohodne površine. Zadnjo, najjužnejšo kaščo smo prekrili s streho, podaljšano s strešine obrambnega hodnika.

Severozahodni okrogli stolp smo sanirali in prezentirali

Pogled vzdolž lesenega obrambnega hodnika. ...»Izhodišče za sanacijo in rekonstrukcijo celotnega obzidja so bile dobro ohranjene strelne line v različnih nivojih...«

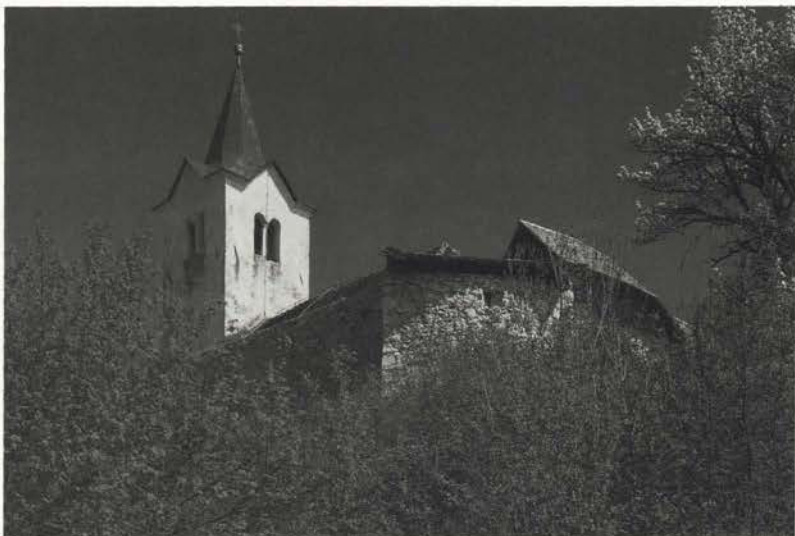
skupaj z dozidano arhitekturo s konca 19. stoletja. Nivoji etaž, okenske odprtine, strešine, glavni vhod v nadstropje in prostorska razporeditev so ostali nespremenjeni. V prizidanem delu smo ohranili in obnovili črno kuhinjo. V delno vkopanem pritličju stolpa smo z odstranitvijo nasutja vzpostavili prvotno pohodno površino, poglobili teren ob vhodu in povečali sam vhod. Strešna kritina je nadomeščena s skodlami, tako da je kritina na celotnem kompleksu poenotena. Prvotno arhitekturo stolpa ter dozidani kasnejši del smo upoštevali tudi pri obnovi fasade. Fasada dozidane arhitekture je izvedena v zaglajenem apnenem ometu bele barve, medtem ko sta stolp in celotni taborški kompleks grobo ometana. Struktura in barva ometa je posneta po originalnih ometih, odkritih v strelnih linah.

Severovzhodni polovični stolp z ohranjeno spodnjo delno vkopano etažo, s štirimi strelnimi linami ter dobro vidnimi ležišči poda naslednje etaže smo v zgornjem delu nadzidali. Pri rekonstrukciji smo upoštevali primerjalno gradivo ter etažne višine drugih dveh stolpov ter v enaki obliki in velikosti ponovili vse štiri strelne line iz prve etaže. Zgornja etaža se navezuje na višji severni obrambni hodnik nad vhodom ter nižji južni obrambni hodnik. Po odstranitvi nasutij v delno vkopanem pritličju smo prezentirali najdeno pohodno površino. Dostop v

podkleteni del je urejen s starimi kamnitimi stopnicami.

Vhod na severni strani taborskega obzidja smo na zunanji strani zavarovali s trokapnim nadstreškom, ki je bil z obrambno funkcijo tabora v popolnem nasprotju. Nadstrešek smo odstranili, nad vhodom pa rekonstruirali leseni pomol, ki je omogočal vertikalno obrambo vhoda. Način zavarovanja vhoda bo znan šele po opravljenih raziskavah, po dokončanju vseh sanacijsko prezentacijskih del v notranjosti tabora.

V letu 1999 bomo nadaljevali sanacijo in rekonstrukcijo ju-

Pogled na obnovljeno taborsko obzidje in zvonik cerkve sv. Nikolaja. ...»Od več kot 200 ugotovljenih in okrog 50 v izročilu ohranjenih taborov na območju današnje Slovenije se jih je do danes žal ohranilo le malo. ...«

gozahodnega stolpa in zahodnega obzidja. Dobro ohranjeni stolp bo po odstranitvi novejših betonskih cisterne za vodo obnovljen v prvotni podobi. Odstranjeno vodno cisterno smo že nadomestili z novo, vkopano v zemljo v jugovzhodnem vogalu kompleksa. Z ureditvijo terena med cerkvijo in obzidjem ter z izdelavo zunanjih taborskih ometov bo končana celovita sanacija, prezentacija in rekonstrukcija taborskega kompleksa Cerovo.

S sanacijo, prezentacijo in rekonstrukcijo enega najbolje ohranjenih protiturških taborov pri nas smo želeli dopolniti podobo bogate in raznolike slovenske kulturne dediščine in hkrati predstaviti, seznaniti in opozoriti na življenje kmeta v več kot 150 let trajajočem obdobju turških vpadov.

ALENKA ŽELEZNIK

Literatura

PETER FISTER, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, Slovenska matica, Ljubljana, 1975.

Poprava tabra in stare slike v taberski cerkvi pri Št. Juriju, opisal in narisal m.s., *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, Ljubljana 1896.

Taber v šentjurski fari pri Grosupljem, opisal in narisal m.s., *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, Ljubljana 1889.

Arheološko najdišče

ESH 9254

kraj

Črnomelj

časovna opredelitev

Pozna bronasta doba, železna doba, antika, pozna antika, srednji vek

čas obnove

1988–1998

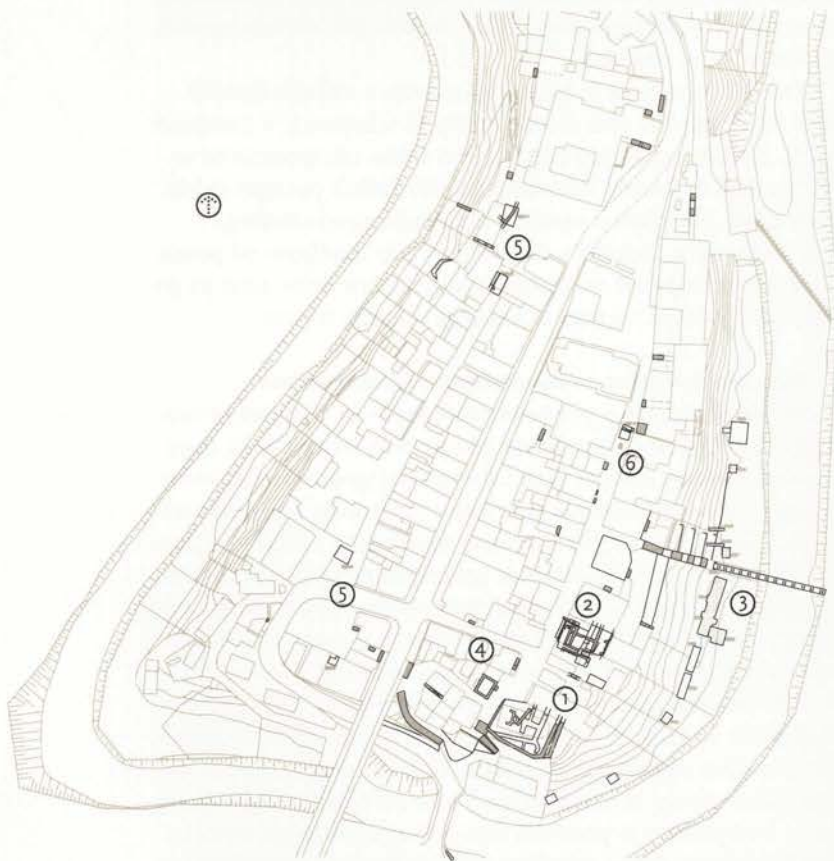
odgovorni konservator

dr. Phil Mason in sodelavci Franci Aš, Danilo Breščak, Marinka Dražumerič, Anđeljka Fortuna, Milan Kovač, Martin Pungerčar

ogled

Najdišče si je mogoče ogledati po predhodnem dogovoru z Župnijskim uradom Črnomelj.

Zgodovinsko mestno jedro Črnomlja je locirano na skalnatem pomolu sotočja rek Dobljice in Lahinje. Današnje mesto je srednjeveškega izvora in je bilo prvič omenjeno leta 1228, ko je patriarh Berthold Oglejski izdal odlok, s katerim je ustanovil župnijo s središčem na mestu današnje župnijske cerkve sv. Petra (Kos, 1987, 52). V 13. in 14. stoletju je bil Črnomelj večkrat omenjen kot trg, status mesta pa je pridobil v 14. ali 15. stoletju (op. cit., 45–49; Pirkovič 1998, 99–102). Zgodovinsko mestno jedro je v temeljih ohranilo srednjeveški način parcelacije in ko-

▲ Arheološka najdišča: 1 sv. Duh; 2 Pastoralni center; 3 breg reke Lahinje; 4 Špeličeva hiša; 5 ulica Na utrdbah; 6 ulica Mirana Jarca (merilo: 3mm=10m)

◀ Detajl mozaika iz cerkve sv. Duha. ...»Na najdišču sv. Duh smo našli majhno starokrščansko cerkev. Ladja je bila vsaj deloma tlakovana z mozaiki, datiranimi v začetek ali sredino 5. stoletja. ...«

munikacijskih povezav, čeprav so večino poslopij adaptirali ali na novo sezidali (Bernik 1987). Torej so možnosti za ohranitev arheoloških ostalin v starem mestnem jedru zelo velike.

Najzgodnejši dokazi o naselitvi črnomaljskega okoliša datirajo v pozno bronasto dobo. Plano žarno grobišče v Sadežu iz tega časa se nahaja na griču severno od mestnega jedra. Gradnja novega stanovanjskega naselja ga je sicer močno poškodovala, toda tistih nekaj grobov, ki so se ohranili, pripada pozno-bronastodobni Ljubljanski skupini in datirajo v 9. in 8. stoletje pr. n. št. (Dular 1979, 65–100). Skupina desetih starejšeželeznodobnih gomil, izkopanih v zadnjem stoletju, se je nahajala v Loki, na nasprotnem bregu Lahinje, južno od zgodovinskega mestnega jedra (Dular 1983, 219–244; Mason 1998d, 18).

Pri Okljuku v Loki so leta 1900 odkrili majhno rimsko mesto (vicus) ali vilo rustiko. Pripadajoče grobišče je bilo locirano južno od naselja, ob cesti Črnomelj-Vinica. Iz tega grobišča verjetno izvirajo številni rimski nagrobniki v zgodovinskem mestnem jedru (Dular 1985, 56–57, 60).

Prve arheološke raziskave zgodovinskega mestnega jedra segajo v leto 1951, ko so zaščitna izkopavanja pri rekonstrukciji ceste zahodno od župnijske cerkve razkrila pet staroslovanskih grobov (10.–11. stoletje).

Zaradi vse večjega in hitrejšega razvoja v zadnjih desetih letih se je povečalo tudi število zaščitnih izkopavanj v mestnem jedru. Od leta 1988 smo opravili štiri velika izkopavanja in vrsto sond ali nadzorov. Rezultat teh arheoloških posegov je bila vrsta novih podatkov o poselitvi in razvoju zgodovinskega mestnega jedra Črnomlja. Območje je bilo naseljeno od pozne bronaste dobe pa vse do konca mlajše železne dobe, nato pa po prekinitvi v antiki od poznoantičnega obdobja naprej.

Poznobronastodobna in starejšeželeznodobna naselbina

Najboljše dokaze o poznobronastodobni in starejšeželeznodobni poselitvi so dala zaščitna izkopavanja leta 1996 in 1997 na ozki poplavni ravnini reke Lahinje. Najzgodnejša dejavnost se omejuje na rečni rob in jo prvotno predstavlja kompleks odpadnih jam. Jame so bile namerno napolnjene s hišnim lepom in deli razbitih žrmelj. Vse to je prekrivala plast aluvija. Zdi se, da se je poznejša poselitev omejevala na terase na pobočjih nad rečnim robom. Del najnižje terase v sondi 4 je zavzemala pravokotna zgradba (6 x 3m), definirana z velikimi, s kamni obloženimi jamami za stojke, ter plastjo žgane glinice in keramike. Naplavino na rečnem robu je prekrivala hodna površina rečnih oblic in plast odpadnega materiala, ki je vsebovala črepinje helenističnih posod iz južne Italije. To fazo datiramo v 4. stoletje pr. n. št. Poselitev je prekinila faza poplavne in rečne erozije. Starejšeželeznodobna poselitev drugod v mestnem središču se omejuje na reliktno najdbe v kasnejših plasteh. Kakorkoli že, jasno je, da je bilo to območje intenzivno poseljeno v pozni bronasti in starejši železni dobi in je bilo povezano s planim grobiščem na Sadežu in gomilnim grobiščem v Loki.

Mlajšeželeznodobna naselbina

Izkopavanja najdišč sv. Duh, Pastoralni center, kompleksa ob bregu reke Lahinje, na ulicah Mirana Jarca in Na utrdbah so razkrila obstoj dobro organiziranega mlajšeželeznodobnega utrjenega naselja. Izkopavanje sonde 5 na ulici Na utrdbah je pokazalo, da je vrh pomola obdajal zemljen nasip s kamnito fronto in lesenimi vezmi, ki ga je uničil ogenj. Prostor tik za tem nasipom je zasedala lesena stanovanjska zgradba, ki je prav tako pogorela. Tudi na skrajnem južnem in vzhodnem

Arheološka izkopavanja na pomolu ob cerkvi sv. Duha. ...»Mestni pomol je bil vnovič poseljen v poznoantičnem obdobju, ko so konec 4. ali v začetku 5. stoletja ustanovili utrjeni naselbinski kompleks...«

robu najdišča sv. Duh smo našli posamezne jame za stojke, ki bi lahko izvirale iz stavb na obrobju mlajšeželeznodobnega naselja, čeprav iz njih ni mogoče rekonstruirati koherentnih tlorisov zgradb. Te ležijo južno in vzhodno od hodne površine iz rečnih oblic. Podobne ali enake površine smo odkrili na najdišču Pastoralni center. Hodna površina iz rečnih oblic se je nahajala na terasi pred poznoantičnim stolpom in obzidjem. Sestavljena je bila večinoma iz apnenčastih rečnih oblic, vendar je vsebovala tudi znatne količine velikih črepinj ožganih keramičnih posod, brusov, razbitih žrnelj in velikih gmot žlindre. Plasti na osrednjem delu območja so bile popolnoma uničene z gradnjo stavbe v srednjem veku, čeprav prisotnost poškodovanih jam za stojke kaže, da so bile tam lesene zgradbe. Mlajšeželeznodobna faza na zahodnem delu najdišča vsebuje drenažni sistem, sestavljenega iz dveh vzporednih kanalov in številnih odtočnih zbiralnikov, ki so se stekali v veliko odtočno jamo na jugozahodu. Drenažni sistem je pozneje prekrila mlajšeželeznodobna hodna površina. Sonda 4 na ulici Na utrdbah kaže podobno sliko. Dvojni kanal se je stekal v veliko jamo na zahodni polovici sonde. Ta sistem je prekrila hodna površina podobne sestave kot na najdišču Pastoralni center. Vzhodna po-

lovica sonde je vsebovala jame za stojke, ostanek lesene zgradbe in enojni drenažni kanal, ne pa tudi hodne površine. V sondi 1 na ulici Mirana Jarca smo odkrili podobno hodno površino, ni pa bilo drenažnih kanalov, verjetno zaradi strme narave prvotnega terena. Jasno je, da je šlo za načrtovano utrjeno naselje z lesenimi stanovanjskimi zgradbami na obeh straneh hodne površine ali površin iz rečnih oblic, ki so bile tudi opremljene z drenažnimi kanali. Arheološki podatki s pobočji pod mestnim pomolom kažejo, da se je poselitev nadaljevala tudi zunaj varo-

Zaščitna izkopavanja v cerkvi sv. Duha. ...»V tem času so verjetno zgradili poznogotsko cerkev na najdišču sv. Duh, prvič omenjeno leta 1487, na mestu nekdanje stanovanjske zgradbe. ...«

vanega območja. Večja odpadna ali ruševinska plast neposredno prekriva aluvialno plast, ki je nastala po starejši železni dobi. Ta odpadna plast je vsebovala tudi helenistično lončenino in velike količine požganega materiala, ki je verjetno sočasen z uničenjem nasipa. Datacije radiokarbonskega ogljika iz mlajšeželeznodobne ruševinske plasti na rečnem robu Lahinje kažejo na čas 1. stoletja pr. n. št. Tako je torej mlajšeželeznodobna naselbina dosegla svojo najkompleksnejšo obliko tik pred svojim uničenjem, v času, ko je bilo območje vključeno v rimski imperij.

Poznoantična utrjena naselbina

Mestni pomol je bil vnovič poseljen v poznoantičnem obdobju, ko so konec 4. ali v začetku 5. stoletja ustanovili utrjeni naselbinski kompleks. Poselitev se je nadaljevala do konca 6. ali začetka 7. stoletja.

Najdišče sv. Duh je dalo najboljše podatke o tej naselbini. Ta vsebuje z malto zidano kamnito obrambno obzidje z okroglim ogelnim stolpom na jugovzhodnem vogalu. Tlak v stolpu je bil iz zbite ilovice in peska, vzhodno od vhoda pa je stalo ognjišče. Z malto zidano kamnito obzidje se je nahajalo tudi na vzhodni strani najdišča Pastoralni center. Potekalo je v smeri jug-sever in

poniknilo pod sedanjim župniščem. Pravokotni stolp se naslanja na vzhodno, zunanjo stran obrambnega obzidja. Površina zadnjega gradbenega polnila v stolpu je bila zbita in je očitno imela funkcijo tlaka, čeprav nismo odkrili naselbinske plasti in ognjišča.

V sondi 4 na ulici Na utrdbah smo našli tudi notranjo, vzhodno fronto poznoantičnega obrambnega zidu. Zunanja površina pred zidom v sondi 5 je bila iz apnenčastih rečnih oblic in lomljencev, ki jo je pozneje prekrila plast odpadnega materiala. (Imamo le skope podatke o notranjih zgradbah v 5. sto-

Prezentacija arheoloških ostalin v Pastoralnem centru. ...»Nekdanja klet iz poznega 15. stoletja zdaj služi kot razgledna galerija na originalnem nivoju pred poznoantičnim obzidjem na zahodu, kjer je na ogled majhen izbor poznoantičnih keramičnih in kamnitih izdelkov. ...«

letju.) Na najdišču sv. Duh smo našli majhno starokrščansko cerkev. Ladja je bila vsaj deloma tlakovana z mozaiki, datiranimi v začetek ali sredino 5. stoletja (Djurić 1991). Preostalo območje znotraj obzidja je bilo utrjeno z gramozno površino. Podobno zbito gramozno površino smo našli na terenu tik za obzidjem na najdišču Pastoralni center in v sondi 4 na ulici Na utrdbah. To kaže, da cona tik za obzidjem ni bila pozidana v tem obdobju. Stanovanjske zgradbe iz 5. stoletja so bile večinoma kratkotrajne, lahke konstrukcije iz lesenih kolov in smo jih doslej odkrili na zahodni strani Pastoralnega centra in v sondi 1 na ulici Mirana Jarca.

V prvi polovici 6. stoletja se je naselbina reorganizirala. Nekdanji stanovanjski coni na najdišču Pastoralnega centra in na ulici Mirana Jarca so spremenili v znotrajobzidno komunikacijo iz zbitega apnenčastega grušča in odpadnega materiala. Poglavitna težnja stanovanjske dejavnosti se je pomaknila na pred tem prazen teren tik za obzidjem. V jugovzhodnem kotu

obzidja so zgradili veliko pravokotno, z malto zidano kamnito zgradbo s centralnim ognjiščem, ki je zapirala vogal za okroglim stolpom na najdišču sv. Duh. Tudi severno od te pravokotne zgradbe so zgradili stanovanjsko zgradbo z ognjiščem v jugovzhodnem kotu. Okrogli stolp je bil zapolnjen s plastjo lomljencev in odpadnega materiala. Nekaj dokazov za zgradbe, ki mejijo na notranjo fronto obrambnega obzidja v sondi 4, smo našli tudi na ulici Na Utrdbah in v sondi 1 na ulici Mirana Jarca. Iz te faze smo našli precejšnjo količino uvožene severnoafriške in vzhodnosredozemske keramike, čeprav smo material podobnega izvora našli tudi v zgodnejši in poznejši faze te naselbine.

Ta poslopja so bila v uporabi vse 6. stoletje, čeprav so bile najdbe v njih relativno skromne. To je mogoče pojasniti s pomočjo globoke plasti odpadnega materiala zunaj obzidja, na obeh straneh okroglega stolpa pri sv. Duhu. V njej smo našli redko, a pomembno, uvoženo keramiko skupaj s široko paleto lokalne, grobe lončenine, prisotne tudi v drugih fazah naselja.

V poznoantičnem obdobju je ponovno postalo žarišče dejavnosti tudi območje rečnega brega. To predstavlja utrjena površina nad načrtno zasutimi predeli mlajše železnodobne paleostruge. Ta površina bi lahko bila pravzaprav iz antičnega obdobja (3.–4. stoletje), vendar je bolj verjetno, da je povezana z ustanovitvijo utrjenega naselja konec 4. ali v začetku 5. stoletja. Najintenzivnejšo poznoantično fazo na ravnem predelu rečnega brega predstavlja utrjena površina iz rečnih oblic, zbitih v glinasto podlago. Ta površina je vsaj 9 metrov široka in se razteza v razdalji približno 300 m, očitno pa se je raztezala vse do rečnega roba. Najdbe iz glinaste podlage pod utrjeno površino so podobne ali celo identične s tistimi iz začetka 6. stoletja, iz faze rekonstrukcije v drugih izkopanih predelih naselja, ki kažejo na sočasnost s to fazo. Utrjena površina je nemara služila za komunikacijo zunaj obzidja ali za rečni pristan.

Južni del utrjene površine so v 6. stoletju uporabili za grobišče. Ni v celoti izkopan, toda kaže, da pokriva širše območje in da se širi vse do pobočja pod obrambnim zidom. Na planem grobišču smo izkopali 27 skeletnih grobov v treh vrstah v smeri sever-jug. Ti grobovi so bili vkopani v utrjeno površino. Večina grobov je bila orientirana zahod-vzhod, trije sever-jug in eden jug-sever. Grobne jame so bile običajno preproste, nepravilne pravokotne oblike, dve pa sta imeli deloma s kamni obložene stranice. Dokazi o lesenih krstah so vidni v zoglenelih lesenih deskah v štirih grobovih, pa tudi v položaju nekaterih kosti, ki so se, kot kaže, po pogrebu premaknile s prvotnega položaja. Pokoniki so bili ob pogrebu oblečeni, kot kažejo kovinski deli noše in nakit (zapestnice in ogrlice iz steklenih jagod) v štirih grobovih. Narava pokopov in redki grobni pridatki kažejo na - z naselbino povezano - grobišče lokalnega romaniziranega prebivalstva.

Poznoantično naselje je uničil požar. To uničenje se jasno vidi v ostankih zoglenelih tramov in plasti oglja nad mozaikom v cerkvi, na zadnjem tlaku v stolpu in na plasti odpadnega materiala zunaj obzidja. Fina severnoafriška keramika iz te plasti datira dogodek v pozno 6. ali začetek 7. stoletja.

Srednjeveški trg in mesto

Mestni pomol je svojo naslednjo pomembno fazo poselitve doživel v 13. ali 14. stoletju, ko je bila ustanovljena načrtovana urbana naselbina. Srednjeveške utrdbe so bile locirane približno 2-3 m pred linijo poznoantičnega obzidja. Ob ozkem vhodu na pomol je bil v utrdbe vključen tudi grad. Ta vhod zamejuje linija mestnega obzidja v sondi 5 na ulici Na utrdbah, ki teče od jugozahodnega vogala gradu proti severozahodnemu vogalu Stoničeve hiše. Obstoječe poznoantično obzidje je bilo uničeno

Prezentacija arheoloških ostalin v Pastoralnem centru. ...» Pastoralni center smo izbrali kot idealno najdišče za prezentacijo. ...«

zaradi temeljev za niz kamnitih hiš na najdišču Pastoralni center (nekdanje župnišče in in bivša Jermanova hiša), na ulici Na utrdbah (Stoničeva hiša) in pri sv. Duhu, čeprav so dimenzije in tloris zgradbe na slednjem predelu nejasne zaradi poškodb, ki jih je povzročila zidava poznogotske cerkve konec 15. stoletja. Te hiše so bile podkletene in s pročelji obrnjene na cesti, ki približno sledita linijama ulic Na Utrdbah in Mirana Jarca. Zanimivo je omeniti, da tudi srednjeveške ceste sledijo liniji poznoantične znotrajobzidne komunikacije. To komunikacijo sta prekinila zid cerkvenega dvorišča in pokopališče ob župnijski cerkvi sv. Petra, odkrito v sondi 1 na ulici Mirana Jarca. Prisotnost staroslovanskih grobov okrog cerkve kaže na to, da bi to utegnila biti ena najzgodnejših srednjeveških zgradb v zgodovinskem mestnem jedru. Na žalost pa v notranjosti sedanje cerkve ni bilo izkopavanj.

Tudi brežina Lahinje je bila spet v uporabi po obdobju aluvacije, ki je prekrivala poznoantično utrjeno površino. Zdaj izsušena rečna brežina je bila v srednjem veku žarišče industrijske dejavnosti. Velika talilna peč je bila vkopana v koluvalno plast nad grobiščem. Podoben dokaz o srednjeveškem železarstvu smo našli na predelu za obzidjem v sondi 5 na ulici Na utrdbah.

Konec 15. stoletja je prišlo do naslednje velike reorganizacije

mestnega središča. V tem času so zgradili novo linijo obrambnega zidu ob sedanjem vzhodnem robu Pastoralnega centra in sv. Duha, medtem ko sta južna linija srednjeveškega obzidja pri sv. Duhu in zahodna linija srednjeveškega obzidja na ulici Na utrdbah ostali še naprej v rabi. Tudi notranjost mesta je doživela precejšnje spremembe. V tem času so verjetno zgradili poznogotsko cerkev na najdišču sv. Duh, prvič omenjeno leta 1487, na mestu nekdanje stanovanjske zgradbe. Vmesni prostor na južni in vzhodni strani so kasneje zapolnili z odpadnim materialom, da bi ustvarili veliko teraso, ki so jo skupaj s cerkveno notranjščino uporabljali kot pokopališče od začetka 16. do konca 18. stoletja. Izkopali smo nedotaknjenih 170 grobov, toda prvotno je bilo število verjetno še večje, saj so zaradi omejenega prostora v notranjosti cerkve zgodnejše grobove uničili. Zadnji veliki stavbni dodatek k cerkvi, baročna lopa, je tudi poškodovala ali uničila grobove na zahodni strani cerkve.

Tudi visokosrednjeveške stavbe na najdišču Pastoralni center so se drastično spremenile. Kleti so zasuli, južno stavbo porušili in nadomestili z mnogo manjšo nepodkleteno zgradbo z leseno nadstavbo. Severno poslopje (nekdanje župnišče) so razširili in naredili novo klet med visokosrednjeveškim mestnim obzidjem in mestnim obzidjem iz poznega 15. stoletja. Tudi to klet so konec 18. stoletja končno zasuli, ko so na severni strani sezidali novo župnišče, starega pa nadomestili z majhno leseno hišo s kamnitimi temelji (Englarjeva hiša).

V 15. stoletju so ob zahodnem robu najdišča sv. Duh iz prodnikov zgradili cesto, ki je ostala v rabi vse do konstrukcije betonskih stopnic v 20. stoletju. Ta cesta predstavlja enega od srednjeveških vhodov v mesto in vodi do mostu čez reko Dobljico, kjer smo med nadzorom ob rekonstrukciji mostu leta 1992 našli podobne plasti in ostanke kamnitega mostu iz 15. stoletja (Mason, 1995, 92).

V poznem srednjem veku ali v zgodnjem novem veku se je spremenil značaj celotnega obrežja. Na rečni brežini in na pobočjih pod srednjeveškim mestom so zgradili vrsto suhozidnih škarp. Pobočja so zasuli in naredili terase. Obrežni pas so verjetno zvišali zaradi poplav, kar je povezano tudi s konstrukcijo mlinskih jezov na Lahinji in Dobljici.

Prezentacija arheoloških ostankov

Odkritje tako obsežnega in zapletenega arheološkega najdišča v zgodovinskem mestnem jedru Črnomlja je spodbudilo potrebo po enotnem pristopu k zaščiti zgodovinskega mestnega jedra kot arheološkega in urbanega spomenika, in po racionalnem pristopu k prezentaciji izbranih arheoloških ostalin v urbanem okolju. Najdišče sv. Duh predstavlja problem, kar zadeva prezentacijo, kajti tam skoraj povsem prevladujejo poznoantične strukture. Prazgodovinske in poznoantične ostaline na bregovih Lahinje so tudi problematične. Tamkajšnja izkopavanja so bila po naravi zaščitna in arheološke ostaline so bile preveč skromne narave, da bi dopuščale primerno prezentacijo. Problemi prezentacije na cestnih površinah so očitni in samou-

mevni, čeprav bomo le-te in tiste z najdišča sv. Duh verjetno pozneje prezentirali v tlorisu.

Pastoralni center smo izbrali kot idealno najdišče za prezentacijo. Najdišče vsebuje koherentne gradbene ostanke iz poznoantičnega, visokosrednjeveškega in poznosrednjeveškega obdobja na relativno majhnem predelu. Same gradbene ostaline smo pred prezentacijo očistili in utrdili. Intervencije so bile minimalne, ker do arheoloških ostalin ni mogoč noben neposreden javni dostop. Predstavljene so pod pritličjem stavbe, ki je deloma sestavljeno iz posebej ogrevanih steklenih plošč, kar preprečuje, da bi se vidljivost in ohranjenost prezentiranih ostalin zaradi vlage poslabšala. Ostaline, ki niso neposredno vidne, so nakazane v pritličju v strukturi tal. Nekdanja klet iz poznega 15. stoletja zdaj služi kot razgledna galerija na originalnem nivoju pred poznoantičnim obzidjem na zahodu, kjer je na ogled majhen izbor poznoantičnih keramičnih in kamnitih izdelkov. Mestno obzidje iz poznega 15. stoletja na vzhodni strani te kleti je tudi zaščiteno s steklenimi stenami. Služi kot razstavni prostor za drobne najdbe iz poznoantičnega grobišča in keramike iz poznosrednjeveške faze samega najdišča Pastoralni center. Informacijska tabla z razlago prezentacije in njenega mesta znotraj širšega konteksta Črnomlja je postavljena na južnem koncu kletne galerije. Prezentacija sledi modernim principom za prezentiranje arheoloških ostalin v urbanem okolju.

DR. PHIL MASON

Literatura

- STANE BERNIK, *Črnomelj: urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris*, Ljubljana 1987.
- JANEZ DULAR, Gomilno grobišče v Loki pri Črnomlju, *Arheološki vestnik* 34, 1983, str. 219–244.
- JANEZ DULAR, *Topografsko področje XI (Bela krajina)*, Arheološka topografija Slovenije 1985.
- DUŠAN KOS, *Bela krajina v poznem srednjem veku*, Ljubljana 1987.
- PHIL MASON, Črnomelj - Sv. Duh, *Arheološka najdišča Dolenjske*, 1990, str. 123–124.
- PHIL MASON, Črnomelj - Sv. Duh, *Varstvo spomenikov* 32, 1990, str. 190–192.
- PHIL MASON, Od steklenic radenske do severno afriške amfore (Sv. Duh - kompleksno urbano najdišče), *Arheo* 12, 1991, str. 44–49.
- PHIL MASON, Črnomelj - Sv. Duh, *Varstvo spomenikov* 33, 1991, str. 216–218.
- PHIL MASON, Črnomelj - ul. Mirana Jarca 20, Črnomelj - Sv. Duh, *Varstvo spomenikov* 34, 1992, str. 203–204.
- PHIL MASON, Črnomelj - most čez Dobljico, *Varstvo spomenikov* 35/93, 1995, str. 92.
- PHIL MASON, Late Roman Črnomelj and Bela Krajina, *Arheološki vestnik* 49, 1998, str. 285–313.
- PHIL MASON, Continuity, Discontinuity and Change in Late Roman Slovenia, Pearce, M. & Tosi, M.: *Papers from the EAA Third Annual Meeting at Ravena 1997. Volume II: Classical and Medieval*, BAR International Series 718 (Oxford), 1998, str. 124–128.
- PHIL MASON, Črnomelj - Maleričeva hiša, Črnomelj - Na bregu št. 39, Črnomelj - Ul. Mirana Jarca št. 7, 8., 9, Črnomelj - Ul. Na utrdbah, *Varstvo spomenikov* 37, 1998, str. 17–21.
- JELKA PIRKOVIČ (et. al.), Črnomelj, *Srednjeveška mesta*, Ljubljana 1998, str. 99–102.

Cerkev sv. Duha

EŠD2960

<i>kraj</i>	Duh na Ostrem vrhu
<i>naslov</i>	Sv. Duh pod Ojstrico
<i>časovna opredelitev</i>	konec 16., začetek 17. stoletja
<i>čas obnove</i>	1993–1997
<i>odgovorni konservator</i>	Svjetlana Kurelac in sodelavci Irena Čuk, Viktor Gojkovič, Miran Ježovnik, Smiljan Simerl
<i>ogled</i>	Cerkev je zaprta, ključke ima gospod Franc Verko, Ojstrica 16, Dravograd, ali po domače »Škurlejevi«.

Triladijska cerkev s triosminsko zaključenim prezbiterijem, ki se prvič omenja leta 1616 kot sv. Duh na Chimpergu, je bila posvečena leta 1626. Podatki kažejo, da je bila cerkev zgrajena na začetku 17. stoletja, po stilu sodeč, pa so jo začeli graditi že v 16. stoletju, a so zaradi vse večjega vpliva protestantizma dela prekinili.

Prostor v notranjosti je v celoti prekrit z ravnim lesenim stropom, enako je izdelan tudi kor z ograjo na zahodnem delu cerkve. To je po površini največji poslikan lesen strop v Sloveniji, ki je vreden posebne pozornosti tudi zato, ker je signiran in datiran 1626 in 1627, z imeni: Krištof Jamnik, Jurij Skurlej, Rupert Slang, Tomaž Ditmar.

Ornamentika te stropne poslikave je sicer značilna za svoj čas, v razvoju tovrstnih poslikav pa predstavlja posebno obliko šabloniranega vzorčenja, ki je v osnovi poznogotsko. Ta delavniška skupina je poleg »dravograjskega« stropa ornamentalno okrasila tudi poslikani strop v cerkvi v Svetem mestu na avstrijskem. Pomen poslikanega lesenega stropa v cerkvi sv. Duha pod Ojstrico je v takih okoliščinah še toliko večji, ker gre za en sam spomenik, ki zaznamuje tudi poslikovalsko kulturo, kakršna je iz trškega okolja segla na podeželje.

- ▲ Pogled na obnovljeno cerkev sv. Duha. ...»Ob stiku ladje s prezbiterijem je na južni strani čokat zvonik...«
- ◀ Lesen poslikan strop pred obnovo. ...»kljub temu pa je zaradi zamakanja, mikroorganizmov in drugih mehanskih poškodb les močno gnil...«

Likovno izpovedno notranjščino dopolnjuje še kvalitetna baročna oprema, glavni oltar s sliko Prihod sv. Duha, delo Janeza Andreja Straussa iz 1770. leta, prižnica ter stranska oltarja. Oltar v južni ladji je posvečen sv. Joahimu, Ani in Mariji, oltar v severni ladji pa papežu Klementu.

Pri obnovi cerkvenega objekta, z izjemo poslikanega stropa, ni bilo konservatorskih dilem, saj cerkev skozi stoletja ni utrpela bistvenih predelav, ki bi korenito spreminjale njeno primarno podobo triladijske bazilike. Zato predstavljamo le ključne

Pogled v glavno ladjo z rekonstruiranim lesenim stropom. ...»To je po površini največji poslikan lesen strop v Sloveniji...«

konservatorske dileme pri obnovi oziroma rekonstrukciji poslikanega lesenega stropa.

Dr. Nataša Golob je že leta 1984 ob nastajanju knjige Poslikani leseni stropi na Slovenskem do sredine 18. stoletja dokumentirala stanje stropa in ugotovila, da je le-ta zaradi labilnosti cerkvene arhitekture in zaradi nagnitosti, ki je bila posledica poškodb na strehi, zelo ogrožen. V septembru 1992 so cerkev sicer stabilizirali in razmiki med deskami se niso povečevali, kljub temu pa je zaradi zamakanja, mikroorganizmov in drugih mehanskih poškodb les močno gnil, trohnel ter postal krhek in lomljiv. Vezivo je razpadlo, barvna plast je zbledela oziroma je bila popolnoma izprana. V južni ladji se je strop povešil za 20–30 cm, medtem ko je bil strop v severni ladji zaradi zamakanja popolnoma gnil.

Pred obnovo je bilo treba natančno popisati stanje stropa oziroma njegovih poškodb. Kljub sklepom komisijskega ogleda, kjer je dr. Nataša Golob podala predlog za sanacijo, to je snema-

nje vseh stropnih in kornih desk ter njihovo očiščenje, impregnacijo, obnovo ornamentalne poslikave ter ponovno namestitvev, smo ob začetku del ugotovili, da so poslikane deske tako zelo poškodovane, da jih zgolj z restavratorskim posegom ni mogoče vrniti v prvotno stanje. Zato smo se odločili za rekonstrukcijo celotnega stropa, z izjemo korne ograje in stropa nad korom.

Strop iz smrekovega lesa je bil poslikan v petih barvnih tonih: opečno rdeča, sivo modra, oker, zelena in bela. Barvne pasove je dopolnjevalo 20 različnih geometričnih motivov pozno-

Pogled na obnovljen lesen kor. ...»Zato smo se odločili za rekonstrukcijo celotnega stropa, z izjemo korne ograje in stropa nad korom...«

gotskega sloga, ki so bili narejeni s šablonami v črni barvi. Poslikane originalne deske smo v celoti sneli, jih očistili, utrdili, ter shranili na podstrešju cerkve v enakem zaporedju, kot so bile nameščene na stropu.

Kot je razvidno iz podobnih restavratorskih posegov, se je izvorna barva najbolje ohranila pod prekrivnimi letvami, zato smo pri rekonstrukciji stropa sledili tej barvni opori in kopiji stropa v merilu 1:1. Le tako smo se lahko v celoti približali poslikanemu originalu z vsemi zamiki in napakami, ki so jih naredili že sami avtorji. Signirane in datirane prečne letve, nameščene med drugim in tretjim poljem v vseh treh ladjah, smo impregnerali in utrdili, ter jih vrnili na svoje mesto kot dokument časa.

Rekonstruirani strop je v vsej svoji pisani, »migetajoči« paleti barvnih pasov zaživel v svoji stari podobi.

Auerspergova železarna

EŠD 8120

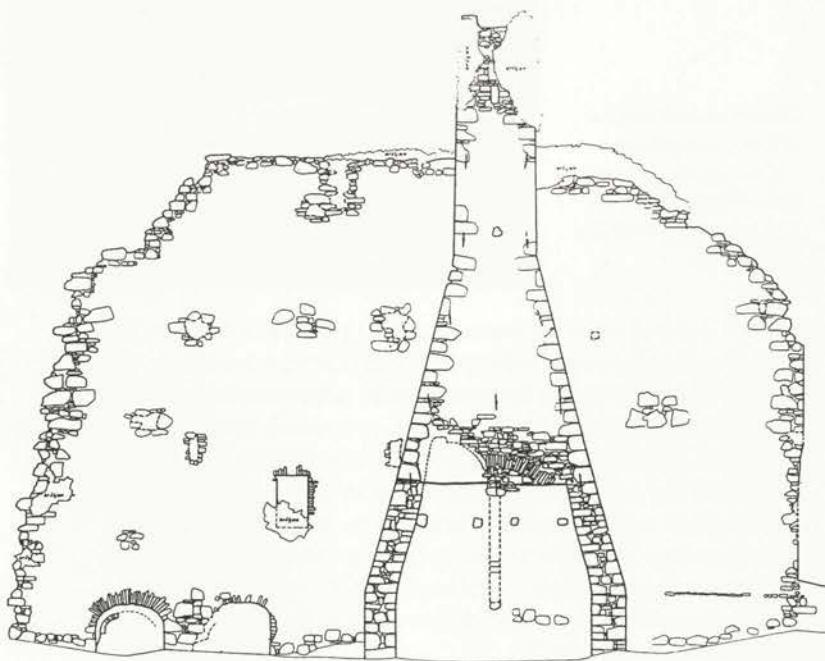
kraj Dvor pri Žužemberku

časovna opredelitev 1796–1891

čas obnove 1993–1994

odgovorni konservator Judita Podgornik in slodelavci Dunja Gerić, Stojan Ribnikar, Anjo Žigon

Dolina reke Krke je bila zaradi naravnih danosti - velike količine vode in lehnjakovih pragov, ki so že sami po sebi naravna pregrada na reki - v preteklosti primerna za pogon raznih proizvodnih obratov, ki so za svoje delovanje potrebovali vodno silo. Poleg mlinov in žag, ki so v največjem številu izrabljali njeno vodno silo, so se ob Krki razvile tudi druge dejavnosti. Železova ruda v bližnji okolici je omogočala železarsko dejavnost že od prazgodovine dalje. Že v 16. stoletju so delovale fužine v Zagradcu. Leta 1796 pa je začela delovati železarna na Dvoru pri Žužemberku, katere lastniki so bili češki knezi Auerspergi. V prvih desetletjih delovanja je bila to klasična železarna s talilnico. Surovo železo so predelovali v polizdelke in končne proizvode. Do bistvenih sprememb v proizvodnji je prišlo po letu 1822, ko je vodenje železarne prevzel Ignaz Vitez pl. Pantz. Priznani železarski strokovnjak je železarno preu-

▲ Fotogrametrični posnetek severne stene z ostanki dimnika, izdelal Zavod za fotogrametrijo Geodetske fakultete v Zagrebu, 1988, (merilo 4mm=1m).

◀ Rekonstruiran lok dimnika. ...»Kakšna je bila ta odprtina v originalni izvedbi, danes ne vemo... Za izvedbo v opeki smo se odločili zato, da ločimo med avtentičnim izgledom in novo dodanimi gradbenimi elementi...«

smeril v železolivarno. Po temeljiti prenovi in izgradnji nekaterih novih naprav, ki jih je skonstruiral sam Pantz, je postala železolivarna na Dvoru eden največjih in najpomembnejših tovrstnih obratov na Slovenskem. V tem času je bila edina železolivarna pri nas, ki je izdelovala takrat zelo moderne in uporabne predmete umetniškega liva, kot so svečniki in posamezni kosi pohištva. V železolivarni so izdelovali tudi vodnjake in mostove ter različne naprave za gradbeništvo in industrijo, pa tudi orožje. Po stoletnem obratovanju z vmesnimi vzponi in

Ostanki severne stene in dimnika pred obnovo. ...»Tako danes o železarstvu na Dvoru pričajo le skromni ostanki nekdanje železarne...«

padci je železolivarna na Dvoru leta 1891 prenehala delovati. K propadu so pripomogle modernejše konkurenčne tovarne v monarhiji, pomanjkanje kvalitetne rude, nespretno vodstvo, predvsem pa odmaknjenost od dobrih prometnih povezav in železnice, ki je stekla po dolini Temenice in ne reke Krke.

Prostori so po prenehanju delovanja železarne ostali prazni. Večina jih je začela propadati, kamenje pa je služilo kot gradbeni material za marsikatero hišo na Dvoru. Tako danes o železarstvu na Dvoru pričajo le skromni ostanki nekdanje železarne, ohranjeni izdelki v muzejski zbirki in še redki železni križi na okoliških pokopališčih.

Najbolj pričujoč in opazen del nekdanje železarne je vsekar ostanek dimnika talilne peči. Ruševine nekdanjega dimnika železarne so bile leta 1992 z občinskim odlokom razglašene za kulturni spomenik. Prav tako je bilo z istim odlokom razglašeno za kulturni spomenik tudi celotno območje nekdanje železarne, znotraj katerega so zajeti tudi vsi še ohranjeni objekti, ki

so nekoč pripadali temu pomembnemu industrijskemu obratu.

Zaradi nezavarovanosti ruševin in izpostavljenosti vremenskim vplivom je v zgornjem delu obeh sten prišlo do močne izpranosti veziva. Objekt in njegova okolica sta bila močno zaraščena z bršljanom in grmovjem, prav tako ni bilo urejeno odtokanje meteornih vod. Zaradi naštetega so bile ruševine že tako poškodovane, da so postale nevarne za bližnjo okolico. Na stanje ruševin je slabo vplival tudi gost promet, saj tik ohranjenih zidov teče magistralna cesta proti Kočevju.

Sanacija severne stene. ...»V letu 1994 je potekala druga faza obnove ruševin...«

Zaradi izpranosti veziva obe še ohranjeni steni nista bili med seboj povezani. Na stiku med njima je pred leti nastala večja razpoka, kar bi lahko pripeljalo do porušitve vzhodne stene.

Že pred leti je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto začel izdelovati temeljno dokumentacijo objekta. Leta 1988 je bil narejen fotogrametrični posnetek stanja, ki je dokumentiral takrat še delno ohranjeni kamniti lok nad kuriščem.

Obnovitvena dela na objektu so se začela v letu 1993. Zaradi zaraščenosti in težke dostopnosti ruševin je bilo treba najprej očistiti neposredno okolico spomenika. Kljub temu da ruševine stojijo sredi naselja, so jih bližnji prebivalci uporabljali kot vaško smetišče, služile pa so tudi kot vir gradbenega materiala. Sama sanacija objekta je potekala v dveh fazah, opravljenih v dveh letih. Za dvoletno sanacijo smo se odločili zaradi velikega obsega del pa tudi zaradi velikega finančnega zalogaja.

Prva faza obnove spomenika je zajela sanacijo vzhodne stene ob cesti, ki je najbolj ogrožala neposredno okolico, predvsem magistralno cesto Dvor-Kočevje. V okviru gradbenih del smo očistili in ponovno zastičili razpoke med kamenjem na celotni vzhodni steni in na delu severne stene. Vse previsne dele na vzhodni steni smo podzidali in utrdili. Na vrhu vzhod-

ne stene smo položili horizontalno vodnoprepustno zaščitno armirano vez. Na zaključku vzhodnega zidu ob hribu je bila postavljena armiranobetonska vertikalna vez, obzidana s kamni.

Močno poškodovane oboke nad okni in vrati, zidane iz lehnjaka, smo ponovno pozidali v prvotni obliki. Lehnjak smo dobili v bližnji okolici in ga ročno obdelali. Po končanih zidarskih delih smo celotno vzhodno steno in del severne stene injektirali.

Sanacija vzhodne stene je bila zaključena z vstavitvijo sidra. Štiri sidra so bila vstavljena v prečno steno, tako da sta

Obnovljeni ostanki dimnika talilne peči. ...»V spodnjem delu smo se odločili za izvedbo dveh lokov iz opeke, ki imata predvsem statično funkcijo...«

bili obe steni med seboj povezani. V vzhodno steno smo vstavili novo vez v zgornjem delu stene, v spodnjem delu pa smo aktivirali staro.

V letu 1994 je potekala druga faza obnove ruševin nekdanje Auerspergove železarne na Dvoru. V celoti je bila obnovljena severna stena z dimnikom. Postopek in način obnove je bil enak kot pri obnovi vzhodne stene. Očistili smo vse stike in jih na novo zamazali. Z injektiranjem smo utrdili kamnito steno po celotni višini. Na vrhu smo vgradili železobetonski venec, v steno vstavili sidra. Poseben problem je bila sanacija prve stene dimnika. Bila je že precej porušena, nam pa ni znana njena prvotna podoba. Odločili smo se za pozidavo enega kamnitega loka, ki je bil še delno ohranjen in tudi dokumentiran na starejših fotografijah. V spodnjem delu smo se odločili za obnovo dveh lokov iz opeke, ki imata predvsem statično funkcijo. Pod njima je odprtina, ki sega do tal. Kakšna je bila ta odprtina v originalni izvedbi, danes ne vemo, saj posnetkov notranjosti železarne med delovanjem ali v času po zaprtju nimamo. Za pozidavo v opeki smo se odločili zato, da ločimo med avtentičnim izgledom in novo dodanimi gradbenimi elementi.

Obnovljeni ostanki dimnika talilne peči so samo eden izmed objektov nekdanje Auerspergove železarne. Ob obnovlje-

nih ruševinah in nad njimi so oporni zidovi - ostanki nekdanjih proizvodnih stavb, ki so v izredno slabem stanju in že nevarno ogrožajo okolico ter kličejo po obnovi. V celoti je ohranjena »lončarija«, pritlična stavba, ki je služila kot prostor za izdelovanje kalupov, do pred kratkim pa kot skladišče tovarne Novoles, ki je imela svoje prostore v nekaterih ohranjenih stavbah železarne. Danes so stavbe opuščene in iščejo novega lastnika ter namen. Že dalj časa teče pobuda, da bi prav v »lončariji« uredili zbirko ohranjenih izdelkov železarne. Tako bi ti ostali na prostoru nekdanje železarne in bi skupaj z ohranjenimi stavbami pričali o pomembnem delu zgodovine ne samo Dvora, temveč tudi širšega prostora. Z ureditvijo muzejske zbirke na Dvoru bi javnosti pokazali številne ohranjene izdelke, ohranili bi vsaj del stavb nekdanje železarne, pa tudi obnovljene ruševine dimnika bi v okviru muzejske zbirke dobile nov pomen.

JUDITA POGORNIK

Literatura

- META MATIJEVIČ, JOŽE ŠORN, MATIJA ŽARGI, *Železarna na Dvoru pri Žužemberku*, Novo mesto 1980.
- MATEJA KOS, MATIJA ŽARGI, *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo*. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1991.
- JUDITA PODGORNIK, *Železarna Dvor, Varstvo naravne in kulturne dediščine v Sloveniji v letu 1993*, Ljubljana 1994.
- MAJDA PUNGERČAR, *Železarna na Dvoru, Razstava restavriranih izdelkov železarne ob 200 letnici začetka obratovanja*, Novo mesto 1996.

Grad

ESH 159

kraj

Grad na Goričkem

časovna opredelitev

13.–18. stoletje

čas obnove

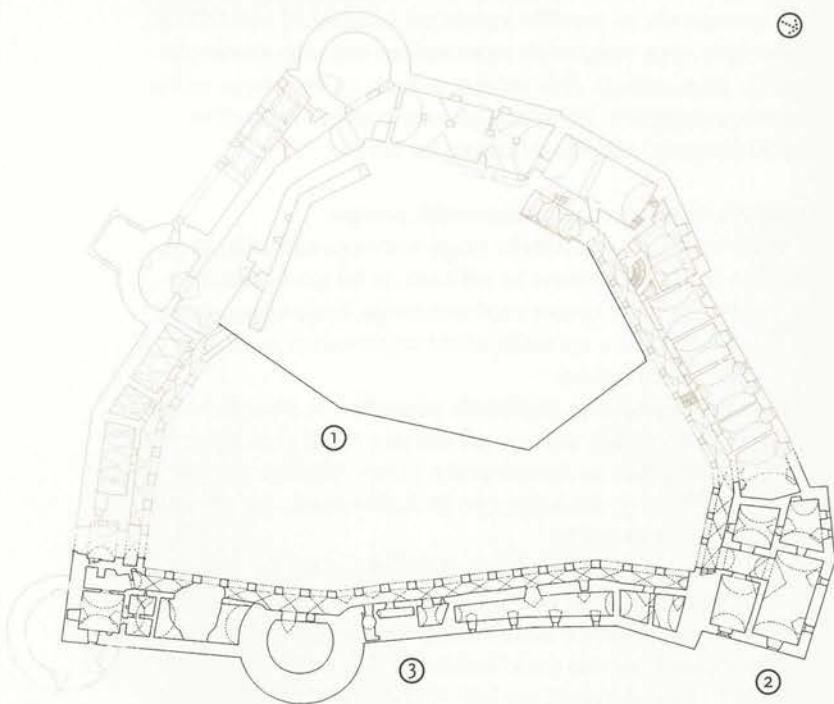
1997–1999

odgovorni konservator

Marlenka Habjanič in sodelavci Viktor Gojkovič, Miran Ježovnik, Janez Mikuž, Smiljan Simerl, Neva Sulič Urek

Grad je razloženo naselje sredi zahodnega dela Goričkega. V dolinskem delu je sredi naselja župnijska cerkev, ki je prvič omenjena kot pražupnija leta 1208. Naselje, ki se je do leta 1952 uradno imenovalo Gornja Lendava, je kot trg omenjeno leta 1478 in je v Prekmurju poleg Lendave in Murske Sobote ves čas obdržalo ta status.

Naselje je nastalo in živelo v povezavi z gradom, ki stoji na pomolu strmega griča. Grad je mogočen stavbni kompleks, ki s tlorisno obliko nepravilnega peterokotnika obdaja arkadno dvorišče v dveh nivojih. Stavba ima do pet nadstropij, ki so zaradi neravnega terena deloma nad zemljo deloma pa imajo značaj kleti. Iz enotne podobe kompleksa izstopajo na jugovzhodu in jugozahodu trije okrogli stolpi, od katerih je zahodni delno po-

- ▲ Tloris gradu (merilo 1mm=1m); 1 dvignjeno dvorišče, ki skriva zidove srednjeveškega gradu, 2 palacij, kjer poteka prenova, 3 jugovzhodni trakt, kjer potekajo priprave projektne dokumentacije.
- ◀ Arkadni hodnik v pritličju gradu. ...»Čeprav je v jedru ohranjene še precej srednjeveške stavbne substance, ima grad danes baročno podobo iz 17. stoletja...«

rušen, južni pa je bil v etaži preurejen v kapelo s prizidanim zvonikom.

Grad obdajajo na zahodni ter delno severni in južni strani ostanki grajskega parka s še ohranjenimi eksotičnimi drevesi, na vzhodni in severni strani pa se teren strmo spušča.

Grad se prvič omenja leta 1275, a je prav gotovo stal že leta 1208, ko je tu stoloval fevdni grof Nikolaj. Čeprav je v jedru ohranjene še precej srednjeveške stavbne substance, ima grad danes baročno podobo iz 17. stoletja, iz katere izstopa grajska kapela z zvonikom iz leta 1751.

Kot lastniki gradu so si sledili grofje iz Železnega, templarski vitezi, Szechyji, Bathanyji, Szaparyji in Szechenyji. Grad je bil središče velikega zemljiškega posestva, imel pa je tudi nekatere upravne funkcije.

Po zadnji vojni je grad naselilo vojaštvo, inventar pa so v celoti izropali. Vsaka uporaba po drugi svetovni vojni je bila nključna, začasna in praviloma destruktivna. V letošnjem letu bomo izselili še zadnje stanovalce, saj je objekt v gradbeno slabem stanju in so stanovalci ogroženi.

Nujne vzdrževalne in sanacijske posege, s katerimi smo preprečevali nadaljnje propadanje in rušenje močno poškodovane najboljšeje fevdalnega stavbnega kompleksa na Slovenskem, smo opravljali kontinuirano od leta 1985. Sanirali smo dotrajane dimnike in ostrešje severozahodnega dela objekta, ob katerem sta se porušila zimski vrt in eden od obrambnih stolpov. Leta 1993 smo začeli sistematično sanacijo močno dotrajanega najstarejšega dela objekta palacija in severnega trakta do zavitega stopnišča. Do leta 1996 smo statično sanirali in obnovili stropove, ostrešje in kritino ter arkade.

Načrtovanje raziskav in konservatorskih posegov

Zaradi lokacije, zgodovinske vloge v razvoju območja, ki ga obvladuje, in zaradi zasnove in velikosti, je bil grad predviden za upravno strokovni center mednarodnega Krajinskega parka Goričko-Orseg-Raab s spremljajočimi dejavnostmi in za prostore lokalne samouprave.

Na podlagi obstoječih gradbenih posnetkov in po zgledu obstoječih informacijskih centrov pri nas in v tujini smo izdelali predlog izrabe gradu za upravo parka TRINA. Objekta smo razdelili na gradbeno in funkcionalno smiselne enote, ter preverili obseg uporabnih površin.

Predlagana izraba je bila potrjena in izdelati je bilo treba projektno dokumentacijo za pridobitev nepovratnih mednarodnih sredstev iz programa PHARE. Izraba nepovratnih sredstev, predvidenih za Krajinski park Goričko, je bila odobrena nepričakovano, zato smo morali več let trajajočo sistematično gradbeno-statično sanacijo prekiniti in izdelati projekte za novo namembnost in revitalizacijo gradu.

Z obsežnimi in sistematičnimi raziskavami gradu smo začeli leta 1997.

Strokovni delavci Zavoda za varstvo kulturne dediščine Maribor in Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti smo bili postav-

ljeni pred zahtevno in obsežno nalogo. Grad na Goričkem je najobsežnejši grajski kompleks na Slovenskem, močno dotrajan in delno že porušen. O gradbeni zgodovini grajskega kompleksa skorajda ni podatkov, obsežno arhivsko gradivo je na Madžarskem in je neobdelano, gradbeni posnetek objekta je bil zgolj informativen, grad pa je bil delno še naseljen s strankami in je bil za sistematične raziskave in sondiranja nedostopen. Vsa naštetá dejstva so od vseh delavcev zahtevala mnogo zavzetosti, prilagajanja, inovativnih metod in opravljanja mnogih

Pogled na vhod v grad in grajsko kapelo. ...»Grad na Goričkem je najobsežnejši grajski kompleks na Slovenskem, močno dotrajan in delno že porušen. O gradbeni zgodovini grajskega kompleksa skorajda ni podatkov...«

nalog, ki niso bile v naši pristojnosti, vendar so morale biti opravljene.

Za ustrezno prenavo in revitalizacijo gradu je bilo treba najprej obdelati in zbrati zgodovinske podatke, raziskati socialno zgodovino gradu, saj je politična in gospodarska moč lastnikov vplivala na velikost, število prostorov ter namembnost in kvaliteto arhitekture gradu, gradbeno zgodovino gradu in opraviti arheološke, umetnostno zgodovinske in gradbene raziskave gradu in neposredne okolice.

Pregled arhivov na Madžarskem nam ni postregel z novimi podatki, saj le ti za omenjeno območje še niso sistematično obdelani. Tako o gradbeni zgodovini gradu vemo le malo, pomembnejši je le opis v urbarju iz leta 1541, ko izvemo, da so bili zidovi utrjeni in pripravljene za obrambo, pomemben je podatek o gradnji južne utrdbe leta 1517 in risba objekta iz prve polovice 17. stoletja. Da je bil grad pri Gradu v srednjem veku izredno pomembno fevdalno središče, in to obrambno, upravno, gospodarsko in prometno, nam dokazujejo tako zgodovinski viri kakor še ohranjene in čitljive starejše gradbene faze. O večjih gradbenih posegih sklepamo na podlagi prehajanja lastništva gradu v roke različnim rodbinam in glede na njihov poli-

tični in gospodarski vpliv oziroma moč.

Današnja baročna podoba gradu je iz 17. stoletja, ko je prišel grad za dalj časa v last družine Batthyany. Vsi mlajši gradbeni posegi pa so bili le na nivoju vzdrževanja, parcialni in zgolj funkcionalni, s čimer je kvaliteta arhitekture objekta slabela.

Za podrobnejše študije umetnostne in gradbene zgodovine gradu ter za izdelavo konservatorskega programa in gradbene projektne dokumentacije za grajski kompleks je bilo treba izdelati podroben in natančen arhitekturni posnetek, saj je bil ob-

Pogled na arkadno dvorišče skozi vhodna vrata. ...»Predlagana izraba je bila potrjena in izdelati je bilo treba projektno dokumentacijo za pridobitev nepovratnih mednarodnih sredstev iz programa PHARE...«

stoječi, v merilu 1:100 samo približen. Služil je za osnovno informacijo oziroma kot podlaga za izdelavo študije in izrabe grajskega kompleksa za novo predvideno namembnost.

Grad je v slabem gradbenem stanju, se ruši in nekateri prostori so tudi nedostopni, zato izdelava gradbenih posnetkov zgolj na klasični način ni bila izvedljiva. Zato smo se odločili za izdelavo gradbenih posnetkov gradu s kombinirano metodo geodetskega posnetka in ročnih izmer. Geodetske izmere so obsegale situacijo gradu s parkom ter zunanji in notranji obod objekta s fasadami in strešinami, ki smo jih dodelali z ročno metodo merjenja notranjščine objekta in detajlov. S takšno kombinirano metodo smo izdelali kvalitetno tehnično dokumentacijo obstoječega stanja objekta s tlorisi v merilu 1:50 in z detajli. Delno je dokumentacija izdelana že z računalnikom – situacija s parkom, fasade, arhitektonski detajli in prerezi. To dokumentacijo je moč v različnem merilu in na različne načine predstaviti in uporabiti glede na potrebe in namen. Služi nam

za študijo gradbene zgodovine objekta in nadaljnje raziskave na eni strani ter izdelavo tehnične projektne dokumentacije, potrebne za prenovo in revitalizacije objekta, na drugi strani. Prav tako jo je možno uporabiti za različne animacije in predstavitve.

Potrebni in zeleni sondažni raziskav predhodno nismo mogli opraviti, saj je bil objekt še v uporabi in naseljen, ponekod pa zaradi slabega gradbenega stanja nedostopen. Glede na že določeno prioriteto prenove »palacija« in jugovzhodnega trakta gradu ter na podlagi preučitve objekta, gradbenih posnet-

Grb nad vhodom v grad. ...»Današnja baročna podoba gradu je iz 17. stoletja, ko je prišel grad za dalj časa v last družine Batthyany...«

kov in umetnostno zgodovinskih podatkov, smo določili pomembnejša mesta za gradbeno-arheološke raziskave objekta, temeljev in dvorišča. Sonde in izkopavanja niso smela biti moteča za prebivalce gradu. Pričakovali smo, da bomo z raziskavami pridobili pomembne podatke o gradbeni zgodovini oziroma starejših gradbenih fazah grajskega kompleksa, o primarnih nivojih dvorišča in okolice, ki bodo ključnega pomena za izdelavo projektne dokumentacije in končne podobe prenovljenega dela oziroma celotnega gradu.

Naša pričakovanja so bila upravičena, saj smo dobili podatke o nivoju in tlakovanju dvorišča v baročnem obdobju, o višini pritlične etaže in pozneje pozidanih arkadnih lokov ter o primarnem nivoju opornikov in zidov »palacija« ter jugovzhodnega dela gradu.

Nepričakovano pa smo odkrili ostanke zidu srednjeveškega objekta na današnjem dvorišču in ostanke porušenega renesančnega obrambnega stolpa na jugovzhodnem vogalu gradu, tik ob uvoznem portalu. Teren ob vhodu v grajsko poslopje je močno nasut, saj segajo zidovi stolpa v globino in sta pod današnjim nivojem ohranjeni kamniti strelni lini z nišama v obliki črke V. Stolp sodi po dimenzijah in obliki v sklop treh obrambnih stolpov ob jugozahodnem traktu gradu, ki so dodatno utrjevali grajsko poslopje pred turškimi vpadi v 16. stoletju. Stolp ob jugovzhodni stranici objekta je po obsegu in debelini zidov večji in, domnevamo, tudi starejši. Podrobnejše podatke bomo dobili šele med prenovo jugovzhodnega trakta, saj je ta del gradu močno porušen in nedostopen.

Posebno pozornost moramo posvetiti nepozidanim površinam znotraj grajskega kompleksa, kjer v dvonivojskem dvorišču pričakujemo pomembne zgodovinske podatke prvotnih,

srednjeveških grajskih objektov, ki so delno čitljivi in se navezujejo na kletne prostore in zidove v severnem in zahodnem traktu. Predvidevamo, da je bil starejši grajski kompleks povezan z vasjo na zahodnem pobočju, saj je v geodetskem posnetku parka slutiti primarni komunikacijski dostop, ki nam ga je potrdilo tudi odkritje uvoznega portala z utorom za dvižna vrata v kleti severnega trakta.

Pred nadaljevanjem sistematičnih arheoloških izkopavanj nameravamo posneti notranje dvorišče oziroma dvignjeni plato

Pogled na stolp jugovzhodnega trakta. ...» Prav tako moramo intenzivno sodelovati pri pripravi razpisne projektne dokumentacije za jugovzhodni trakt, ki mora biti končana konec leta 1999, saj prenovo načrtujemo v letu 2000...«

z nedestruktivno metodo globinskih posnetkov z georadarjem. Dobljeni rezultati bodo vodilo za nadaljnja izkopavanja oziroma konservatorske posege. Pričakujemo, da bomo z dobljenimi in že znanimi podatki lahko izdelali grafično rekonstrukcijo razvoja gradu oziroma srednjeveških grajskih poslopij z obrambnimi zidovi in stolpi. Prav tako bomo lahko smiselno vključili in prezentirali starejše gradbene najdbe in faze v načrtovani, najbolj ohranjeni baročni prezentaciji gradu.

Izdelava izvedbene projektne dokumentacije

Ob upoštevanju dobljenih podatkov, ki so bili mnogokrat skopi, smo začeli izdelavati tehnično in projektno dokumentacijo prenove in revitalizacije gradu ter pridobivati lokacijska in gradbena dovoljenja, ki morajo ustrezati strogim kriterijem Evropske skupnosti.

Izvedbena projektna dokumentacija tako zahtevnega spomeniškega objekta je v veliki meri gradbena obnova in resta-

vracija oziroma rekonstrukcija vseh pomembnih stavbnih elementov. Obsega obnovo ali zamenjavo dotrajanih in tudi porušenih konstruktivnih elementov zidov, stropov in ostrešja, namestitev statičnih vezi, utrjevanje zidov in temeljev, zamenjavo kritine, konservacijo ometov in obnovo dotrajanih in poškodovanih, obnovo štukaturnih stropov, obnovo podov in stavbnega pohištva, dotrajanih tlakov, rušenje sekundarnih in motečih zidov, odpiranje pozneje pozidanih pritličnih arkadnih odprtín in vzpostavitev primarnih nivojev.

Pogled v notranjost delno obnovljenega palacija.

...»Gradbena dela potekajo zelo hitro, zato moramo intenzivno spremljati dela, sondirati, evidentirati in vzporedno izdelovati študijo raščene arhitekture in njenih faznih prezidav skozi stoletja...«

Ob upoštevanju gradbenih predpisov lahko pomeni uporaba običajnih gradbeniških sredstev delno, pogosto pa tudi pretežno izgubo spomeniške pričevalnosti. Zaradi tega je eden od ciljev raziskati in pilotsko uporabiti tradicionalne materiale in take konstrukcijske rešitve, ki bodo čim manj posegale v avtentično gradbeno substanco in bodo v prihodnosti reverzibilne. Izogibati se moramo armirano betonskih konstrukcij, čiste cementne injektirne mase, nereverzibilnih utrjevalcev materiala, disperzijskih premazov in podobno.

Projektno smo izdelali idejni predlog izrabe, v katerem smo upoštevali zasnovo podobnih centrov doma in v tujini ter lokalne potrebe za upravo, kulturo in prebivalce. Pri izdelavi projektne dokumentacije smo upoštevali zasnovo objekta, etaže z dostopi in komunikacijami in ga razdelili na posamezne sklope, ki lahko zaživijo samostojno. Posamezne prostore smo skušali definirati v njihovem primarnem obsegu in jim dati tudi kvaliteti arhitekture primerno novo namembnost. Sekundarne

in neustrezne prezidave in posege pa smo predvideli za odstranitev, saj preprečujejo čitljivost arhitekture in motijo dojemanje njene podobe. Prav tako smo upoštevali statično in gradbeno stanje posameznih delov gradu ter smiselno nadaljevanje prenove glede lokacije in povezave kakor tudi namembnosti.

Projektno dokumentacijo za pridobitev lokacijskega in gradbenega dovoljenja z arhitekturo, s statičnim projektom in inštalacijskimi projekti smo izdelali za tri smiselno zaokrožene sklope: za »palacij«, za jugovzhodni trakt, ki se s stopniščem navezuje nanj, obenem pa ima tudi skupno stopnišče z jugozahodnim traktom vključno s kapelo, ki smo ju prav tako projektno obdelali. Tako smo smiselno zaključili grajske trakte, ki oklepajo spodnje dvorišče. Za celoten grajski kompleks smo izdelali projekt odvodnjavanja, kanalizacije in energetsko-plinsko postajo.

Za začetek prenove smo ob upoštevanju spomeniškovarstvenih in zgoraj omenjenih kriterijev predvidevali prenovo najstarejšega dela gradu – »palacija«, ki je bil kasneje, v obdobju gotike nadzidan in razširjen, nato pa vključen v baročno preureditev. »Palacij« je bil pred leti temeljito statično saniran in ima nove stropove, ostrešje in kritino. Reprezentančne prostore v zgornji etaži smo namenili za upravo parka in izobraževanje, najstarejši mogočni obokani pritlični prostor pa za večnamenski razstavni prostor za predstavitev parka in zgodovine gradu z regijo. Manjši prostor smo namenili prodaji in informacijam, v prostoru ob stopnišču pa smo uredili sanitarije in kurilnico.

Zaradi kratkih rokov za izdelavo razpisne in izvedbene projektne dokumentacije je bilo potrebno intenzivno sodelovanje s projektanti in delavci našega zavoda. Na podlagi posnetkov arhitektonskih detajlov in po analogijah smo izdelali detajle stavbnega pohištva – vrat in oken, saj so bili ohranjeni le originalni podboji, medtem ko so bile vratnice kasneje že zamenjane. Prav tako so bila zamenjana okna v nadstropju. Po vzoru še ohranjenih oken v jugovzhodnem traktu in ob upoštevanju primarnih baročnih odprtín in kriterijev izolacije smo predvidli okna s fiksnim križem, baročnim okovjem in izolacijskimi stekli.

Decembra 1998 je bil uspešno opravljen razpis po zahtevnem postopku Evropske skupnosti in izbran izvajalec gradbenih del. Vendar pa izbrani izvajalec ni imel večjih izkušenj s sanacijo in obnovo spomeniških objektov, zato je sodelovanje različnih strok naše službe, projektantov in kontinuirano spremljanje del neobhodno.

Januarja smo začeli s prenovo »palacija«, ki se mora končati v šestih mesecih.

Gradbena dela potekajo zelo hitro, zato moramo intenzivno spremljati dela, sondirati, evidentirati in vzporedno izdelovati študijo raščene arhitekture in njenih faznih prezidav skozi stoletja.

Prav tako moramo intenzivno sodelovati pri pripravi razpisne projektne dokumentacije za jugovzhodni trakt, ki mora biti končana konec leta 1999, saj prenovo načrtujemo v letu 2000.

Grad v Gradu je bil zgrajen in se je razvijal skozi stoletja kot gospodarski in politični center oblasti v regiji. Cilji prenove in

naših skupnih prizadevanj bodo doseženi, če bo obnovljeni grajski kompleks ponovno središče gospodarskega, političnega in kulturnega življenja regije in se bo le-ta tudi z njegovo pomočjo razvijala, ter se bo prenova gradu nadaljevala po ekonomskih principih. Želimo si, da bo največji grajski kompleks na Slovenskem zaživel in ga bomo doživeli v obnovljeni baročni podobi, ki jo je imel na višku gospodarske in politične moči v regiji.

MARLENKA HABJANIČ

Baza 20

EŠD271

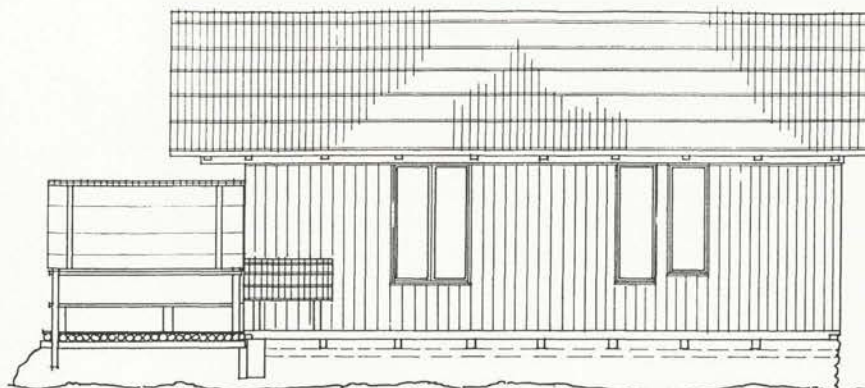
kraj	Kočevski Rog
naslov	Podstenice 4
časovna opredelitev	1943–1945
čas obnove	po letu 1947, ponovno od leta 1994 dalje
odgovorni konservator	Judita Podgornik in sodelavci Danilo Breščak, Stanislav Mrvič, Zdenko Picelj, Jože Saje, France Vardijan
ogled	Za strokovno vodstvo se dogovorite z vodičem, t: 0609 63 31 54.

Z gozdom poraslo območje Kočevskega Roga leži na jugovzhodu Slovenije. V sebi skriva bogato naravno in kulturno dediščino. Poseben pečat območju so dali Kočevjarji, nemški koloni, ki so se na Rogu naselili v 14. stoletju in se kot poseben nemški jezikovni otok obdržali več kot 600 let. Večino njihovih naselij je italijanska vojska v veliki ofenzivi poleti 1942 požgala, že prej pa se je večina Kočevjarjev po močni nacistični propagandi izselila v izpraznjene slovenske vasi na spodnjem Štajerskem. Od tu so se ob koncu vojne umaknili v Avstrijo in naprej po svetu.

Tako izpraznjeno in zaradi naravne konfiguracije težko prehodno območje je lahko nudilo varno zavetje slovenskim partizanom. Svoj prostor so na Rogu našli vojaško in politično vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja (NOG), partizanske bolnišnice, znanstveni inštitut, tiskarne, umetniki in kulturniki.

Med najpomembnejše spomenike na tem območju uvrščamo Bazo 20, ki je edina še ohranjena partizanska baza na Kočevskem Rogu in edini tovrstno zgrajeni in ohranjeni sedež vodstva kakega odporniškega gibanja v Evropi. Nudila je varno zavetje slovenskemu političnemu in vojaškemu vodstvu od pomladi 1943 do konca vojne. Stoji v vzhodnem delu Kočevskega Roga, pod koto 717, imenovano tudi Sokolji vrh, v neposredni bližini Červanove ceste in razmeroma blizu vasi Podturn in Dolenjskih Toplic.

Nastanek Baze 20 sega v april leta 1943, ko se je vodstvo

▲ Načrt za rekonstrukcijo barake št. 19, izdelal Restavratorski center Republike Slovenije (merilo: 9mm=1m).

◀ Pogled na Bazo 20. ...»edini tovrstno zgrajeni in ohranjeni sedež vodstva kakega odporniškega gibanja v Evropi...«

NOG preselilo iz Dolomitov v novo postavljeno brunarico na Kočevskem Rogu. Kmalu so začele nastajati nove barake in do konca vojne se je oblikovalo naselje 26 lesenih objektov.

Posebna gradbena skupina, ki jo je vodil Rudolf Ganziti - Grad, je gradbeni material za gradnjo objektov dobila v dolini na Šprajcerjevi žagi v Starih Žagah in na žagi v Soteski. Uporabili so tudi les, ki so ga pripravili gozdarji italijanske družbe Emona in ga zaradi ofenzive 1942 niso mogli odpeljati. Uporaben vir gradbenega materiala so bili tudi ostanki kočevarskih

Baraka št. 16 med obnovo. ...»Odločili smo se za kritino skodel v treh plasteh, ki je trajnejša od prvotne v dveh plasteh...«

vasi, nekatere potrebne stvari pa so zaupniki kupovali v trgovinah v Novem mestu in celo v Ljubljani.

Prve barake so bile na začetku krite z deskami ali opeko, kasneje pa so izdelovali skodle in z njimi prekrili večino objektov. Vsi objekti so bili še dodatno zakriti z vejami in listjem. Največ pa je k skritosti baze pripomogel gozd, ki je bil mlajši, drevesa so bila nižja, podrast večja, smrečne veje so segale do tal in onemogočale pogled s ceste proti barakam. Naravne danosti in stroga konspiracija so omogočili, da Baze 20 sovražnik ni nikoli odkril.

Prvi večji obnovitveni posegi na objektih Baze 20 so potekali v 50-ih in 60-ih letih pod vodstvom takratnega Republiškega zavoda za spomeniško varstvo, ki je imel posebno enoto Upravo spomenikov na Rogu. V okviru teh del so bili obnovljeni vsi objekti, urejeni so bili temelji in postavljena muzejska zbirka. Ves čas so na Rogu potekala večja ali manjša vzdrževalna dela, ki so jih sprva pod nadzorom Zavoda za spomeniško varstvo iz Ljubljane, kasneje pa Dolenjskega muzeja in Muzeja revolucije izvajali delavci Gozdnega gospodarstva.

Pravno varovanje Baze 20 je zagotavljala leta 1952 izdana odločba ministrstva za prosveto in kulturo, ki je Bazi 20 dodelila status zgodovinskega spomenika. Zavarovanje se ni omejilo

le na objekte same, temveč je obsegalo tudi gozd v okolici spomenikov. Prepovedano je bilo vsako sekanje in poseganje v gozd z izjemo sanitarne sečnje. Dobronamerna določba je povzročila staranje gozda. Gozd je vse redkejši, nevarnost podiranja dreves in s tem poškodb objektov pa vse večja. Odločba je bila novelirana leta 1992, ko je novomeška občinska skupščina sprejela Odlok o razglasitvi naravnih znamenitosti in nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Novo mesto, s katerim so objekti na Kočevskem Rogu pridobili sta-

Baraka št. 19 med obnovo. ...»Na barako se je januarja 1995 naslonilo drevo, ki ga je izruval močan veter...«

tus kulturnega spomenika.

Ob sanaciji objekta št. 2, imenovanega tudi »Kidričeva baraka«, ki je potekala v letih 1984 in 1985 in jo je izvajal Restavratski center Republike Slovenije v sodelovanju z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, so se izoblikovala osnovna konservatorska načela pri obnovi lesenih objektov na Kočevskem Rogu, razdeljena v naslednje točke:

1. Ohraniti čim več osnovnih materialov in avtentično stanje objekta v največji možni meri.
2. Dotrajani les zamenjati v enakih dimenzijah in oblikah, z isto vrsto lesa.
3. Novi leseni elementi morajo biti globinsko, kemično in biološko zaščiteni.
4. Vse objekte je treba topografsko obdelati, kar obsega fotodokumentacijo in natančno izmero. Izrisi objektov naj bodo v merilu 1:20, detajli pa v merilu 1:5, 1:2 in 1:1. Enako je treba obdelati tudi inventar objekta, ki tudi sodi v sklop obnove.
5. Grafično dokumentirati zamenjavo lesenih in drugih delov posameznih objektov.
6. Pri vseh objektih z »dvojno streho« odstraniti zgornje, dodatne krovne konstrukcije ter urediti in obnoviti le prvotno.
7. Na objektih, ki imajo v notranjosti papirnato oblogo, le-to po

potrebi nadomestiti z oblogo iz podobnega materiala.

V letu 1995 se je po nekajletnem premoru in tudi pod vplivom praznovanja 50. obletnice konca 2. svetovne vojne začela intenzivnejša akcija obnove objektov na Bazi 20. Značilnost te obnove je reševanje objektov pred dokončnim propadom in priprava le-teh na novo muzejsko predstavitev Baze 20 in Kočevskega Roga.

Prvi obnovljeni objekt v tem obdobju je št. 16, imenovan »baraka propagandistov«. Sam objekt ni bil v kritičnem stanju,

Pogled na Bazo 20. ...»Tako izpraznjeno in zaradi naravne konfiguracije težko prehodno območje je lahko nudilo varno zavetje slovenskim partizanom...«

za njegovo obnovo pa smo se odločili, ker je bil namenjen za novo muzejsko predstavitev Baze 20. Pred začetki del je bila izdelana arhitekturna topografija objekta in fotografije stanja v notranjosti in zunaj. Dela na objektu smo načrtovali le okvirno, saj pravo stanje in poškodbe objektov lahko ugotovimo šele med obnovo. Predvidena je bila zamenjava strehe v celoti, saj je objekt eden izmed tistih, ki so imeli dvojno streho. Pred leti so namreč škodlaste strehe na Bazi zavarovali tako, da so na obstoječo kritino nabili letve in nanjo novo plast skodel. Taka streha daje idealne pogoje za mikroorganizme in nudi zavetje manjšim glodalcem. Po odstranitvi kritine objekta se je pokazalo, da je strešna konstrukcija v dobrem stanju in je ni bilo treba zamenjati. Opravljeno je bilo le čiščenje in zaščita z zaščitnimi sredstvi za les. Na tako pripravljeno konstrukcijo smo namestili letve in nanje nove skodle. Odločili smo se za kritino skodel v treh plasteh, ki je trajnejša od prvotne v dveh plasteh. Sočasno s sanacijo strehe je potekala tudi sanacija zunanjih sten objekta. Zelo previdno smo odstranili zunanje obitje in nadomestili dotrajane dele nosilne konstrukcije z novimi. Kjer je bilo to mogoče, smo nazaj namestili stare, še dobro ohranjene deske obitja. Okna in vrata smo odstranili in jih popravili, eno okenško krilo pa je mizar po vzoru obstoječih naredil na novo. V

notranjosti objekta smo odstranili vse panoje stare muzejske predstavitve Baze 20. Stene in tla smo očistili in premazali z zaščitnimi sredstvi za les. Drugih posegov v notranjosti ni bilo. Po končani sanaciji je Dolenjski muzej postavil novo muzejsko predstavitve Baze 20, njeni avtorji so Matija Žargi iz Narodnega muzeja, Jože Saje iz Dolenjskega muzeja in Jovo Grobovšek, ki je postavitev tudi oblikoval.

Dokaz, da nam delo na Rogu večkrat kroji vreme, je poškodovana baraka št. 19, ki je med vojno služila zaščitni četi Baze 20. Na barako se je januarja 1995 naslonilo drevo, ki ga je izruval močan veter. Barako je močno nagnilo, vendar je na srečo ni podrlo. Ob odstranjevanju drevesa smo največ pozornosti namenili varnosti gozdarjev, ob tem pa pazili, da ne poškodujemo gradbenih elementov barake. Zato smo se odločili, da del objekta podremo, odstranimo gradbeni material in šele nato podremo drevo. Po odstranitvi drevesa smo izdelali arhitekturno topografijo z rekonstrukcijo podrtega dela barake. Po končanih izmerah smo barako v celoti razdrli in jo ponovno postavili. Delno smo zamenjali poškodovane temelje, v celoti pa nosilno konstrukcijo. Stene iz brun smo postavili nazaj iz avtentičnega materiala. Zamenjati je bilo treba le nekaj poškodovanih brun v sprednjem delu barake, kjer je drevo naredilo največ škode. V celoti smo postavili novo strešno konstrukcijo in nanjo nabili nove skodle v treh plasteh. Ob podiranju se nam je posrečilo v celoti ohraniti ladijski pod na stropu, ki je različnih dimenzij, izdelan pa je bil še v času pred 2. svetovno vojno. Z enakim ladijskim podom so v notranjosti obiti tudi nekateri drugi objekti na Bazi 20, narejen pa naj bi bil na Šprajcarjevi žagi v Starih Žagah. Popravili smo tudi vsa okna in vrata, ki pa niso bila huje poškodovana. V notranjosti smo namestili vse pohištvo - pograde, klopi in mize, kot je bilo to dokumentirano na starejših fotografijah. Stene smo prekrili s papirjem.

Trenutno stanje tako na Bazi 20 kot tudi v obeh bolnišnicah Jelendol in Zgornji Hrastnik je tako, da lahko delamo po predhodno pripravljenem načrtu, saj narava v zadnjih zimah ni povzročila večjih poškodb na objektih. V preteklih letih so bili na enak način sanirani vsi objekti, ki jim je grozila porušitev. V prihodnje načrtujemo postopno sanacijo vseh objektov.

JUDITA PODGORNİK

Literatura

- JANKO JARC, *Partizansk Rog*, druga dopolnjena izdaja, Maribor 1977.
Vodnik po partizanskih poteh, Ljubljana 1978.
- JANKO JARC, *Rog, Središče slovenskega narodnoosvobodilnega boja*, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, zvezek 5, Ljubljana 1981.
- MITJA FERENC, *Baza 20 in bolnišnici Jelendol ter Zgornji Hrastnik*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 179, Maribor 1992.

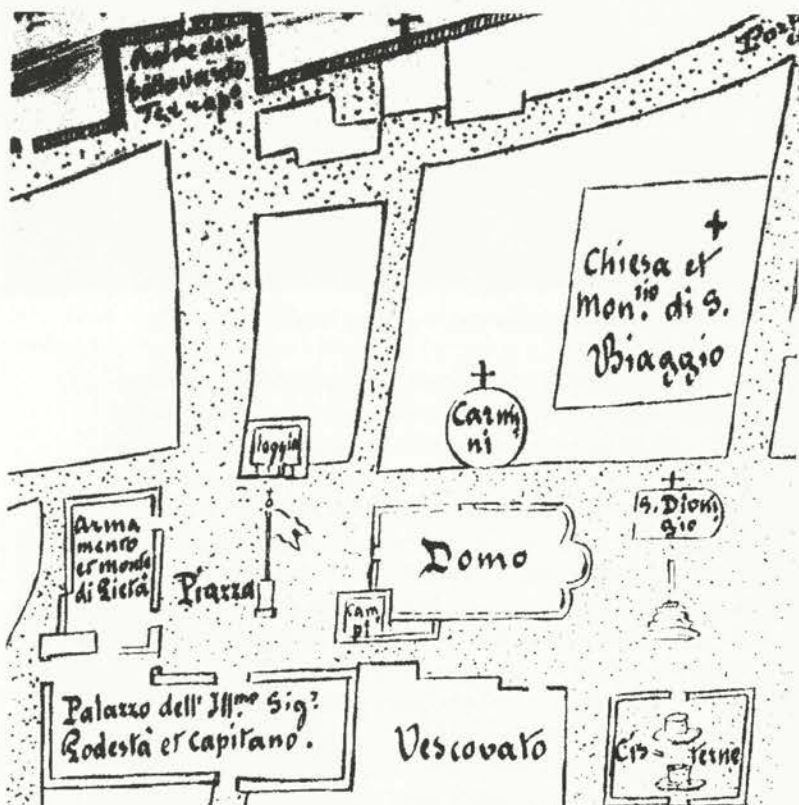
Mestni trg

ESH 7591

kraj	Koper
naslov	Koper, Titov trg števil. 1–5
časovna opredelitev	od 13. stoletja dalje
čas obnove	1968–1998
odgovorna konservatorja	Tone Mikelin in Sonja Ana Hoyer in sodelavci Jure Bernik, Danila Biščak, Mira Ličen Krmpotič, Peter Mali, Stojan Ribnikar, Alfred Trenz, Marjan Zadnikar, Matej Župančič in Restavratorski center R Slovenije
ogled	Mestni stolp je odprt od 1. 6. do 30. 9. od 9. do 12. ure in od 15. do 20. ure.

Koprski mestni trg, zgodovinsko imenovan Platea Communis, je eden najpomembnejših urbanističnih ambientov v Sloveniji. Na njem so zbrani najpomembnejši in najkakovostnejši arhitekturni spomeniki, ki pričajo o cerkveni in upravni zgodovini mesta.

Pri spomeniškovarstveni obravnavi tega trga skupaj s pripadajočimi objekti stolnico, mestnim stolpom, Pretorsko palačo, Foresterijo, Armerijo in Ložo, ki tvorijo enega najodličnejših, beneško vplivanih ambientov pri nas, srečamo različne vrste obnovitvenih posegov, tako na posameznih spomenikih kakor tudi na samem trgu, najpomembnejšem javnem prostoru v

- ▲ Giacomo Fini, načrt mesta Koper iz leta 1619. Izsek iz načrta kaže današnji Mestni trg in trg pri rotundi Carmine.
- ◀ Vittore Carpaccio: Slavnostni vhod beneškega župana Sebastiana Contarinija v Koper, 1517, olje, platno 205 x 154 cm. ...»Gotsko podobo nekdanjega trga s pravim srednjeveškim vzdušjem tedanjega življenja kaže prizor...«

Kopru. Prerez skozi konservatorsko delo v tem delu mestnega jedra pa priča tudi o razvoju spomeniškovarstvene dejavnosti na območju slovenske Istre.

Platea Communis v skoraj pravokotnem tlorisu dominira kot središčni dvoranski mestni prostor. Vanj se stekajo glavne tlorisne žile mestnega prometnega križa. V izvirni obliki municipalne ureditve je odigral najpomembnejšo vlogo v zgodovinski rasti mesta.

Začetki stavb tržnega plašča izvirajo iz 13. stoletja; z njimi so

Franciscejski kataster Kopra iz leta 1819, ki ga hrani Državni arhiv v Trstu.

bile v grobem že izoblikovane prostorske meje tržnega tlorisa. Vzhodno stran je sestavljala romanska stolnica skupaj z mestnim stolpom, na južni strani sta stali dve stavbi Pretorske palače, med kateri se je vrivala prvotna mestna Loža, dve manjši stavbi pa sta zapirali trg na severni in zahodni strani. Sedanje tržne stranice so iz 15. stol., ko se je v mestu razmahnila velika stavbarska dejavnost; tedaj so nastale tudi sedanje najpomembnejše stavbe na trgu: Pretorska palača (1447–1481), Foresterija (1458–1460), stolnica s fasado (1453–1480) in Loža (1452–1464). Kmalu za tem, natančneje leta 1505, so Plateo Communis tudi tlakovali. Čeprav so stavbe tržnega plašča v 17. in 18. stol. na zunanji in v notranjosti preoblikovali ter jih nadzidali (Loža leta 1698, stolnica 1716, Pretorska palača 1664, Foresterija in Armerija 1788–1821), so v veliki meri ohranile prvotni beneškogotski slogovni izraz in v medsebojni harmoniji tudi značilen mediteranski značaj mestnega tržnega prostora. Gotsko podobo nekdanjega trga s pravim srednjeveškim vzdušjem tedanjega življenja kaže prizor »Prihod župana Sebastiana Con-tarinija v stolnico« na »izgubljeni« sliki Vittoreja Carpaccia iz leta 1517. Tlorisno pozicijo stavb pred baročnimi preureditvami

skupaj z lokacijo podstavka za mestni prapor, približno na sredini tržnega prostora, pa lepo vidimo na mestnem tlorisu G. Fina iz leta 1619.

Ohranjeni tržni tlak v sivem in belem kamnu, slavnostna preproga pred vhodom v stolnico in Ložo ter kamnite klopi ob tržnih straneh dajejo celotnemu ambientu značaj prave mediteranske piazze.

Z značilnostmi mestnega trga Platea Comunis, ki se s trgom Brolo povezuje v karakteristični par dveh središčnih trgov na

Pogled iz zraka na Mestni trg. ...»Platea Comunis v skoraj pravokotnem tlorisu dominira kot središčni dvoranski mestni prostor...«

vrhu nekdanjega otoka, z jasno tlorisno strukturo srednjeveškega mestnega jedra, so se ukvarjali tako italijanski kakor tudi slovenski strokovnjaki. Dragocene zgodovinske podatke o njegovem razvoju in tržnih stavb najdemo pri starejših italijanskih zgodovinopiscih, medtem ko so se z umetnostnozgodovinskimi in ambientalnimi vrednotami ter konservatorsko problematiko tržnega prostora in posameznih stavb ukvarjali slovenski arhitekti in umetnostni zgodovinarji-konservatorji po letu 1945.

Na Medobčinskem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Piran so bile v številnih elaboratih obdelane tako prostorske kakor tudi arhitekturne vrednote in predpisani varstveni režimi ter izdelane spomeniškovarstvene smernice za obravnavo trga kot celote in njegovih posameznih stavb. Med njimi naj posebej omenimo Konservatorski program za prenovu Platee Comunis iz leta 1987, za katerega so bile poleg osnovnega

spomeniškovarstvenega vrednotenja celotnega ambianta in njegove arhitekture opravljene tudi potrebne dodatne raziskave. Ugotovitve so bile skupaj z izsledki spomeniškovarstvene obravnave Armerije in Foresterije predstavljene v Dopolnitvah konservatorskega programa I, leta 1990, ugotovitve zavarovalnih raziskav na stavbnem kompleksu Pretorske palače z različnimi spomeniškovarstvenimi izhodišči za prenovo pa v Dopolnitvah II, leta 1993. Z najsodobnejšimi fotogrametričnimi in nedestruktivnimi metodami smo preučili tudi tržno površi-

Loža leta 1935. ...»Najtemeljitejša pa je bila adaptacija leta 1846, ko so po preureditvi notranjščine tudi gotske arkadne loke zaprli z lesenimi okvirji. ...«

no; rezultati te raziskave smo leta 1997 predstavili v novem Konservatorskem programu skupaj s programom za obnovo trga pri rotundi Carmine.

Prenovitelna dela na stavbah na trgu so bila sestavljena iz različnih modernih posegov, kakor sta jih omogočala nastanek in rast konservatorske doktrine na Slovenskem od začetkov profesionalne varstvene službe v Avstro-Ogrski pa vse do danes. Na tržnih stavbah so namreč delovali že konservatorji dunajske Centralne komisije (Enrico Nordio), konservatorji tržaške Sopritendenze (Ferdinando Forlati) in tudi prvi slovenski konservatorji takoj po II. svetovni vojni (Emil Smole).

Loža

Sedanjo koprsko Ložo (»Lobia nuova«) nasproti Pretorske

palače sta zgradila v letih 1462–1464 mojstra beneške gotike, stavbenik Nikolaj iz Pirana in kamnosek Tomaž iz Benetk. Temeljito baročno predelavo, ki je ohranjena še danes, je Loža doživela leta 1698, ko je župan Marco Micheli Salomon dal zgraditi nad srednjeveško Ložo novo nadstropje s prostorno dvorano, razširiti njeno peteroarkadno tržno fasado še z dvema arkadnima lokoma ter novemu nadstropju na vzhodni strani dodati prizidek s stopniščem. V začetku 19. stoletja je bila notranjščina Lože spremenjena v kavarniške prostore. Najtemelji-

Mestni trg z Ložo. ...»Že obnovljeni spomeniki Loža, stolnica in mestni stolp tako v funkciji kakor tudi v spomeniški prezentaciji pomenijo nadaljevanje »oživljenih« funkcij središčnega mestnega prostora...«

tejša pa je bila adaptacija leta 1846, ko so po preureditvi notranjščine tudi gotske arkadne loke zaprli z lesenimi okvirji. Delno prvotno podobo je Loža dobila po statično-rekonstrukcijskem posegu v gotsko arhitekturo, ki ga je izvedel tržaški konservator Ferdinando Forlati leta 1935. Nekdanji izvorni prostor Lože pa je bil z namestitvijo funkcionalne steklene pregrade za baročnimi stebri spomeniško prezentiran ob zadnji obnovi pritličja leta 1987.

Stolnica

Predstavitev prvotne romanske bazilike na južni fasadi stolnice v letu 1968, ko so bile odkrite in dokumentirane romanske odprtine, in leta 1986, ko je bila obnovljena zunanjščina stolnice in prezentirana višina romanske stranske fasade prvotne cerkve skupaj z romanskimi okni, spada med tiste spomeniškovarstvene prezentacijske izvedbe, ki jih v zgodovini konservatorstva imenujemo biološkovarstvene. V spomeniškovarstveni obdelavi stolnice oz. njene bogate stavbne zgodovine - t.j. od triladijske romanske bazilike z atrijem na pročelju prek gotsko- renesančne fasade, ki je vključila v stavbni kompleks prej samostojno stoječi mestni stolp, do baročne cerkve iz za-

četka 18. stoletja - so prisotne vse faze te stavbe. Sledovi roman-ske bazilike so bili odkriti in so delno v tlaku prezentirani ob arheoloških raziskavah v 80. letih. Sredi 80. let je bila obnovlje-na streha in leta 1986 je bila zaključena obnova zunanjščine. Notranjščina baročne stavbe iz leta 1714 Giorgia Massarija, ki s svojo jasno troladijsko zasnovo spada med odlična dela tega zna-nega beneškega arhitekta, je bila nanovo prepleškana leta 1990.

Mestni stolp

Mestni stolp, v osnovi konstrukcija romanske dobe, je bil nekoč samostojen in povezan tako s stolnico kakor tudi s Pre-torsko palačo. Skozi zgodovino je dajal pomemben poudarek mestni krajinski sliki. Prenovitvena dela, pri katerih je šlo za statično utrditev in adaptacijo, so stekla leta 1985 in bila konča-na 1988. Vključevala so injektiranje, utrjevanje in fugiranje sten pravilne kamnite zidave, delno preureditev baročnega »og-lejskega« zaključka na vrhu (razgledišče) ter namestitve samo-stojno stoječega stopnišča znotraj.

Novogradnja

Med zvrst obnovitvenih posegov na trgu, imenovano inter-polacija, sodi novogradnja stavbe Investbiroja iz leta 1964, delo arhitekta Eda Mihevca. Nova stavba je postavljena na lokacijo prvotne vicedomske stavbe in škofijskih vrtov oziroma dveh poznejših porušeni baročnih stavb. Kljub temu, da je v tlori-snem poteku izravnala ulično linijo, ki povezuje dvojico trgov na vrhu otoka, v višini pa upoštevala gabarit tržnih stavb, njeno ar-hitekturno oblikovanje ne sodi med najbolj »uglašeno« sodobno razumevanje historičnega mediteranskega tržnega ambienta.

Pretorska palača

Istega leta 1964 so po načrtih Eda Mihevca adaptirali pritlič-je Pretorske palače, ki je bila glavni cilj spomeniškovarstvenih obravnav tržnih stavb aktivnega varstva pri Medobčinskem za-vodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v zadnjih petind-vajsetih letih. V konservatorskih programih za trg kot celoto je bila najbolj izpostavljena prav Pretorska palača, ki mora v pro-cesu prenove prevzeti vodilno mesto, ker edino to zagotavlja oživitev celotnega tržnega prostora. Odločitev občine Koper, da palača prevzame reprezentančno vlogo koprške mestne hiše, je bila po dolgoletnih razpravah pomemben uspeh spomeniško-varstvene službe, kajti le ustrezna namembnost spomenika omogoča njegovo pravo oživitev.

Glavni cilj vseh konservatorskih programov, v zadnjih dese-tih letih, je izhajal prav iz odločitve, da Pretorska palača prevza-me vodilno vlogo pri nadaljnjih obnovitvenih posegih na trgu. Pri tem pa lahko poudarimo metodološke novosti interdiscipli-narnega dela v pripravi konservatorske dokumentacije na raz-ličnih stopnjah obdelav.

Prvi elaborat iz leta 1987, namenjen prostorskemu ureditve-nemu dokumentu, je bil izdelan po klasični spomeniškovars-tveni metodologiji in predstavlja zgodovinski razvoj tržnega

ambienta ter na osnovi časovnih in slogovnih analiz določa kategorizacijo in spomeniškovarstvene režime pri nadaljnji obravnavi posameznih spomenikov. Pomembne sestavine tega elaborata so dodatne arhitekturne, arheološke in zgodovinske raziskave ter natančna fotografska in grafična oziroma arhitekturna dokumentacija, ki so obenem podlaga in konservatorsko izhodišče pri vseh projektantskih kakor tudi izvedbenih posegih na spomeniku.

Konservatorsko raziskovalna in dokumentacijska dela na

Pretorska palača po zadnji obnovi. ...»Najpomembnejši dosežek obnovitvenih naporov pa je Pretorska palača, ki znova prevzema funkcijo mestne hiše...«

kompleksu Pretorske palače so stekla v začetku leta 1993 in so vključevala arheološka sondiranja v vzhodnem in zahodnem delu stavbnega kompleksa; sondažne arhitekturne in restavratorske raziskave so bile opravljene tako v sami palači kot tudi v gotških stavbah Titov trg 2, Čevljarska 1 in 3, prislonjenih na vzhodno fasado palače. Pri raziskovalnih delih smo dokumentirali stavbni razvoj palače vse od obstoja dveh prvotnih palač v 13. in 14. stol. do nastanka enotne stavbe v 15. stol. in njenih predelav v poznejšem času. Med sondažnimi raziskovalnimi deli so potekale tudi meritve in narejen je bil izris celotnega stavbnega bloka. Na osnovi raziskav in primerjav z navedbami v zgodovinskih virih ter v starejši italijanski literaturi smo dopolnili zgodovinski razvoj kompleksa Pretorske palače in predložili spomeniškovarstveno obravnavo pri njeni prenovi.

Prenova je bila predstavljena po sodobnih spomeniškovarstvenih izhodiščih: upoštevati mora restavratorsko-konservatorsko metodologijo pri prezentaciji palače iz 15. stoletja, ko so nastale tudi stanovanjske meščanske stavbe na vzhodni strani palače. Platea Communis je bila formirana v 15. stoletju, torej v časovnem in slogovnem obdobju, ki ga izpričujejo vse najpomembnejše stavbe na trgu. Kljub kasnejšim dodatkom baročnega časa je Platea Communis ohranila slogovno oznako beneš-

kega 15. in 16. stoletja. Glede na zgodovinski pomen Pretorske palače in stopnjo ohranjenosti te arhitekture je pri njeni prenovi predvidena kombinacija klasične, filološko jasne restavratorsko-konservatorske metode z metodo sodobne kreativnosti, ki mora dopolniti historično arhitekturo. Sodobni arhitekturni detajli morajo biti vneseni tako, da bo možno razlikovati originalne elemente beneške gotike od tistih, ki pomenijo novo interpretacijo tega sloga.

Pretorska palača je bila - brez zunanjega gotskega stopnišča - že leta 1972 delno statično sanirana, ko je bil obnovljen tudi fasadni omet. Obnovitvena dela, ki so se opirala na konservatorska izhodišča v navedenih konservatorskih programih, so stekla v letih 1996–1998 in so zajemala obnovo zunanjščine, sanacijo baročnega stopnišča na zahodnem dvorišču, ureditev tega dvorišča, prezentacijo prvotne Lože (*Lobia vetus*) v pritličju vzhodnega dela palače, statično sanacijo celotne stavbe in restavracijo posameznih odkritih stavbnih členov v notranjščini. Tako so bili izvedeni vsi tisti obnovitveni posegi na zunanjščini in v notranjščini stavbe, ki izhajajo iz klasičnih restavratorsko-konservatorskih metod dela. Posebej naj poudarimo restavriranje gotskega zunanjega stopnišča na tržni strani, nanos novega fasadnega ometa in restavracijo kamnitih vstavkov, kjer smo zaradi pomena kiparskega okrasa pet doprskih kipov podestatov skupaj s štirimi heraldičnimi kompozicijami zamenjali z odlitki; prav tako smo kip Pravice na vrhu fasade nadomestili z rekonstruirano kopijo.

Armerija in Foresterija

Na osnovi temeljnih konservatorskih analiz v elaboratu iz leta 1987 so bile leta 1990 opravljene raziskave v dveh tržnih stavbah, v Armeriji in Foresteriji.

Na osnovi sondažnih raziskav na zunanjščini in v notranjščini so bile predpisane natančne spomeniškovarstvene smernice za prenovu obeh stavb po posameznih nadstropjih. Spomeniškovarstvene smernice, postavljene v prvem Konservatorskem programu (leta 1987), so bile z rezultati teh raziskav v glavnem potrjene, materialno izpričane in deloma tudi arhivsko dokazane. Sklepna ugotovitev je bila, da tako v Foresteriji kakor tudi v Armeriji lahko sledimo stavbnemu razvoju od 15. stol. naprej; stavbi sta večje predelave in nadzidave doživeli v poznobaročnem času ob koncu 18. stol., večje adaptacije pa v prvi in drugi polovici 19. stoletja. Gre torej za dva tipična primera večplastne arhitekture, pri kateri lahko s prezentacijskega vidika govorimo o različnih slogovnih obdobjih, ki dokaj enakomerno korespondirajo s členitvijo zunanjščine in razporeditvijo prostorov v notranjščini.

Najnovejše raziskave tržne ploščadi s sodobnimi nedestruktivnimi metodami potrjujejo poleg sledov novejših infrastrukturnih posegov tudi možne sledove lokacij iz stavbne zgodovine Pretorske palače in predvideno lokacijo stebra tržnega prapora. Te ugotovitve bodo potrjene ali ovržene ob predvidenih arheoloških sondažnih raziskavah pri rekonstrukciji tržnega

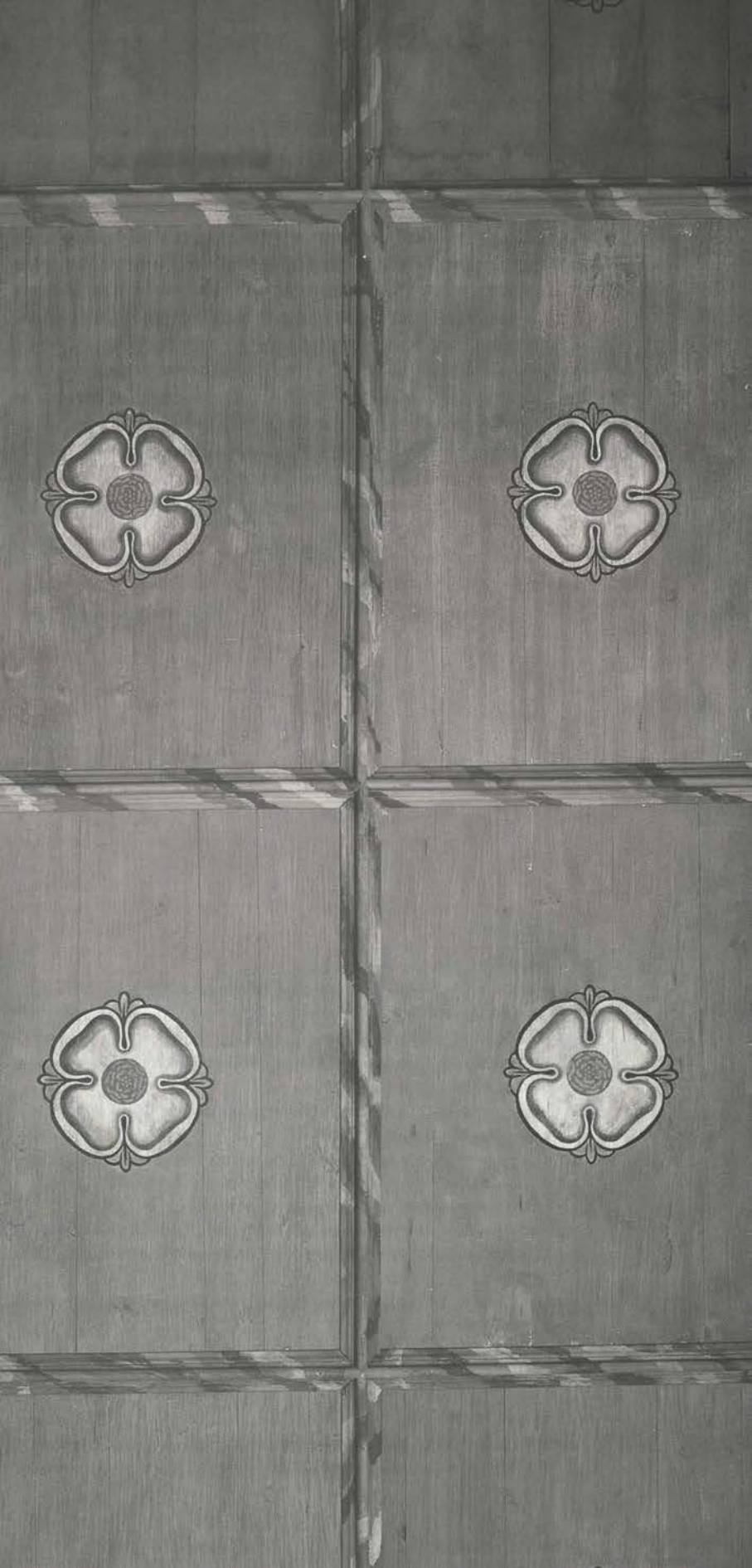
historičnega tlaka.

Povzamemo lahko, da Plateo Communis v Kopru kot izjemno kvaliteten, beneško vplivan mediteranski tržni prostor tudi v obnovitvenem smislu razumemo kot enoten spomeniški ambient. Že obnovljeni spomeniki Loža, stolnica in mestni stolp tako v funkciji kakor tudi v spomeniški prezentaciji pomenijo nadaljevanje »oživljenih« funkcij središčnega mestnega prostora. Najpomembnejši dosežek obnovitvenih naporov pa je Pretorska palača, ki znova prevzema funkcijo mestne hiše. Obnovitvena dela za reprezentančne namene sedeža župana v prvem nadstropju, ki so v teku, so nedvomno zagotovilo za revitalizacijo celotnega trga. Če bosta po že izdelanem konservatorskem programu sosednji stavbi Foresterije in Armerije, ki tvorita zahodno stranico trga in sta bili zgodovinsko povezani s Pretorsko palačo, tudi dobili ustrezno funkcijo, lahko govorimo o uspešni prenovi celotnega zgodovinskega osrednjega prostora v Kopru.

DR. SONJA ANA HOYER

Literatura

- ANTONIO ALISI, *Il duomo di Capodistria*, Roma 1932.
- STANE BERNIK, *Organizem slovenskih obmorskih mest: Koper, Izola, Piran*, Ljubljana, Piran 1968.
- GIUSEPPE CAPRIN, *L'Istria nobilissima, I in II*, Trieste 1905, 1907 in 1910.
- NICOLO DEL BELLO, Capodistria, la Piazza del Comune nel secolo xv, *Pagine istriane*, 111/11–12, 1905, str. 245–254.
- SONJA ANA HOYER, Konservatorska problematika prenove Pretorske palače v Kopru, *Annales* 6, 1995, str. 29–36.
- Prispevek k preučevanju zgodovine spomeniškega varstva – konservatorstva na Slovenskem – primer slovenska Istra, *Šumijev zbornik Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem*, Ljubljana 1999, str. 365–375.
- TONE MIKELN, Koprška Pretorska palača skozi stoletja, *Obala*, 8, 1971, str. 32–35.
- JANEZ MIKUŽ, *Koprška stolnica*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 104, Ljubljana 1980.
- VLADIMIR MUŠIČ, Oblikovanje mestnega prostora- analiza trga v Kopru, *Naši razgledi*, 1963, šte. 8, str. 156.
- FRANCESCO SEMI, *Capris – Iustinopolis – Capodistria*, La storia, la cultura e l'arte, Trieste 1975.
- EMIL SMOLE, Arhitekturni razvoj koprške Loggie, *Kronika*, VI, 1958, šte. 1, str. 13–20.
- MATEJ ŽUPANČIČ, Il duomo romanico di S. Maria di Capodistia, *Atti e memorie della Società istriana, di Archeologia e Storia Patria*, 1991, vol. 41, str. 265–276.

Kapela sv. Petra

EŠD 2825

kraj	Stražišče pri Kranju
naslov	Pot na Jošta
časovna opredelitev	11.–18. stoletje
čas obnove	1990–1997
odgovorni konservator	Nika Leben
ogled	Kapelo si je mogoče ogledati ob prisotnosti ključarke Anice Benkovič, Pot na Jošta 34, Stražišče pri Kranju.

Kapela sv. Petra stoji v Stražišču pri Kranju, na zahodnem robu Sorškega polja, ob južnem vznožju Šmarjetne gore. Lastniki na severnem obrobju Sorškega polja so bili od konca 10. stoletja freisinški škofje, ki so zemljišča dobili v več daritvah in jih postopoma kolonizirali. Pred kolonizacijo so na Sorškem polju živeli Slovani, kar nam dokazujeta dve listini iz let 973 in 989 s slovanskimi naselbinskimi imeni. V 10. stoletju so bila razvita že posamezna naselja, ki so bila upravno povezana v župe, vendar je že v istem stoletju prišlo do ponovnega germanskega vpliva. Loško ozemlje in Sorško polje je nemški vladar podaril v več daritvah freisinški škofiji na Bavarskem, ki je svojo novo posest utrdila upravno z ustanovitvijo loškega gospostva. Ker je bilo ozemlje redko naseljeno, se je novi zemljiški gospod lotil načrtne kolonizacije in zemljo razdelil priseljencem s Koroške, Bavarske in južne Tirolske ter z obrobja loškega ozemlja. Kolonizacija Sorškega polja je bila končana do leta 1291. V okviru novo nastalega loškega gospostva je bilo Stražišče slovenska vas, priključena freisinški posesti v drugi daritvi nemškega kralja Henrika II. leta 1002, ko se kraj kot »predium Strasista« tudi prvič omenja. Upravno je vas tedaj spadala pod bavarsko župo in je štela v okviru bavarske bitenjske župe leta 1291 sedemnajst hub ali gruntov. Omenja se tudi podatek, da je imelo leta 1291 dvanajst viničarjev vinograde v Šmarjetni gori.

Skupaj z gospodarsko se je začela urejati tudi cerkvena organizacija. Sorško polje je bilo razdeljeno v tri pražupnije: staro-loško, pražupnijo Sora in šmartinsko prafaro. V slednjo sodi tudi kapela sv. Petra, ki pa je glede na starost prafare, rimske spolije in arhitekturne elemente lahko celo predromanska, zgrajena v 9. ali 10. stoletju, najkasneje pa v prvi polovici 11. stoletja, ko so novi lastniki zavarovali svojo posest tudi duhovno, z gradnjo cerkva na svojih mejah. Večina cerkvene arhitekture na severnem obrobju Sorškega polja ima namreč romansko jedro.

V pisnih virih se kapela prvič omenja leta 1369 s krajem, nato pa v letih 1421 in 1423 kot *Sand Peter vnder Sand Margreten perg.* Naslednja omemba je v vizitaciji leta 1631, ko naj bi bila cerkev profanirana po protestantih in rekonciliirana 1645 4/5 (letnica na prekladi zahodnega portala). Omenja se tudi z grobnico lastnikov bližnjega šempetrskega gradu Siegesdorfer-

◀ Strop iz okoli leta 1700.»Lesen poslikan renesančni strop, sestavljen iz petindvajsetih kaset, je bil zaradi zamakanja deloma uničen, tako da je bilo mogoče restavrirati le še deset kaset, druge so bile naslikane na novo...«

jev, ki je bila prekopana pred ponovno posvetitvijo. Josip Lavtižar omenja leta 1901 v svetišču dve gotski okni, oltar sv. Petra z letnico 1768, po stenah nekaj slik, v ladji lesen strop in v zvoniku vrh strehe dva zvonova, starejšega iz leta 1552. Nadalje omenja, da so ob letih velike lakote med 1816 in 1817 v kapeli delili rumfordsko juho s korcem, obešenim na zidu. Kratek zapis o kapeli in lakoti na Kranjskem leta 1817 je objavil tudi časopis Gorenjec leta 1908. V zapisu se omenja, da se pri kapeli vsako leto vrsti »črešnjev sejem« na dan sv. Petra in Pavla; opisana pa

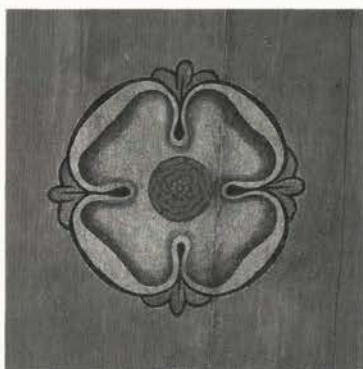

Kapela sv. Petra po obnovi. ...»Pred raziskavami je obstoječa arhitektura dajala vtis renesančne zgradbe z nekaterimi gotskimi elementi. Romansko jedro je bilo dokazano šele ob odstranitvi ometov...«

je tudi deska s slovenskim in nemškim napisom o lakoti, ki s korcem visi v kapeli. Najbolj dragocen arhivski vir za zgodovino kapele pa so zapiski župnika Frana Avsca, ki je kapelo, vključno s kasetiranim stropom in oltarjem, natančno izmeril in opisal leta 1937 (zapise hrani nadškofijski arhiv v Ljubljani).

Pred arhitekturnimi raziskavami je obstoječa arhitektura dajala vtis renesančne zgradbe z nekaterimi gotskimi elementi. Romansko jedro je bilo dokazano šele ob odstranitvi ometov in arheološkem sondiranju v prezbiteriju. Tako je bil na južni fasadi ladje odkrit polkrožni romanski portal z masivno monolitno preklado, nad njim pa okroglo okence-okulus. V notranjosti se odprtina lijakasto nekoliko razširi, z rahlo nakazano polico. Sledov zasteklitve oz. lesene lopute ni bilo videti. Drugi okulus je bil v vzhodni polovici stene in ga je zakrivala zakristija iz 17. stol., ki so jo po dokumentaciji odstranili ob začetku gradbenih del. Romanska faza je dokazljiva tudi s plastovito zidavo z vrezanimi črtnimi fugami, dokumentirano levo in desno od ro-

manskega portala. Po odstranitvi ometov je bilo mogoče tudi ugotoviti, da je okno v južni steni sekundarno, odprto ob nadzidavi ladje v 17. stoletju. Na zahodni fasadi ladje je bil odprt zazidan pravokoten portal s pragom v nivoju stropa romanske faze. Domnevno je služil za dostop na podstrešje, po nadzidavi ladje v 17. stoletju. Pod portalom ni bilo ostankov konzol za morebitni prislonjeni gank, zato sklepamo, da je bil dostop na podstrešje po lestvi. Portal je bil verjetno že v 17. ali 18. stoletju zazidan. Severna fasada je bila brez odprtin. Zidava je v višini

...»poslikan strop s kasetami, na katerih so v sivomodrem odtenu naslikani razprti cvetovi pasijonke...«

romanske faze plastovita, nad romansko fazo pa je stena zidana iz drobnejšega materiala. Ob odstranjevanju ometov v notranjosti ladje se je pokazala, prav tako kot na fasadi, pravilna plastovita zidava, vendar plasti niso bile poudarjene z vrezanimi črtami, temveč je bil zid neometan in le prebeljen z gostim apnenim beležem. V severni in južni steni so se ohranili ostanki romanskih lesenih stropnikov, na osnovi katerih smo določili prvotno višine ladje oziroma lego romanskega stropa, medtem ko naklona in višino strehe zaradi večkrat prezidanega zatrepa ni bilo mogoče določiti. Romansko polkrožno apsido smo odkopali tik ob notranjem obodu prezbiterija.

V 15. stoletju je apsido nadomestil tristrano sklenjen prezbiterij, ki je bil, sodeč po sledih na stenah, obokan z enopolnim rebrastim obokom s centralnim sklepnikom na temenu. Datacijo potrjuje tudi oblika reber, fragmentarno ohranjenih v južnem oknu v ladji in v lini nad zahodnim vhodom.

Kapela je doživela temeljito prenovu v renesančnem duhu v 17. stoletju. Ladjo so nadzidali in pokrili z novo dvokapno streho, vrh katere so postavili obstoječi leseni, ometani zvonik z linami polkrožne oblike. Zvonik je bil že tedaj pokrit s piramidasto streho, kot nam kaže Valvasorjeva upodobitev kapele. Nadzidali so tudi prezbiterij, v katerem so gotski obok nadomestili z višje ležečim, grebenastim, ter povišali obe okni, ki sta zdaj polkrožno zaključeni. Zazidali so južni romanski portal in okulusa v južni steni, ob katero so prislonili manjšo obokano zakristijo s piramidasto streho. V zahodni steni so odprli nov pravokoten renesančen portal s podboji iz zelenkastega peščenjaka in v preklado vrezali datum posvetitve. Zaradi boljše osvetlitve so v južni steni prebili večje okno, ki ima polkrožni zaključek. V notranjosti so stene pokrili z novo plastjo ometa in

jih poslikali v dveh fazah. Medtem ko je bila mlajša poslikava prezbiterija s cerkvenimi očeti v medaljonih in Izročanjem ključev ves čas vidna, smo na slavoločni steni ob sondiranju odkrili še nekoliko starejši prizor Oznanjenja, ki so ga ob poslikavi prezbiterija prebelili. V 17. stoletje datiramo tudi leseno opremo: pevski kor, poslikani kasetirani strop v ladji in oltar sv. Petra. Med premično opremo pa velja omeniti še sliko Božjega groba Matije Plainerja iz leta 1615 in rimski nagrobnik, ki ga hranijo v Narodnem muzeju v Ljubljani.

Marija s prizora Oznanenja na slavoločni steni. ...»V nasprotju s srednjeveškimi obrzci je predvsem upodobitev Marije že povsem posvetna in kaže podobnost s holandskim žanrskim slikarstvom...«

Kapela je do druge svetovne vojne služila za potrebe graščine. Po drugi svetovni vojni je izgubila svojo funkcijo in je postopoma propadala, kljub skrbi Gorenjskega muzeja, ki je rešil premično opremo, in spomeniške službe, ki je skrbela za kritino. Temeljitejše raziskave so se začele šele leta 1990. Na podlagi sondiranja, arhitekturnih izmer ter zbrane dokumentacije je bil izdelan program prenove spomenika. Temeljno vodilo je bila predstavitev romanske stavbne faze, ne da bi pri tem okrnili celovito podobo kapele iz 17. stoletja. Pri vrednotenju najdba prevladala kriterija starosti in izjemnosti, zato je bila na izvorni višini ladje prezentirana romanska stavbna faza, zakristija, ki je zakrivala vzhodni okulus, pa je bila odstranjena.

V prvi fazi sanacije smo zaradi dotrajanosti v celoti zamenjali ostrešje in kritino. Sledila je zahtevna statična sanacija z odvodnjavanjem. Zaradi številnih razpok smo temelje na zunanji strani okrepili, stene pa povezali s horizontalnimi vezmi. Na južni steni smo pozidali manjkajoči podboj romanskega

portala in nekdanji prehod iz ladje v zakristjo. Zaradi dotrajnosti in želene ponazoritve romanske gradnje smo na celotni zunanjščini odstranili vse omete. Na romanski višini ladje smo stike očistili in zapolnili z novim vezivom ter rekonstruirali črtne fuge. Druge površine smo prekrili z novimi apnenimi ometi. Obenem smo na prezbiteriju obnovili arhitekturno poslikavo z apnenimi beleži v fresko tehniki. Sledilo je restavriranje zahodnega portala. Peščenjak je bil pokrpan in površinsko zaščiteno, nad portal pa smo na prvotno lokacijo vzdali kopijo got-

Pogled proti glavnemu oltarju. ...»Prezbiterij v celotni višini izpolnjuje oltar, posvečen zaščitniku kapele sv. Petru...«

skega sklepnika. Zgornji portal je ostal zazidan, z vidnimi kamnitimi podboji.

V notranjosti smo izpeljali večje gradbene posege le v prezbiteriju, kjer smo z nizkim parapetnim zidcem ponazorili obliko in lego apsida ter položili nov opečni tlakovec. Po stenah smo zaprli razpoke in pozidali poškodovano ostenje vzhodnega okulusa in drugih oken. Sočasno smo v kapeli napeljali novo električno napeljavo. Na stenah v višini romanske faze ladje smo kamniti zid prebelili z gostim apnenim beležem. Na slavo- ločni steni in v prezbiteriju smo ohranili originalne omete, na trikotnem zaključku zahodne ladijske stene in v nadzidanem delu pa smo omete zaradi dotrajanosti rekonstruirali.

V ladji smo po demontaži ostankov renesančnega stropa pritrdili nov lesen slepi strop. Dotrajana vhodna vrata smo nadomestili s kopijo iz macesnovega lesa, z novimi vrati smo zaprli tudi južni romanski vhod. Mizarsko smo popravili leseno ograjo na pevskem koru in preoblikovali dostop nanj. Okna

smo zastekli z okroglicami.

Sledilo je restavriranje stenskih poslikav, lesenega poslikanega stropa in oltarja. Poslikave so bile očiščene, utrjene, poškodbe pa retuširane. Leseni poslikani renesančni strop, sestavljen iz petindvajsetih kaset, je bil zaradi zamakanja deloma uničen, tako da je bilo možno restavrirati le še deset kaset, druge so bile naslikane na novo, skupaj s pokrivnimi letvami. Oltarno arhitekturo s kipi in oltarni sliki je hranil Gorenski muzej. Medtem ko je bilo restavriranje kipov manj zahtevno, pa je bilo treba na osnovi dokumentacije na novo oblikovati kar tretjino manjkajoče oltarne arhitekture. V muzeju sta ostali v hrambi poleg Plainerjevega Božjega groba in znamenite table s korcem tudi obe oltarni sliki: Izročanje ključev in Marijino kronanje iz atike. Obe smo nadomestili s kopijama.

Če strnemo stavbno zgodovino in prenovu, stoji pred obiskovalcem manjša enoladijska podružnica s pravokotno ladjo, pokrito z dvokapno streho, vrh katere nad zahodnim pročeljem stoji zvonik in tristrano sklenjen prezbiterij.

Zunanji videz kapele brez grafične ponazoritve posameznih gradbenih faz za obiskovalca ni čitljiv, zato smo v kapeli ob romanskem portalu na dveh razlagalnih panojih ponazorili stavbno zgodovino. Za ponazoritev romanike je najbolj pričevalna južna stena ladje s plastovito gradnjo in obema linama - okulusoma. Večje okno v južni steni z ometanim ostenjem se navezuje na letnico 1645, vklesano na glavnem vhodu v kapelo v zahodni steni, kjer sta lina, sestavljena iz gotskih reber, in kopija gotskega sklepnika s podobo orla. Ob ogledu zunanosti velja opozoriti tudi na štiri večje rimske spolije, vzdane v ostenju južnega portala in na vogalih zahodne ladijske stene.

Notranjost je v primerjavi s hladnimi odtenki kamna in belimi ometi bolj slikovita. Ladjo pokriva poslikan strop s kaseta-mi, na katerih so v sivomodrem odtenku naslikani razprti cvetovi pasijonke iz okoli leta 1700.

Barvno se strop navezuje na kvalitetno upodobitev Oznanjenja na slavoločni steni, ki ga je naslikal neznani slikar sredi 17. stoletja. V nasprotju s srednjeveškimi obrazci je predvsem upodobitev Marije že povsem posvetna in kaže podobnost s holandskim žanrskim slikarstvom, medtem ko v upodobitvi ange-la že slutimo prihajajoči barok.

Na spodnjem delu slavoloka je še ohranjena gotska poslikava s šivanim ostenjem v značilnem oker odtenku. Sočasni ali celo starejši so tudi naslikani posvetilni križi v prezbiteriju. Poslikava grebenastega oboka v prezbiteriju je mlajša kot Oznanenje, saj je del ornamenta na robu slavoločne odprtine prekril spodnjo plast freske. Na oboku je anonimni slikar v uokvirjenih poljih naslikal štiri cerkvene očete in prizor izročanja ključev sv. Petru, grebene pa je poudaril z dekoracijo, ki jo srečamo tudi ob oknih v prezbiteriju in v ladji.

Prezbiterij v celotni višini izpolnjuje oltar, posvečen zaščitniku kapele sv. Petru.

Oltarna arhitektura s stranskima kriloma že posega v prostor, zato lahko oltar datiramo na konec 17. ali na začetek 18.

stoletja. Na predeli je bil leta 1937 še viden delno ohranjen napis s kronogramom, ki ga žal ni bilo mogoče rekonstruirati. Letnica 1768 v Avščevih zapisih pa kaže, da je bil oltar v baroku predelan ali vsaj preslikan. V osrednji niši stojita kipa Jezusa in klečečega sv. Petra. Levo in desno sta v plitvih, polkrožno zaključenih nišah kipa Janeza Evangelista in sv. Pavla, na konzolnih podstavkih pa desno kardinal z rdečim klobukom, morda sv. Hieronim, levo pa sv. Nikolaj. Na ogredju, prekitem z ornamentom, sedita dva angela. Atiko zapolnjuje oltarna slika, na kateri je upodobljeno Marijino vnebovzetje (kopija, olje na platnu, 82 x 61 cm) med kipoma sv. Lucije in sv. Apolonije z atributi. Oltarni nastavek zaključuje stilizirano sonce z Jezusovim monogramom med kipcema sv. Katarine in Barbare.

Oltar velja tudi obhoditi, saj je za njim v obliki zidca iz kamnitih klesancev pri tleh ponazorjena oblika romanskega oltarnega prostora - apside.

NIKA LEBEN

Literatura

- JOSIP LAVTIŽAR, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, Ljubljana 1901.
NIKA LEBEN, *Prenova kapele sv. Petra v Stražišču pri Kranju, Varstvo spomenikov*, 38, Ljubljana 1999.

Apnenici v Podutiku in v Kamni Gorici

Velika razširjenost apnenca v Sloveniji je omogočila razvoj apnarske obrti, pridobivanja apna kot nenadomestljive surovine za potrebe gradbeništva. Precej čist apnenec so žgali v enostavnih pečeh, imenovanih apnenice.

Povsod po Sloveniji najdemo majhne apnenice, ki so zvečine opuščene, napol ali v celoti podrte, mnoge so že razpadle in le še najstarejši domačini vedo povedati, kje so stale. V njih so kmetje kuhali apno predvsem za lastne potrebe in le redko za potrebe bližnje okolice. V industrijski dobi so jih v celoti izpodrinili veliki industrijski obrati, kakršni so na primer v Kresnicah, Zagorju in Dobropolju.

Večina apnenic je zgrajenih iz dvojne stene. Zunanji obod sezidajo kar iz apnenca, lahko pa je to tudi lesen oplet, sestavljen iz tesno prilegajočih se jesenovih kolov. Kamniti obod ali leseni oplet okrepijo z železnimi vezmi. Seveda so zidane apnenice trajnejše in so se zaradi tega bolje ohranile.

Notranja stena ne sme biti grajena iz apnenca, saj bi se stena že pri prvem kuhanju spremenila v apno. Zato je pozidana s kamnom, ki mu vročina ne škodi. Navadno je to kremenov peščenjak ali drobnozrnat kremenov konglomerat. Uporabna je tudi opeka. Apnarji notranji obod apnenice imenujejo lonec. Če je stena lonca iz kremenovega peščenjaka ali konglomerata, se del kamnine stali in kmalu je notranja stran lonca prevlečena s tanko, bledozelenkasto stekleno prevleko. Steno lonca zato od časa do časa zamenjajo. Prostor med loncem in zunanjo steno, še posebej, če je to oplet, zapolnijo z ilovico. V spodnjem delu lonca je ognjišče, do katerega prihaja svež zrak skozi posebne odprtine. Nad ognjiščem sezidajo kamnit svod iz grobo obdelanega kamna, ki ob napolnjeni apnenici nosi tudi do 50 ton apnenca, ki ga naložijo do vrha lonca. Na vrhu lonca naložijo kamenje v obliki svoda in ga zadelajo z ilovico. Apnarji ilovnati pokrov imenujejo plašč. V njem pustijo 30 do 40 lukenj, skozi katere se vali dim.

Kemično je apnenec kalcijev karbonat, ki pri visoki temperaturi v pečeh razpade na kalcijev oksid in ogljikov dioksid. Prvi je znan kot »živo apno« in je uporaben pri ometavanju stavb, v tovarnah za čiščenje različnih snovi in podobno. Še bolj pa je v gradbeništvu uporabno »gašeno apno«, kalcijev hidroksid, ki nastane z gašenjem živega apna. To je sestavni del malte, ki

◀ Detajl apnenice v Kamni Gorici. ...»Vendar takih, kot sta apnenici v Podutiku in v Kamni gorici, zidanih iz kamna, masivnih in tako mogočnih, ni nikjer drugod...«

poveže opeko v trden zid.

Ljubljano so z apnom zalagale apnenice iz okolice Podpeči na južnem obrobju Ljubljanskega barja, še bližje Ljubljani pa sta bili apnenici v Podutiku in v Kamni gorici.

Z zatonom domače apnarske obrti v 50-tih letih so apnenice opustili in začele so nezadržno propadati. Lesene je kmalu pokončal čas, kamnitim pa je v večini primerov pomagal človek sam, ki je obdelane apnenčeve bloke uporabil kot gradbeni kamen za lastne potrebe. Tako so v glavnem vse apnenice propadle in izginile. Le malo se jih je ohranilo v prepoznavni obliki v takem stanju, da jih je smiselno zavarovati, obnoviti in predstaviti javnosti.

Apnenice so raznih oblik, dimenzij in so zgrajene iz različnih materialov. Vendar takih, kot sta apnenici v Podutiku in v Kamni gorici, zidanih iz kamna, masivnih in tako mogočnih, ni nikjer drugod v Sloveniji in z veliko mero gotovosti lahko trdimo, da takih tudi drugod v Evropi ne bi našli.

To je bil le eden od razlogov za zavarovanje apnenic kot kulturnih spomenikov in za začetek prenove. Apnenici pomenita več. Izpričujeta dejavnost domače obrti, apnarstva, ki je zaradi industrijske proizvodnje apna takorekoč zamrlo. Izpričujeta nam določeno obdobje naše zgodovine in način življenja, s katerim je nastajala današnja slovenska družba in se je oblikoval slovenski prostor.

Na pobudo prof. geologije, dr. Antona Ramovša, smo leta 1993 pripravili odlok za zavarovanje apnenic za kulturna in tehniška spomenika. Hkrati smo na apnenici začeli prva očiščevalna dela, v naslednjem letu pa v Podutiku prva sanacijska gradbena dela, saj je objektu grozilo, da se bo podrl. V letu 1995 je bila sanirana še apnenica v Kamni gorici.

Vodilno vlogo pri pridobivanju sredstev za obnovo je imel dr. Ramovš, ki je na različnih koncih pridobival sicer skromna posamezna denarna sredstva in drugo pomoč v gradbenem materialu in prostovoljnih storitvah podjetij z delovnimi stroji. Obnova obeh apnenic se je zavlekla na tri leta in zaradi pomanjkanja denarja še danes ni povsem končana. Na ureditev čaka tudi neposredna okolica z zelenimi površinami in parkovno opremo.

Apnenici imata pomembno kulturno ter vzgojno izobraževalno in študijsko namembnost, urejeni bosta kot turistični zanimivosti, mesti za oddih in rekreacijo v sklopu sprehajalnih in kolesarskih poti na obrobju mesta Ljubljane. V načrtu je tudi poskus ureditve učne poti po podutiškem osamelem krasu, naravnem fenomenu na robu Ljubljane, kjer bodo predstavljeni najpomembnejši kraški pojavi in oblike. Nanje bodo smiselno navezane tudi kulturne vsebine, ki dajejo obravnavanemu prostoru neizbrisni pečat; to so domače obrti, izdelki ljudskega stavbarstva in umetnosti, spominska obeležja dogodkov iz polpretekle zgodovine.

kraj	Ljubljana
časovna opredelitev	1895
čas obnove	1993–1995
odgovorni konservator	Aleš Florjanc in sodelavci dr. Anton Ramovš, Irena Vesel-Kopač

Sezidana je podobno kot podutiška apnenica in je približno enako velika. Postavil jo je Alojz Vodnik, sin Alberta Vodnika, najverjetneje v letu 1895. Je mlajša in pomembnejša od podutiške apnenice, saj so v njej skuhalo veliko več apna. Tukajšnje apnarstvo je doživelo razcvet po katastrofalnem potresu v Ljubljani leta 1895 do prve svetovne vojne, ko so skuhalo približno 15 do 17 apnenic na leto, včasih celo nekaj več.

Zaradi previsokih proizvodnih stroškov se je med obema vojnama proizvodnja zelo zmanjšala. Prvenstvo pridelave apna je pripadlo ekonomičnejšim industrijskim obratom v Zagorju in Kresnicah. Zadnjo apnenico so zakurili leta 1959.

Apnenico v Kamni gorici so kurili deloma z drvni, deloma s premogom. Pri eni so porabili približno 70 kubičnih metrov drv ali okoli dva in pol vagona premoga. V letih, ko je apnarstvo najbolj cvetelo, so začeli z apnarjenjem navadno ob koncu marca in delali do konca oktobra, včasih so dela podaljšali celo do novembra.

Tudi v Kamni gorici so žgali domač apnenec, ki so ga lomili v hribu tik za apnenico. Prvotno je bila apnenica prislonjena ob hrib, ki ga danes ni več v bližini.

Najnужnejša sanacijska dela apnenice smo opravili v letu 1995. Objekt je bil dozidan z nadomestnimi kamnitimi bloki, s čimer smo preprečili nezadržno propadanje. Delno smo opravili zunanjo ureditev spomenika in izdelali osnovno opremo za prezentacijo.

Tako kot podutiška apnenica je bila tudi ta v notranjosti skoraj do vrha polna smeti. Z vseh strani je bila zasuta z odevčno zemljino, vhod je bil popolnoma zaprt, zato dostop v apnenico ni bil možen. Nasutje je bilo verjetno ostanek obsežnega nasipavanja ob gradnji lokalne ceste.

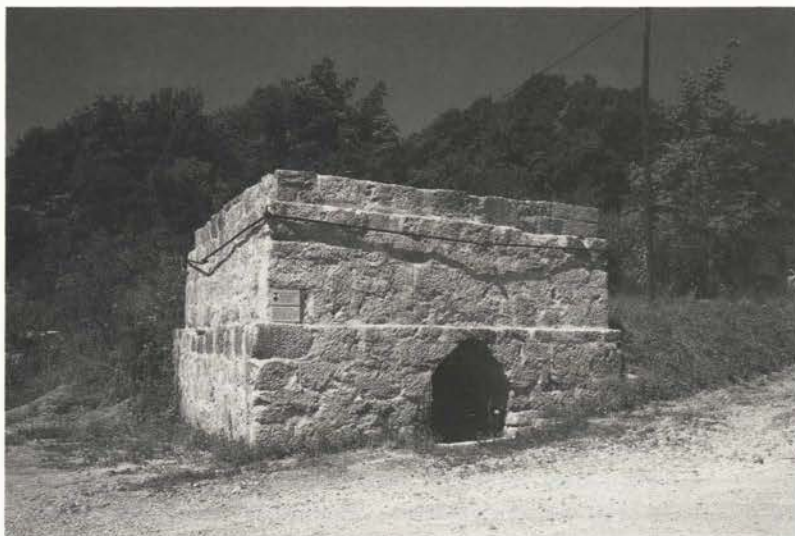
Pred začetkom gradbenih del je bilo treba zagotoviti dostop do apnenice in jo očistiti rastlinja, da bi bila v celoti vidna. Delo je potekalo ročno, na enak način kot pri apnenici v Podutiku. Manjše rastlinje smo izpulili, večje pa izsekali in nedostopne korenine izžgali z močnim plamenom. Fuge so bile očiščene do trdne osnove.

Da bi se lahko lotili gradnje, je bilo treba okolico apnenice odkopati do višine lokalne ceste in s tem odpreti vhod v objekt.

Pri čiščenju vrhnjega dela apnenice in ponovnem pozidavanju notranje oboda je bilo treba določene kamnite bloke začasno odstraniti, jih pravilno označiti in po končanem delu vrniti na prvotno mesto. Manjkajoče bloke je bilo treba nadomestiti z

novimi, povsem nanovo izklesanimi kosi iz sosednjega kamnoloma. Na prvotno mesto smo vrnili jeklene vezi, ki so bile pred obnovo zidu odstranjene.

Kvadratna zasnova apnenice in temu primerno oblikovani kamniti bloki na vrhnjem delu objekta so omogočili izdelavo povsem neopazne zaključne armiranobetonske plošče. Ta je potrebna za povezavo dveh ločenih plasti apnenice; notranjega lonca, ki je zgrajen iz kremenovega peščenjaka, in zunanjega oboda, zgrajenega iz blokov gliniškega apnenca.

Obnovljena apnenica v Kamni Gorici. ...»V okolici in na samem objektu se je razraščalo izredno močno in gosto grmovje. Tudi tu je iz vrhnjega dela apnenice raslo drevo...«

Glede na to, da je zunanji obod grajen iz izredno velikih kamnitih blokov, so bile poškodovane fuge med njimi prevelike, da bi jih bilo lahko zapolniti s cementom. Zato je bilo najprimerneje velike luknje zapolniti z vzdavo manjših kosov lomljenca.

Dno apnenice je bilo ročno očiščeno do kote zunanjega terena in kurišče rekonstruirano v prvotni obliki z močnejšo žgano opeko. Zelo poškodovan kamniti velb nad vhodom smo popravili z novo klesanimi bloki avtohtonega gliničana.

Na vrhnjem delu apnenice smo vgradili pohodno rešetko s primernim rastrom in debelino palic, ki zagotavljajo varnost obiskovalcem. Vhod smo zaščitili z vhodnimi vrati v obliki železne rešetke.

Za obeležitev spomenika smo izdelali označevalno in pojasnjevalno tablo, opremljeno z osnovnimi informacijami o funkciji in zgodovinskem pomenu apnenice.

Apnenica v Podutiku

EŠD 8785

kraj Ljubljana

časovna opredelitev 1875

čas obnove 1993–1995

odgovorni konservator Aleš Florjanc in sodelavci: dr. Anton Ramovš, Irena Vesel-Kopač

Apnenica v Podutiku stoji pri Vodnikovem kamnolomu na koncu naselja. Na čelni steni objekta je vpisana letnica 1875, vendar so tod domnevno kuhali apno že nekaj let prej, najverjetneje v plateni in z ilovico ometani apnenici.

Sedanja apnenica v Podutiku je visoka približno štiri metre in široka nekaj manj kot tri metre. Od vrha do tal je enako široka, medtem ko so drugod apnenice v sredini nekoliko širše. Zidovi podutiške apnenice so zelo debeli. Zunanji obod je širok okoli enega metra in pol in je pozidan s podutiškim apnencem, lonec pa je debel okoli tri četrtine metra in je iz sivkastorjavega karbonskega kremenovega peščenjaka in drobnozrnatega kremenovega konglomerata. Kamen za sedanji notranji obod so pripeljali iz okolice Zaloga, kjer so take plasti na površju. Na zunanji strani ima apnenica več močnih zidanih opornikov, v zgornjem delu pa še železno vez. Apnenica je bila prvotno pokrita z leseno streho.

V apnenico so spravili od 50 do 60 ton kamenja, ki je dalo 25 do 30 ton apna. Gorela je pet do šest dni, le prvič, spomladi, je potrebovala do sedem dni. Za enkratno kuhanje je bilo potrebnih okoli 70 kubičnih metrov drv, nekaj apnenic so skuhalih celo s premogom.

Apno so navadno kuhali priložnostno, ko so čistili gozdove in je bilo moč dobiti zadosti drv. Na leto so običajno pripravili po pet apnenic. Največ dela so imeli po ljubljanskem potresu ob koncu prejšnjega stoletja, ko so pozidavali Ljubljano in okoliške vasi. V tem stoletju apnenica ni mogla več konkurirati industrijskim pridelovalcem apna. Zadnje apno so skuhalih med drugo svetovno vojno, leta 1943.

Osnovna sanacijska dela apnenice so bila opravljena v letih 1993 in 1994. S tem smo objekt zavarovali pred porušenjem. V okviru skromnih finančnih sredstev je bila opravljena prva faza ureditve okolice spomenika in izdelana osnovna oprema za prezentacijo.

Apnenica se nahaja na robu območja asfaltne baze cestnega podjetja, na mestu, kjer je bila dolga leta deponija večjih količin odpadnega materiala. Zato ni presentljivo, da je bila apnenica do višine poldrugega metra zasuta z odvečno zemljo. Vhod je bil v celoti zasut, notranjost pa polna smeti.

Objekt je bil v slabem stanju. Zaradi odstranitve strehe so atmosferski vplivi dodobra poškodovali izpostavljeno betonsko krono in zunanji obod, ki se je na nekaterih mestih že skoraj sesul. Še posebno velika škoda pa je nastala na notranjem obo-

du, na loncu, ki je zgrajen iz kremenovega peščenjaka. V izpraznjenih fugah se je naselilo raznovrstno rastlinje, celo grmovje in manjše drevo, katerega korenine so se razrasle globoko v notranjost zidu.

Najprej je bilo treba odstraniti razbohoteno rastlinje, ki je povsem zakrivalo vrhni del objekta. Brez težav smo odstranili manjše šope rastlinja, povsem drugače pa je bilo z grmovjem in drevesnim deblom na vzhodni strani krone. Ročno puljenje in sekanje nista zalegla, zato je bilo treba koreninski del izžgati

Obnovljena apnenica v Podutiku. ...»Na leto so običajno pripravili po pet apnenic. Največ dela so imeli po ljubljanskem potresu ob koncu prejšnjega stoletja...«

z močnim plamenom. Vse fuge so bile očiščene do trdne osnove in pripravljene za stičenje.

Okolico apnenice smo odkopali z gradbenim strojem, tako da je bil objekt viden v celotnem obsegu in je bil dostop do vhodnega dela prost. Očistili smo tudi lonec, napolnjen s smetmi.

Posebno poškodovana je bila vzhodna stena zunanjega oboda. Fuge so bile izprane, kamniti zid pa zaradi že premaknjenih kamnitih blokov tako razrahljan, da je grozilo podrtje cele stene. Manjši kamni so bili uspešno odstranjeni, fuge globoko očiščene, sledila pa je utrditev poškodovane stene z vbrizgom cementne mase v notranjost zidu skozi globoke fuge. Zunanji del je bil pozidan z avtohtonim kamnom in zastičen.

Močno so bili poškodovani spodnji deli podpornih stebrov, kjer so veliki in obdelani kamniti bloki preprosto manjkali. Nadomestni kamen smo dobili v bližnjem kamnolomu, ki je nahajališče avtohtonega »gliničana«. Posebej usposobljeni delavci so kamen obdelali in ga vgradili na poškodovana mesta.

Za dozidavo notranjega oboda smo uporabili peščenjakove bloke, ki so ležali v notranjosti lonca, nekaj manjkajočih pa so nadomestili kosi gliničana. Te smo uporabili tudi za dozidavo velba na vhodu v apnenico.

Poseben problem je bila odločitev o dodelavi vrhnjega dela

objekta. Treba je bilo izdelati močen zaključek v obliki krone, ki bo statično nestabilen objekt povezal v trdno celoto in hkrati preprečil neželene atmosferske vplive na objekt. Problem je meteorna voda, ki se zaleze globoko v notranjost zidu in z zamrzovanjem povzroča propadanje objekta v notranjosti. Ne gre namreč pozabiti, da je zgrajen iz dveh med seboj nepovezanih sten različnih materialov, notranji lonc iz kremenovega peščenjaka in zunanji obod iz apnenca. K odločitvi za postavitve armiranobetonske plošče je pripomoglo tudi dejstvo, da je imela tudi prvotna apnenica vrhnjo zaščito objekta z desetcentimetrsko betonsko ploščo.

Zaradi bližine potoka in značaja terena na območju apnenice podtalna voda prihaja visoko pod površje. Še posebno problematična postane ob deževju, ko voda v sami apnenici zastaja in onemogoča dostop v objekt. Zato je bila nujna zemeljska drenaža iz dna lonca v obstoječi odvodni kanal v bližini.

Rekonstrukcija kurišča je bila narejena z močnejšo žgano opeko in avtentičnimi jeklenimi traverzami, ki so se ohranile v zamuljenem dnu objekta. Tla v dnu apnenice so bila očiščena do položenega kamenja. Kurišče je bilo ponovno pozidano, kovinske traverze očiščene in vzdane na prvotna mesta.

Apnenico je bilo treba opremiti za obisk javnosti. Za povečanje varnosti obiskovalcev in preprečitev dostopa v sam objekt smo izdelali enokrilna vhodna vrata v obliki železne rešetke, slepo nišo na S strani objekta pa smo prav tako zaprli z železno rešetko. Da bi preprečili morebitne nesreče obiskovalcev, smo za vrhnjo odprtino lonca vgradili pohodno rešetko z rastrom in debelino palic, ki zagotavljajo popolno varnost obiskovalcev in omogočajo vpogled v notranjost objekta.

ALEŠ FLORJANC

Literatura

- ANTON RAMOVŠ, Apnenice v okolici Ljubljane, *Proteus* št. 6, letnik xxiii, Ljubljana, 1960/61, str. 143.
 ANTON RAMOVŠ, Gliničan od Emone do danes, *Geološki zbornik* 9, Ljubljana, 1990, str. 163.

Drevoredi Kranjske stavbne družbe

kraj Ljubljana

naslov Prešernova, Cankarjeva, Resljeva cesta

časovna opredelitev konec 19. stoletja

čas obnove od 1988 dalje

odgovorni konservator Darja Pergovnik

Drevoredi se po več desetletjih popolnoma razrastejo in s starostjo dreves pridobijo poleg urbanističnih, krajinsko oblikovnih in bioloških tudi dendrološko in biotopsko vrednost. Hkrati prihaja prav v tej dobi zaradi starosti dreves do bolezni, slabih rastnih pogojev, različnih fizičnih in kemičnih poškodb, statične nestabilnosti in večje občutljivosti za neugodne vremenske razmere. Kot posledice se pojavljajo sušenje, odmiranje, lomljenje in samoniklo podiranje dreves.

Zaradi naštetih pomenov in vrednot uvrščamo drevorede med objekte naravne in kulturne dediščine, ki jih želimo ohraniti v izvirni podobi, kar nas postavlja pred številne dileme. Osnovna krajinsko oblikovna značilnost in celostna podoba drevoredov je ustvarjena z linijskim pojavom enako starih, istovrstnih in v enaki razdalji zasajenih dreves. Hkrati z večplastnim pomenom, vrednostmi in značilnostmi drevoredov moramo ohranjati in zagotavljati tudi osnovno prometno varnost, vidnost fasad, primerno razdaljo od streh in fasad ter svetlobo stanovanj. Večino problemov v zvezi z ohranjanjem drevoredov je mogoče rešiti z vzdrževanjem, to je s pravilnim in pravočasnim obrezovanjem dreves. Na mnogo večje težave naletimo, če je drevored nepravilno ali sploh ni vzdrževan oziroma v njem manjka ali je nadomeščenih toliko dreves, da sta okrnjeni njegovi osnovna celostna podoba in vloga.

Za reševanje tovrstne problematike je več načinov in kombinacij sanacije drevoredov, vsi pa morajo imeti isti cilj in sicer, kako jih ohraniti v čimbolj izvirni podobi ali jih ustrezno nadomestiti.

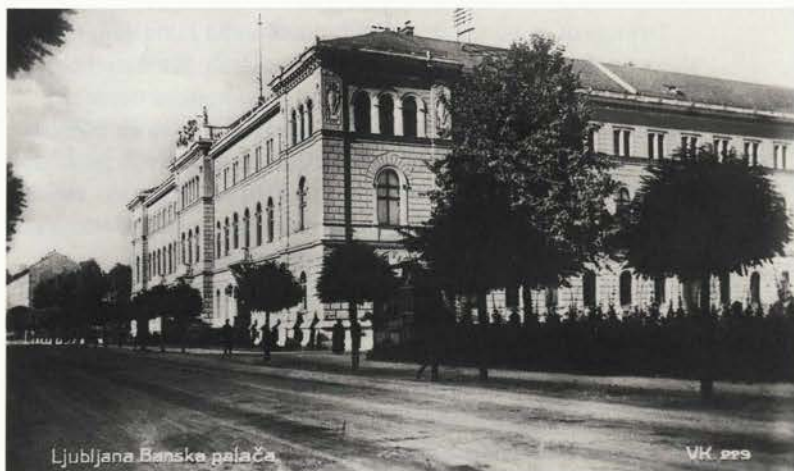
Predstavljamo drevorede ob Prešernovi, Cankarjevi in Resljevi cesti, ki so nastali v približno istem času, z isto vrsto dreves in predvsem po enotnem programu Kranjske stavbne družbe, kar kaže na njeno celostno obravnavo pri izgrajevanju in oblikovanju mestnega prostora.

Kranjska stavbna družba je bila ustanovljena leta 1873 kot gradbeno podjetje in kot družba, ki je s svojim kapitalom kupovala zemljišča ter z najemniškimi stanovanjskimi stavbami pozidala gradbeno začete kareje novo odprtih zazidalnih kompleksov, ki so bili sicer stihijsko urejeni predeli ob neposredni meji takratnega mestnega središča. Mestni občini je predložila osnutek regulacijskega načrta, v katerem je bil predviden novi

◀ Kroglasta robinija. ...»kot enotna drevesna vrsta za vse drevorede ob cestah, kjer je delovala Kranjska stavbna družba...«

potek Prešernove ceste ter ureditev pravokotne ulične mreže na prostoru med Dunajsko cesto in Tivolijem. Mestni stavbni urad je leta 1889 izdelal načrt za regulacijo severovzhodnega dela mesta med Resljevo in Njegoševo cesto, po katerem je bil tudi vzhodni del mesta reguliran s pravokotno mrežo ulic, kjer je prav tako delovala Kranjska stavbna družba in z večstanovanjskimi vilami obzidala Resljevo cesto.

V drugi polovici 19. stoletja se kot pravo nasprotje svojih predhodnic razvije nov tip, to je tako imenovana paradna ulica.

Prešernova cesta z drevoredom po letu 1910. ...»V drugi polovici 19. stoletja se kot pravo nasprotje svojih predhodnic razvije nov tip, to je tako imenovana paradna ulica...«

Zanjo so značilni pravilna homogena parcelacija obrobja, ravna ulična linija, neartikuliran prostor in monotona uniformna arhitektura. Ravna ulična linija in velika širina sta prilagojeni sodobnim prometnim zahtevam.

Po načinu zazidave se mestni predeli, ki jih je po bolj ali manj enotnem načrtu gradila Kranjska stavbna družba, že na prvi pogled razlikujejo od starejših mestnih predelov. Nove mestne četrti, znotraj katerih so nastale Prešernova, Cankarjeva in v severovzhodnem delu Resljeva cesta, so tudi zaradi cest, obsajenih z drevoredi, najprezentančnejši zgledi pozidave in enotne ureditve cest iz konca 19. stoletja v Ljubljani.

Še posebej je potrebno poudariti, da je Kranjska stavbna družba opravila pionirsko delo v celostnem načrtovanju mesta, saj drevorede prvič uporabijo kot spremljavo in poudarek v uličnem prostoru znotraj grajenega mestnega predela, kajti do tedaj so se drevoredi pojavljali le kot prvina med zelenimi parkovnimi površinami Tivolija, ob Ljubljanici ali ob mestnih vpadnicah.

Prešernova cesta

Stara Tržaška cesta, kasneje Bleiweisova, danes Prešernova, je bila urejena na osnovah rimskega mesta, ki ga je obšla po zunanji strani obzidja in tekla vzporedno z njim do Veselove ulice. Po letu 1869 so jo podaljšali proti severu, prostor ob njej pa del-

no regulirali z mrežo pravokotnih ulic. Regulacijski načrt za ureditev Prešernove ceste je izdelala Kranjska stavbna družba, podpisal pa ga je mestni gradbenik Viljem Treo 1882. Cesta je bila večinoma urejena po potresu, do konca stoletja pa tudi obzidana. Višino objektov, širino cest in razmerje med njima je predpisoval stavbni red. Stavbe so večje in višje od starejših, zgrajene v ulični liniji od ene do druge parcelne meje, enotno oblikovane in enotnih višin. Ulične fasade, oblikovane enotno v značilnih treh horizontalnih pasovih, dajejo novim ulicam neoklasicistični iz-

Današnja podoba Prešernove ceste. ...»Zato smo se odločili, da drevored po delih v celoti nadomestimo...«

gled. Prešernova cesta je bila urejena kot del krožne ceste, tako imenovanega ljubljanskega »ringa«. V 20 m širokem cestnem prostoru je bil predviden prostor za električno cestno železnico, ki pa je pozneje niso nikoli speljali. Po Fabianijevem načrtu je del notranjega mestnega »ringa« predstavljala tudi Resljeva cesta. Obe ulici sta bili zasajeni z obojestranskima drevoredoma, ki sta prispevala k enotnemu videzu, čeprav sta bili ulici pozidani z različnimi stavbnimi tipi v različnih zazidalnih sistemih. Del Prešernove ceste je bil obzidan z vilami v vrtovih, del pa z najemniškimi stanovanjskimi bloki v strnjenem zazidalnem sistemu. Cesta se je odlikovala z uniformirano, vendar bogato obdelano arhitekturo, ki je dajala okvir urejeni in z drevoredom zasajeni cesti. Zlasti monumentalen izgled je dobila cesta, ko so ob njej, po vzoru dunajskega ringa, ob koncu stoletja zgradili tudi nekatere monumentalne mestne zgradbe, kot npr. vladno palačo, Narodni muzej in Narodni dom.

Najstarejši dokument z današnjim potekom Prešernove ceste z drevoredom je viden na regulacijskih načrtih zahodnega dela Ljubljane, ki jih je izdelala Kranjska stavbna družba med

leti 1873–82. Na enem od načrtov je viden drevored le v novem podaljšku ceste proti Celovski cesti. Zanimiv je potek Lattermannovega drevoreda, ki teče do Prešernove ceste in po Cankarjevi cesti, med kraki drevoredov in železnico pa je bil v načrtu park s krožnimi potmi.

Delovanje Kranjske stavbne družbe se zlasti razlikuje od drugih posegov v mestu po celovitem pristopu do gradnje, ki so jo poudarjali z zasaditvijo drevoredov. Ti dokončno ustvarijo celostno podobo ulice in urbanistično povezavo z obdajajočo

Cankarjeva cesta z drevoredom od Prešernove do Župančičeve ulice pred letom 1904. ...»nastale kot del Lattermannovega drevoreda, ki je povezoval mestno središče s Tivolijem...«

ulično mrežo mesta. Zanimivo je, da so uporabili kroglaste robinije kot enotno drevesno vrsto za vse drevoredne ob cestah, kjer je delovala Kranjska stavbna družba. Drevesa so manjše rasti in oblikovanih krošenj, zato so predvsem primerna za mestne ulice, saj ne zakrivajo fasad temveč jih oblikovno poudarjajo, poenotijo in dopolnjujejo. Zaradi svoje višine jih je lažje vzdrževati in zaradi lomljenja niso nevarne za promet.

Kroglaste robinije (robinija pseudoacacija *Bessonia*), ki jih zaradi latinskega imena največkrat poimenujejo kar akacije, so izvrstna drevoredna vrsta z gosto okroglo krošnjo, veje so brez bodic, cvetijo redko. Drevored robinij ob Prešernovi so v sedemdesetih letih rasti prenehali obrezovati in ga pustili prosto rasti, cesto in pločnik so asfaltirali, drevesom za svojo rast pa pustili peščeno površino ob robu pločnika. Promet se je medtem močno povečal, saj je po Prešernovi potekal ves tranzitni promet. Povečale so se tudi potrebe po parkirnih površinah, ki so se razširile na peščene površine med drevesi. Veliko dreves so v teh letih zaradi poškodb odstranili, preživela pa so zaradi nevezdrževanja dosegla izjemno velikost in obliko. Drevored je zaradi vrzeli manjkajočih dreves izgubil celostni pomen, razrasla drevesa so zakrivala fasade in ulično podobo. Častljivo stara in slikovito razrasla drevesa so kot skupine ali kot

posamezna drevesa vendarle predstavljala naravovarstveno in kulturno ambientalno vrednoto, ki je sprožila konservatorsko dilemo, kako rekonstruirati drevored z nekdanjo podobo Prešernove ceste.

Visoko razrasla drevesa so imela nesimetrično razvite krošnje, tako da je glavna vej segala nad cesto in ustvarjala vtis predora. Drugi del krošnje je bil zaradi bližine fasad manj razvit, drevesa so bila lomljiva in zato nevarna za promet. Treba bi jih bilo obrezati, vendar zaradi starosti nikoli več ne bi dosegli

Obnovljen drevored na Cankarjevi cesti. ...»Pred letom 1990 jih je bilo mogoče nadomestiti z enostranskim drevoredom...«

enotne podobe drevoreda z nadomestnimi novo zasajenimi drevesi na manjkajočih mestih.

Zato smo se odločili, da drevored po delih v celoti nadomestimo. Po letu 1988 smo začeli postopoma odstranjevati stara drevesa in jih nadomeščati z novimi. Zadnji del nadomestne saditve v predelu Narodnega doma, kjer je bil zasajen najstarejši del drevoreda, je bil končan v letu 1997. Zaradi zaščite drevov pred nezaželenim parkiranjem smo ob robovih peščenih površin namestili kovinske konfine. Drevored se vsako leto sproti obrezuje in nadomešča poškodovana drevesa, tako da je dobil v desetih letih postopne rekonstrukcije podobo, ki jo je videti na fotografijah izpred petinosemdesetih let.

Cankarjeva cesta

Izgradnja južne železniške proge Dunaj-Trst skozi Ljubljano (1847–57) je bila pomembna prelomnica v razvoju mesta, zlasti v predelu ceste Franca Jožefa, sedanje Cankarjeve ceste, nastale kot del Lattermannovega drevoreda, ki je povezoval mestno središče s Tivolijem.

Kranjska stavbna družba je takoj po svoji ustanovitvi kupila Maličevo posestvo ob današnji Cankarjevi cesti in začela s parcelacijo ob cesti, ki je homogena. Izstopata le parceli opernega gledališča in Narodnega doma ter odprt zazidalni sistem vil sredi velikih vrtov, proti cestam zaključenih z vrtnimi ograjami.

Cankarjeva je značilen primer ulice 19. stoletja, ki je odprta in pušča, da se pogled izgublja v daljavi oziroma se prek drevoreda ustavi na kakem oddaljenem perspektivnem zaključku. Tako pogled v smeri Tivolija in promenade zaključuje Tivolski grad.

Resljeva cesta z drevoredom po letu 1908. ...»Zaradi lepo urejene ceste, drevoreda ob njej in mestnih vil z vrtovi, so ta predel uvrščali med najprivlačnejše dele mesta...«

Lattermannov kostanjev drevored so nadomestili s kroglastimi robinijami v času izgradnje Cankarjeve ceste samo v dolžini nekdanjega drevoreda, to je od Prešernove ceste do Župančičeve ulice. Fotografija Cankarjeve ceste iz leta 1904 že kaže potek nadomestnega dvostranskega drevoreda kroglastih robinij. Drevesa so kasneje - neznano kdaj in zakaj - v celoti odstranili. Leta 1990 jih je bilo mogoče nadomestiti z enostranskim drevoredom, saj je bila saditev v peščeno površino med cesto in pločnikom dopustna le še na južni strani. Na severni strani so peščeno površino prekrila parkirišča.

Resljeva cesta

Kranjska stavbna družba je upoštevala urbanistične usmeritve regulacijskih načrtov in v začetku osemdesetih let 19. stoletja začela gradnjo Resljeve ceste. Speljali so jo čez travnike in polja proti železniški postaji, za promet je bila odprta leta 1883. Zaradi lepo urejene ceste, drevoreda ob njej in mestnih vil z vrtovi, so ta predel uvrščali med najprivlačnejše dele mesta, ki je z novim železobetonskim secesijskim Zmajskim mostom, odprtim leta 1901, tvoril enovito potezo z drevoredom urejenega mestnega prostora.

Zmajski most je postal prometna povezava med kolodvorom, novo razvijajočim se mestnim delom ob Resljevi cesti in tržnim

prostorom pod Grajskim gričem. Na Kochovi karti je jasno viden potek drevoreda od današnje Trubarjeve ceste do kolodvora. Označeni drevored na karti je dokaz o njegovi pomembnosti in verodostojnosti, saj so tako popolne oznake drevoredov na karti redkost. Drevored na Resljevi je dokumentiran tudi na starih razglednicah iz začetka stoletja, iz katerih je razvidno značilno oblikovanje uličnega prostora ob pogledu z mostu in ob pogledu z Resljeve ceste na grad. Iz fotografij je mogoče razbrati, da gre pri drevesni vrsti za kroglaste robinije, ki so rasle na robu pešče-

Obnovljen drevored na Resljevi cesti. ...» Breze smo leta 1991 odstranili in nekdanji drevored na obeh straneh nadomestili z drevoredom kroglastih robinij...«

nega cestišča ob robniku pločnika. V kasnejšem obdobju so iz fotografij razvidna kroglasta drevesa naznana kdaj odstranili. Na mestu nekdanjega drevoreda so zasadili breze, ki so bile v slabem stanju rasti, peščeno površino, namenjeno drevesom, pa so popolnoma zasedli parkirani avtomobili.

Breze smo leta 1991 odstranili in nekdanji drevored na obeh straneh nadomestili z drevoredom kroglastih robinij v poteku od Trubarjeve ceste do Komenskega ulice. Parkiranje pod drevesi in s tem možnost nenehnih fizičnih in kemičnih poškodb dreves, smo preprečili s kovinskimi konfini. Ostali del Resljeve ceste so v šestdesetih letih zasadili z lipami in gabri, ki so še v dobrem stanju rasti, zato jih bomo šele ob znakih propadanja v celoti nadomestili z drevoredom kroglastih robinij.

DARJA PERGOVNIK

Literatura

- MARJAN DRNOVŠEK, *Ljubljana na starih fotografijah*, Ljubljana 1985.
MAKS FABIANI, *Regulacija deželnega stolnega mesta Ljubljane*, Ljubljana 1899.
ANDREJ HRAUSKY, JANEZ KOŽELJ, DAMJAN PRELOVŠEK, *Plečnikova Ljubljana*, Ljubljana 1996.
BRANKO KOROŠEC, *Ljubljana skozi stoletja*, Ljubljana 1991.
Pozdrav iz Ljubljane, mesto na starih razglednicah, Ljubljana 1985.

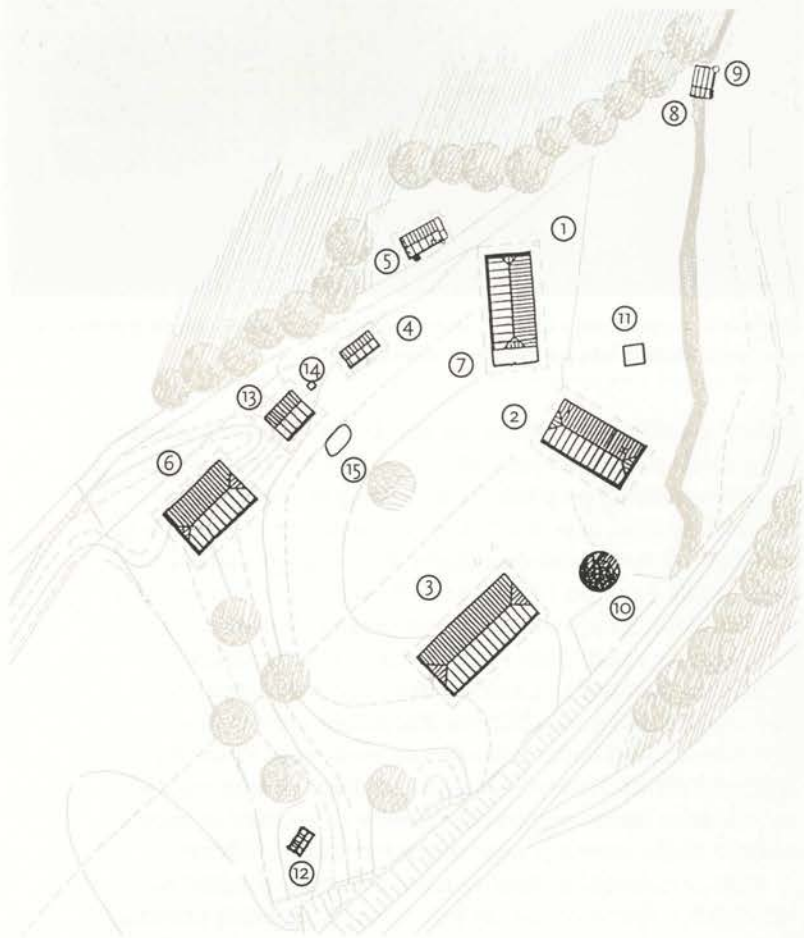

Muzej na prostem

EŠD 527

<i>kraj</i>	Pleterje
<i>naslov</i>	Kartuzija Pleterje, Drča 1
<i>časovna opredelitev</i>	19. stol.
<i>čas obnove</i>	od 1990 dalje
<i>odgovorni konservator</i>	Dušan Strgar
<i>ogled</i>	Za vodstvo pokličite upravnika Simona Udvanca, T: 041 63 919, 068 81 307.

Prvi muzej na prostem, imenovan Skansen, je leta 1891 v Stockholmu na Švedskem ustanovil Artur Hazelius. Njegov osnovni namen je bil ohraniti in predstaviti objekte ljudstva Sami ter z njimi povezanega vsakdanjega življenja in dela. Prva razmišljanja o prestavljanju objektov stavbne dediščine pred kartuzijo Pleterje so se začela leta 1984. Takrat se je končala sanacija stare gotske cerkve, ki je tako postala dostopna širše-

- ▲ 1 Kegljevičeva hiša; 2 Baničeva hiša; 3 kozolec - toplar; 4 svinjaki; 5 stranišča; 6 pod; 7 vrt; 8 peš prehod; 9 rampa; 10 oreh; 11 vodnjak; 12 sušilnica; 13 hlev; 14 štrbunk; 15 gnojšče (merilo: 5mm=5m)

- ◀ Detajl kozolca toplarja. ...»objekti pa naj bi pričali o materialih in tehnikah gradnje ter pravilih, ki so jih v preteklosti uporabljali anonimni mojstri...«

mu krogu obiskovalcev. Zaradi večjega števila obiskovalcev na eni strani in ohranjanja samostanskega miru na drugi, sta spomeniška služba in kartuzija razmišljali o posebnem prostoru, kjer bi postavili stavbe, ki bodo predstavljale domačijo šentjernejskega polja iz 19. stoletja ter jih namenili turistični ponudbi.

Namen načrtovanih del ni bil samo predstaviti in ohraniti posamezne objekte, temveč posredno pokazati tudi način življenja in gospodarjenja na domačiji. Sami objekti pa naj bi pričali o materialnih in tehnikah gradnje ter pravilih, ki so jih v pre-

Baničeva hiša s toplarjem v ozadju. ...»Leta 1992 se je na terenu pokazala priložnost, da smo lahko Baničevo hišo prestavili in jo rekonstruirali...«

teklosti uporabljali anonimni mojstri. Dejanski začetek prestavljanja objektov na omenjeno lokacijo se je začel leta 1990. Takrat smo prestavili prvo hišo iz vasi Ostrog pri Šentjerneju. Kegljevičevo hišo, ki je bila že zelo ogrožena, smo v celoti sestavili spomladi 1991. Naslednji objekt, ki smo ga prestavili leta 1992, je bila Baničeva hiša iz vasi Mihovo, ki smo jo delno tudi rekonstruirali. Za njo smo leta 1996 postavili kozolec toplar z dvema paroma oken. Leta 1998 smo prestavili Simoščev svinjak iz vasi Javorovica. V začetku leta 1999 smo prestavili še Dobrovoljčev pod iz vasi Mihovo. Kot dostop v muzej na prostem smo za obiskovalce postavili tudi lesen most. Muzej na prostem pri kartuziji Pleterje je sestavni del dolgoročnega republiškega projekta Mreže regionalnih muzejev na prostem in pomeni dodatno obliko varovanja nepremične etnološke dediščine.

Najpomembnejši kriteriji za izbor potrebnih objektov so bili: ogrožen fizični obstoj objekta; dobra ohranjenost oziroma ohranjena pričevalnost stavbe; ujemanje z načrtom postavitve. Zavedali smo se, da ti objekti ne služijo več svojemu osnovnemu namenu in da bodo na muzejskem prostoru dobili novo funkcijo. Objekte smo predhodno tudi pregledali, naredili skice in tehnične posnetke obstoječih stanj. Na podlagi informatorjev oz. nekdanjih lastnikov, pisnih virov, starih fotografij smo

še dodatno ugotavljali značilnosti posameznih objektov. Pri raziskovalnem delu smo si pomagali tudi z analogijami med istovrstnimi stavbami šentjernejskega območja.

Pri sami izvedbi del, pri razstavljanju, prenosu in ponovnem postavljanju stavb, smo v največji možni meri ohranili obstoječi material. Vse potrebne rekonstrukcije smo opravili samo na podlagi obstoječe dokumentacije in posameznih sestavnih delov, ki niso bili več uporabni. Tako se nam je pri Kegljevičevi hiši posrečilo ohraniti glavino materiala. V celoti smo

Velika »hiša« v Kegljevičevi hiši. ...»Ob razstavljanju je bilo v hiši ohranjene malo notranje opreme...«

prestavili pleten obok ali »šijo« črne kuhinje. Za rekonstrukcijo krušne peči smo uporabili isti material, kot ga je imela peč na prvotni lokaciji. Samo notranji obok je zgrajen z novo opeko, tako da krušna peč služi svojemu namenu. V veži s črno kuhinjo smo betonska tla nadomestili z opečnimi. Zaradi slabe ohranjenosti smo obnovili in rekonstruirali tudi lesena tla, stara okna in zatrepe na hiši. Obnovili smo tudi tla iz zbite zemlje v kleti. Notranje prostore smo opremili z ustreznim hišnim inventarjem. Ob razstavljanju je bilo v hiši ohranjene malo notranje opreme, zato smo morali manjkajočo opremo, ki smo jo tudi inventarizirali, poiskati in odkupiti pri ljudeh iz sosednjih vasi. Ob Kegljevičevi hiši smo, tako kot je bilo načrtovano, postavili upravno stavbo muzeja na prostem.

Prestaviti smo želeli staro hišo, ki ne bi imela posebnih spomeniških kvalit, saj bi jo tako lažje prilagodili novim potrebam in vključiti v ambient muzeja na prostem. Leta 1992 se je na terenu pokazala priložnost, da smo lahko Baničevo hišo prestavili in jo rekonstruirali v prejšnjih gabaritih, ji obnovili strešno konstrukcijo in slamnato kritino. Manjkajoči del hiše je zato odprt in brez brun ter se lahko uporabi tudi kot prostor za počitek obiskovalcev. V osnovi smo ohranili obstoječi notranji razpored prostorov in rekonstruirali steno ter vhod v kamro,

kjer bo urejena pisarna upravnika. Stavba bo služila tudi kot trgovina s spominki.

Tretja stavba, ki smo jo prestavili, je nekdanji Krkin kozolec toplar z dvema paroma oken. Toplar je bil pred tem vsaj dvakrat prestavljen in delno predelan, vendar še vedno tako ohranjen, da ga je bilo smotrno prezentirati. Zamenjali smo precej lesenih delov in rekonstruirali lesene stopnice pod gankom. Vse nekdanje posege, ki so toplarju spremenili namembnost, smo odstranili in mu vrnili ustreznejšo podobo in prvotno na-

Pogled v notranjost Kegljjevičeve hiše. ...»Tako se nam je pri Kegljjevičevi hiši posrečilo ohraniti glavnino materiala...«

membnost.

Naslednji objekt, ki smo ga začeli graditi, so bila zunanja stranišča, na lokaciji tik ob gozdu. Pred tem smo opravili tudi arheološko izkopavanje. Nastalo jamo smo uporabili za gradnjo neprepustne greznice. Nad njo smo postavili nova stranišča, navzven podobna staremu stranišču »na štrbunk«.

Istočasno smo začeli prestavljati in sanirati lesene svinjake. Razen zamenjave talnih leg in kritine ni bilo večjih posegov. Odstranili smo samo odvečno pribite deske, ki so služile kot zaščita pred vetrom, saj so svinjaki stali na izpostavljeni lokaciji v vasi Javorovica na Gorjancih.

Zadnji prestavljeni objekt je Dobrovoljčev pod, to je lesena stavba za mlačev in spravilo sena. Zamenjati je bilo treba samo del lesenih tal, ki so bila uničena že na prvotni lokaciji. Rekonstruirali smo oba čopa, kakršna je, po pripovedovanju nekdanjega lastnika in detajlov na ostrejšu streha tudi imela. Istočasno smo med Baničevo hišo in toplarjem zasadili še manjši

oreh in nekaj gabrov. V načrtu imamo še postavitev manjšega hleva in gnojne jame, sušilnice, vodnjaka in stranišča »na štrbunk«. Ob tem bomo pripravili tudi pripomočke za lažji dostop invalidov na vozičkih. Na domačiji bomo zasadili tudi nekaj starih sadnih sort in uredili vrtiček s plotom ob Kegljevičevi hiši.

Iz navedenega je razvidno, da ureditev muzeja na prostem pri kartuziji Pleterje še ni dokončana in da bo treba še marsikaj postoriti. Kljub temu pa so obstoječi objekti že zdaj v rabi in prezentirajo svoje lastnosti. Tako je Kegljevičeva hiša urejena

Muzej na prostem. ...»stavbe, ki bodo predstavljale domačijo šentjernejskega polja iz 19. stoletja...«

kot muzej bivalne kulture srednje velikega kmeta in je že dostopna za obiskovalce. Drugi objekti pričajo predvsem o svoji nekdanji gospodarski namembnosti in jih nameravamo oživiti, tako da bodo ustrezno predstavljali gospodarje na domačiji.

V pripravi je tudi program, kjer bomo določene dneve v mesecu imeli prezentacije posameznih rokodelskih spretnosti, obrtnih dejavnosti, nekaterih šeg, ljudskega petja in godcev, značilne lokalne kulinarike itd. Vsekakor bomo poskušali organizirati in izpeljati čim več dejavnosti, ki bodo še dodatno popestrile ponudbo muzeja na prostem.

DUŠAN STRGAR

Literatura

RALPH EDENHEIM, LARS-ERIK LARSSON, CHRISTINA WESTBERG, *Der Skansen – Führer*, Halmstad 1997.

ZVEZDANA KOŽELJ, Mreža regionalnih muzejev na prostem na Slovenskem, *Etnolog* 6 (LVII), Ljubljana 1997, str. 99–122.

UROŠ BAVEC, Arheološko najdišče Pleterje – zakladnica črepinj, *Od antičnega vrča do majolke*, Novo mesto 1996, str. 137–153.

DUŠAN STRGAR, Ostrog, *Varstvo spomenikov*, 33, Ljubljana 1991, str. 268–269.

Grad

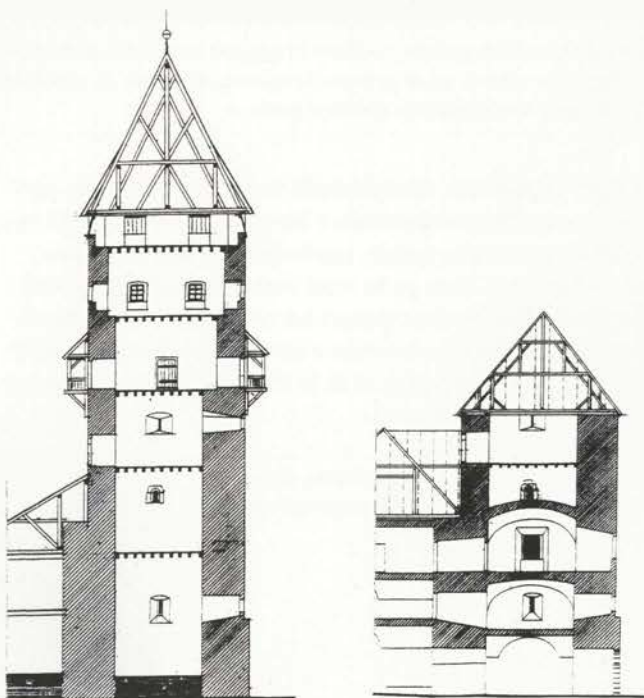
EŠD 549

kraj	Podsreda
časovna opredelitev	12.–19. stoletje
čas obnove	poteka od leta 1972
odgovorni konservator	dr. Ivan Stopar in sodelavci Dunja Gorišek, Ivo Gričar, Dušan Kramberger, Božo Uršič, Spominski park Trebče
ogled	Odperto vsak dan razen ponedeljka od 10. do 18. ure.

Grad Podsreda se prvič omenja v listini iz leta 1213, s katero je salzburški nadškof Eberhard II. naznanil, da je Ortolf s Planine podelil svoji soprogi Gerbirgi castrum Herberch z vsemi pritiklinami in podložniki. Listino sta poleg drugih pečatila podsreška viteza Hiltprand in njegov sin Wolfhard, ob njih pa nastopa kot priča upravnik podsreškega gradu Heinrich.

S citirano listino je vsaj v začetku 13. stoletja izpričan obstoj romanskega podsreškega gradu, na katerem sta že od začetka prabivali vsaj dve viteški rodovini. Kljub temu pa je vse do začetka obnovitvenih del leta 1972 veljal za romanskega le njegov mogočni stolp - bergfrid, a še pri njem ni nihče omenjal njegovih, iz romanskega časa izvirajočih, slogovno opredeljivih sestavin.

V dolgih stoletjih svojega razvoja se je grad večal in večkrat spreminjal svojo podobo, v prvih povojnih desetletjih pa je preživljal podobno usodo kot večina drugih naših srednjeveških

▲ Načrt bergfrida v domnevno prvotni in sedanji podobi (merilo: 2mm=1m).

◀ Grajsko stopnišče. ...»Brezupno prazen in nepoveden grad spet dobiva svojo vsebino in hkrati novo identiteto...«

gradov. Služil je za to in ono, na koncu predvsem za socialna stanovanja, medtem pa je naglo propadal. Posamezne stene so začele popuščati in se sesedati, sesipali so se stropovi. Začetna intervencija celjske spomeniške službe je zato veljala predvsem sanaciji dotrajane strehe, ko pa se je v obnovitvena prizadevanja vključil tudi novo ustanovljeni Spominski park Trebče (sedaj Kozjanski park), so prišla na vrsto statično-sanacijska dela, ki so jih spremljale ustrezne raziskave.

Postopno se je pokazalo, da je grad Podsreda romanski še v

Panorama s podsreškim gradom. ...»Obilje dragocenih romanskih arhitekturnih prvin je terjalo svojevrsten pristop, saj se je ponudila izjemna priložnost, da obnovljeni grad postane šolski zgled srednjeveškega viteškega gradu...«

vseh svojih poglobitnih arhitekturnih sestavinah. Na novo ugotovljenemu romanskemu portalu v bergfridu se je pridružil kapelin stolp z romansko apsidno, ugotovljena je bila »viteška« dvorana z biforami, nato pa še vrsta romanskih portalov. Med njimi sta vzbudila posebno pozornost orjaški romanski portal, ki je od zunaj skozi arkadno vežo v severnem palacijju pripeljal v grad, in pa podoben portal, ki se je iz veže palacija odpiral na dvorišče.

Romanska lina. ...»Postopno se je pokazalo, da je grad Podsreda romanski še v vseh svojih poglobitnih arhitekturnih sestavinah...«

Izjemna množina romanskih arhitekturnih členov, ki jih je na podsreškem gradu več kot na vseh drugih srednjeveških gradovih na Slovenskem skupaj, je narekovala poseben način prezentacije tega spomenika, ki ni mogla vselej slediti utečeni konservatorski praksi. Obilje dragocenih romanskih arhitekturnih prvin je terjalo svojevrsten pristop, saj se je ponudila izjemna priložnost, da obnovljeni grad postane šolski zgled srednjeveškega viteškega gradu. Toda, kot pri skoraj vsaki kompleksnejši konservatorski odločitvi, je tudi tu veljalo upoštevati

Romanska kapela. ...»v zaenkrat še nerealiziranih prezentacijskih programih je predvidena nadaljnja rekonstrukcija najeminentnejših romanskih grajskih sestavin (bergfrid s hurdo, dvoetažna kapela)...«

omejitve, ki so jih narekovale ohranjene prvine iz drugih, čeprav mlajših zgodovinskih obdobj, saj ni bilo mogoče zanemariti nekaterih ključnih preureditvenih posegov iz preteklih stoletij. Ti so namreč včasih tako odločilno načeli historično stavbno substanco, da bi morali grad malone podreti in na novo pozidati, če bi se njihovim posledicam hoteli izogniti. Pri tem gre v prvi vrsti za novoveška preetažiranja vseh poglobitvinskih arhitekturnih sestavin, kar je imelo za posledico ne le spremembo podobnih nivojev, temveč zlasti premeščanje vratnih in okenskih odprtij ter njihovo prilagajanje novim situacijam.

Upoštevanje naših želja in hkrati uveljavljenih konservatorskih norm je zato na podsreškem gradu pripeljalo do nekaterih izjemnih rešitev. Pokazala se je nujnost, da vse romanske prvine sicer prezentiramo, vendar na viden in takoj prepoznaven način le takrt, kadar s tem ne bodo bistveno okrnjene tiste arhitekturne prvine, ki pričajo, da se čas na podsreškem gradu tudi po izteku romanske dobe ni ustavil. Konkretno je to pomenilo,

da mlajših in hkrati kvalitetnih historičnih ambientov (renesančna dvorana, neogotski hodnik) nismo vidno obremenjevali s srednjeveškimi arhitekturnimi členi ali njihovimi fragmenti, marveč smo jih decentno prekrili. Včasih je bilo to mogoče storiti zgolj z opaži ali s prikritimi dostopi v podih, včasih z decentno poudarjenimi, kamnoseško obdelanimi fragmenti v sicer z ometi izravnanih stenah, včasih celo z imitacijami. Drugod spet, na primer na galeriji na vrhu zahodnega stopniščne-ga vezenega trakta, smo skušali ustvariti skladno sožitje med

Grajsko dvorišče. ...»Tako smo na primer za rekonstruirano predalčno steno v vrhnjem delu arkadnega hodnika ob severnem palaciju skrili neogotsko galerijo...«

srednjeveškimi in novoveškimi stavbnimi prvini.

Kjer predvideni posegi ne bodo v škodo pričevalnim arhitekturnim sestavinam iz poznejših obdobij grajskega razvoja, je v zaenkrat še nerealiziranih predstaviteljskih programih predvidena nadaljnja rekonstrukcija najeminentnejših romanskih grajskih sestavin (bergfrid s hurdo, dvoetažna kapela), pri tem pa upoštevanje že doslej uveljavljene konservatorske metode. To pomeni, da bo tudi poslej vse, kar bo na Podsredi novega ali spremenjenega, narejeno tako, da bo mogoče realizirane konservatorske odločitve kadarkoli korigirati in znova vzpostaviti stanje, kakršno je bilo pred začetkom sanacijskih del. Tako smo na primer za rekonstruirano predalčno steno v vrhnjem delu arkadnega hodnika ob severnem palaciju skrili neogotsko galerijo, ki jo je vsak hip mogoče spet odkriti in ustrezno obnovljeno prezentirati.

Dosedanji konservatorski posegi na podsreškem gradu so pokazali, da smo bili pri vseh naših bistvenih odločitvah na

pravi poti. Brezupno prazen in nepoveden grad spet dobiva svojo vsebino in hkrati novo identiteto pri tem pa vse njegove arhitekturne sestavine, ne oziraje se na svojo časovno provenienco, še nadalje ohranjajo pomembno pričevalno vlogo.

DR. IVAN STOPAR

Arheološko najdišče Ajdna

ESH 564

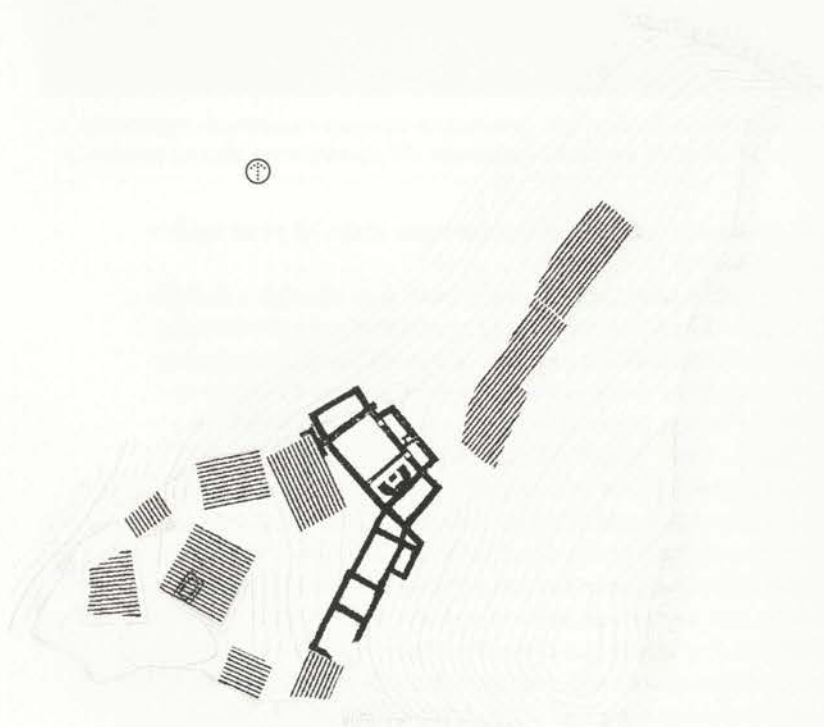
kraj Potoki pri Žirovnici

časovna opredelitev 6. stol.

čas obnove od leta 1981

odgovorni konservator Milan Sagadin in slodelavci Ivan Bogovčič, Jernej Hudolin, Franc Vardjan
ogled Dostop je iz vasi Potoki ali iz doline Završnice.

Naselbinska slika naših krajev v pozni antiki se je v primerjavi z obdobjem visoke antike radikalno spremenila. Tako kot v prazgodovini so postale privlačne za naselitev predvsem višinske, naravno dobro zavarovane lokacije, medtem ko so naselbine v nižinah vse bolj stagnirale in propadale. V ozadju vseh teh drastičnih sprememb je bila huda kriza rimskega imperija, ki se je stopnjevala že vse od državljanskih vojn v 3. stoletju. Kratki obdobji konsolidacije, ki sta ju predstavljali vladavini Dioklecijana (284–305) in Konstantina (306–337) procesa razpada države nista mogla ustaviti. Če se omejimo le na vojaške spopade, ki neposredno zadevajo naše kraje, je treba po nasledstvenih vojnah med Konstantinovimi sinovi omeniti najprej vojno

▲ Tloris naselbine (merilo 1mm=1m).

◀ Zaponka v obliki ptice, 5. – 6. stoletje. ...»Prebivalstvo, ki je bilo prepuščeno samo sebi, je bežalo v odročne, težko dostopne kraje...«

med Konstancijem in Magnencijem (351 in 352), vdor Vzhodnih Gotov (380), bitko med Teodozijem in Evgenijem pri Ajdovščini (394), vpade Zahodnih Gotov okrog leta 410 in vdor Hunov 451/452. Vladavina Vzhodnih Gotov v začetku 6. stoletja je za kratek čas umirila razmere, zaključile pa so jo bizantinsko - gotske vojne, ki so k nam prinesle novega gospodarja - Langobarde. Tudi njihova vladavina, ki se je končala 568, je bila razmeroma mirna, sledil pa ji je nov val pustošenja ob naseljevanju Slovanov. Prebivalstvo, ki je bilo prepuščeno samo

Arheološka izkopavanja leta 1996. ...»Intenzivno ukvarjanje z naselbinami tega obdobja je odkrilo izjemen obseg sprememb v poselitveni sliki jugovzhodnega alpskega prostora...«

sebi, je bežalo v odročne, težko dostopne kraje, ali pa se selilo v Istro in Italijo.

Intenzivno ukvarjanje z naselbinami tega obdobja v zadnjih 30 letih je odkrilo izjemen obseg sprememb v poselitveni sliki jugovzhodnega alpskega prostora. Samo v Sloveniji je znanih že prek 50 poznoantičnih višinskih naselij, njihovo število pa še raste. Večinoma gre za zidane, utrjene naselbine, poseljene v več fazah - kakor so pač politične razmere sprožale nove in nove valove beguncev iz ravninskih naselij. Poznamo pa tudi zgolj začasna pribežališča, brez zidanih objektov. Lokacije, na katerih so nastale, imajo navadno že tudi starejše, večidel prazgodovinske naselitvene sledove. Med vsemi naselbinami tega časa pa ima najmarkantnejšo in najvišjo lego Ajdna nad Potoki (1048 m). S svojo izpostavljenostjo izjemno nazorno ponazarja vso ekstremnost bivalnih pogojev takratnih prebivalcev - kar pa nam seveda omogoča tudi oceno bivalnih pogojev v dolinah. Zahteva po varnosti je očitno prevladala nad vsemi drugimi. Ajdna kaže vrsto značilnosti, skupnih vsem tovrstnim naselbinam. Dovolj tipičen je že njen urbanizem. Osrednje mesto (na srednji naselbinski terasi) namreč tudi tu zavzema starokrščanska cerkvena stavba. To je značilen zunanji odraz pomena, ki ga je zaradi razpada vseh državnih civilnih struktur v pozni an-

tiki zavzela krščanska cerkev. Pomanjkanje prostora in iznajdljivo prilagajanje terenski konfiguraciji, ki ju opažamo po vseh teh naselbinah, sta spričo ekstremne lege še toliko bolj opazna na Ajdni, zaradi česar velja za »*pars pro toto*«. Naselbina je razprostrta na treh večjih naselbinskih terasah, na katerih se v konfiguraciji terena lahko razbere od 20 do 25 objektov. Kaže, da so najstarejši ostanki poselitve skoncentrirani na spodnji terasi - gre za nekaj posameznih najdb iz 1. in 2. stoletja, ena pa sodi še v prazgodovino. Objekti 5. in 6. stoletja se tu

Prezentirani ostanki starokrščanske cerkve. ...»Cerkve pa je prezentirana do take stopnje, da lahko spet služi prvotnemu namenu...«

razvrščajo okrog večje osrednje stavbe, v kateri je tudi vodna cisterna. Tudi ta element je značilnost mnogih tovrstnih naselbin in ilustracija bivalnih pogojev v njih. Osrednja stavba srednje terase je - kot rečeno - cerkev, zgornja terasa pa je ozka in dolga, na njej je opaziti le dolg niz manjših objektov, ki ga na severni strani po vsej verjetnosti zaključujejo ostanki druge vodne cisterne. Dolgi, povezani nizi majhnih bivalnih objektov so tudi ena od značilnosti podobnih naselij in nakazujejo vračanje k urbanizmu prazgodovinskih naselij (npr. Most na Soči). Zanimivo arheološko vsebino Ajdne dopolnjuje še izjemen gorski ambient, zaradi katerega je bil hrib razglašen za naravni spomenik.

Sistematične strokovne arheološke raziskave so se začele leta 1976, ko je prve sonde zastavil Andrej Valič iz Gorenjskega muzeja v Kranju. Že v prvem letu je bila delno odkrita starokrščanska cerkev, ki je bila nato v več kampanijah izkopana leta 1983 - potem ko je bila v okviru konservatorskih del izkopana še vhodna lopa. Poleg cerkve je bilo doslej v celoti izkopanih še 5 bivalnih objektov, delno pa še dva.

Osrednji objekt naselbine je starokrščanska cerkev. Sodi k tipu oglejske arhitekture, ki je bil v 5. in 6. stoletju razširjen na celotnem področju, ki je cerkveno - organizacijsko pripadalo

oglejskemu patriarhatu. Gre za stavbo preprostega pravokotnega tlorisa, ki je na tretjini razdeljena s stopnico na višji, vzhodni del (prezbiterij), namenjen duhovščini, ter na nižji, zahodni del (ladjo) za vernike. Pred vhodom je prizidana vhodna lopa. V prezbiteriju je ob vzhodni zid prislonjena polkrožna zidana klop za duhovnike, v sredini je poudarjen prestol za voditelja bogoslužja. Pred klopjo je zidan oltar, v katerem je še dobro ohranjena odprtina za relikviarij. Raziskave in konservatorska dela so odkrila, da je cerkev v sedanji podobi nastala v dveh oziroma treh gradbenih fazah. Prva stavba, ki je imela na zahodu prizidano vhodno lopo, je bila v neki večji katastrofi domala uničena. V drugi fazi, ki je bila pozidana z nekoliko tanjšimi zidovi, so vhodno lopo na zahodu opustili, zazidali glavni vhod v osi cerkve, na severni strani pa prizidali stranski prostor, skozi katerega so speljali vhod. Prostor je bil predeljen v dva dela, prehod med njima pa je bil v tretji fazi zazidan. Drugo fazo gradnje lahko datiramo na podlagi osrednjega groba, vkopane ga tik za zazidanim vhodom, v 1. polovico 6. stoletja. V sami cerkvi, njeni vhodni lopi na zahodni strani in obeh stranskih prostorih na severu je bilo odkritih 11 grobov. To so seveda le t.i. privilegirani pokopi in ne grobišče celotne naselbine, ki še ni odkrito. Dve poznoantični gradbeni fazi sta razvidni tudi pri bivalnih objektih ju od cerkve in na spodnji naselbinski terasi. Drobne najdbe kažejo, da se je prebivalstvo ukvarjalo tako s poljedelstvom kot z živinorejo, zelo intenzivno pa tudi z železarstvom. Naselbina je še ohranjala trgovske stike s sredozemskim prostorom (uvoz vina in olja).

Konservacija in prezentacija objektov na Ajdnu sta bili zaradi izpostavljenosti lege in ostre gorske klime še posebej težavni. Sprva je sploh prevladovalo mnenje, da bi izkopane arhitekturne ostanke preprosto zopet zasuli. Strokovna komisija, ki spremlja ta dela, je kot osnovno izhodišče zahtevala, da se prezentirane objekte prekrije z okolju prilagojeno streho, pri sanaciji zidov pa je bilo treba v največji meri ohranjati avtentičnost. Ker številni podatki, npr. o prvotni višini zidov, okenskih odprtinah, arhitekturnih detajlih itd., niso ohranjeni, smo se morali omejiti le na konservacijo in prezentacijo obstoječega. Zaradi razmeroma dobre ohranjenosti pa so objekti s svojo funkcijo vendarle razumljivi in celo uporabni. Pred začetkom konservatorskih del na terenu so bile najprej opravljene fizikalne in kemijske analize starega veziva, na podlagi katerih smo nato v okolici izbrali najustreznejši peskokop. Na lokaciji smo nato zgradili poskusni zid, kjer smo uporabili različne vrste veziva. Po enoletnem opazovanju smo se odločili, da morajo biti zidovi v svoji sredini utrjeni z betonom, na zidnih frontah pa je treba uporabljati t.i. podaljšano malto. Zidovi poznoantičnih objektov so bili nato na novo temeljeni, zaradi preprečevanja vlažnosti in posledično tudi zmrzali pa je bila obnje položena drenaža. Bolje vidne ali bolje ohranjene fronte zidov so bile nato globinsko očiščene z vodnimi curki, reže med kamenjem pa ponovno zapolnjene z novim vezivom. Manj vidne zidne fronte smo perisali na folijo v merilu 1:1, nato pa razstavili in s sredice zidu

očistili humus, korenine in razpadlo vezivo. Vidni del zidu smo nato ponovno sestavili, tako da je vsak kamen prišel na svoje prvotno mesto - natanko po risbi. Sredica zidu je bila zapolnjena z betonom, vanj pa vgrajene horizontalne in vertikalne vezi, povezane z vezmi v temeljih. Zidna krona je bila nekoliko nadgrajena (s tem smo preprečili luščenje kamnov iz originalnih delov zidu), v ta dodani del pa smo vgradili kovinske nosilce za streho, povezane med seboj z vezmi. Konstrukcija strehe je preračunana na ekstremne podnebne pogoje, z materiali (skodle) se skuša prilagajati okolju in delovati kot samostojen, dodani del stavbe, ne pa kot rekonstrukcija prvotne strehe, ki ni poznana. Tlak v cerkvi je obnovljen v skladu z ugotovljeno prvotno tehnologijo, duhovniška klop in oltar pa sta bila le očiščena in utrjena z novim vezivom. Vsi posegi so bili torej opravljeni v skladu z osnovnim izhodiščem: ob čim doslednejšem ohranjanju avtentičnega zagotoviti čim večjo trdnost.

Vsi doslej prezentirani objekti na Ajdni so bili sanirani z opisano metodo. To pa je bilo treba dopolniti oz. spremeniti pri sanaciji objekta s cisterno na spodnji terasi. Stavba namreč stoji neposredno na nekem starejšem objektu, poleg tega pa je v njen juv vogal vgrajena vodna cisterna, zato razstavljanje zidov ni bilo mogoče. Odločili smo se za globinsko izpiranje sredice zidov prek injektirnih nastavkov ter za končno utrjevanje z injektiranjem ustreznega veziva. Sanacija še traja.

Na Ajdni so doslej poleg cerkve s prizidki prezentirani še trije bivalni objekti. Vsi so prekriti in trenutno služijo za zavetje obiskovalcem. Cerkev pa je prezentirana do take stopnje, da lahko spet služi prvotnemu namenu. Lahko rečemo, da so jo ljudje posvojili in vsako leto tu vsaj dvakrat opravljajo bogoslužje, ki je postalo že tradicionalno. V vhodni lopi cerkve je na šestih panojih prikazana tudi zgodovina naselbine, njenega odkrivanja in konservatorskih del. Tudi za opremo drugih objektov in naselbine v celoti so načrti že izdelani in strokovna komisija jih je tudi potrdila. Glede na odločitev komisije, da bi izkopavanje celotne naselbine nepopravljivo uničilo izjemen naravni ambient na Ajdni, smo sklenili, da raziskave na tej srednji terasi ustavimo. Konservatorska dela trenutno potekajo na spodnji naselbinski terasi, kjer bo treba okolico objekta s cisterno še arheološko raziskati. Izkopavanja ne bodo segla povsem do roba terase, ker bi s tem prizadeli gozdni rob in povzročili erozijo.

MILAN SAGADIN

Literatura

MILAN SAGADIN, *Ajdna nad Potoki*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 190, Ljubljana 1997.

Orfejev spomenik

EŠD 7754

kraj

Ptuj

časovna opredelitev

začetek 3. stoletja

čas obnove

1993–1997

odgovorni konservator

Janez Mikuž

Skoraj pet metrov visoka in malo manj kot dva metra široka kamnita stela (4,94 x 1,82 x 0,39 m), ki je že davno postala simbol starodavnega mesta ob Dravi, morda še vedno stoji na istem mestu, na katerega so jo dali pred skoraj dva tisoč leti postaviti v trajen spomin na enega od petovijskih županov in člana ugledne romanske družine, Marka Valerija Vera. Zagotovo pa je na tem mestu stala že v srednjem veku, ko so jo mestni oblastniki uporabljali kot sramotilni steber (pranger), na katerega so privezovali nesrečnike, ki jih je bilo treba javno osramotiti. O tem pričajo mestne listine in luknje, ki so jih nekdanj izvrtali v kamen, da so vanje pritrdili železne verige.

Tudi če bi se izkazalo, da Orfejev spomenik ne stoji na mestu prvotne postavitve, njegov pomen za Ptuj in za umetnostnozgodovinsko stroko sploh ne bi bil nič manjši. Je eden redkih kakovostnih spomenikov rimske dobe na naših tleh, ki je razmeroma nepoškodovan prestal vse vihre preseljevanja narodov in poselitev tega prostora v zgodnjem srednjem veku in v kasnejših obdobjih, ko so marmorne kipe, spomenike in drugo kamnito okrasje razbijali in žgali za apno, ali pa jih preprosto, uporabili kot gradnike utrd, cerkva ipd.

Orfejev spomenik stoji tam, kjer se srednjeveška tržna ulica, osrednji mestni prostor, razširi v pravi trg, ki pa ni namenjen trgovanju - kot mestni prostor posebnega pomena je moral ostati nepozidan. Kljub temu, da Orfejev spomenik stoji ob mogočnem mestnem stolpu, zdaj zvoniku mestne cerkve, obvladuje trg in se s svojo belino jasno izrisuje na temnejši gmoti prosto stoječega stolpa in cerkve v ozadju. Če je stolp simbol mestne moči, je Orfejev spomenik simbol kontinuitete mesta. Zaradi lokacije pred mestno hišo in omenjene srednjeveške funkcije pa je postal tudi simbol pravnega reda v mestu.

Kdaj natanko je spomenik izgubil funkcijo, ki so mu jo namenili v srednjem veku, ni znano. Vemo le, da je sčasoma postal eden od simbolnih objektov, po letu 1830 pa tudi sestavni del ptujskega lapidarija na prostem, ki ga je z vzdavanjem rimskih spomenikov v stene mestnega stolpa oblikoval Simon Povoden. Spomenik je še danes nepogrešljiv sestavni del mestne podobe in identitete.

Zaradi lokacije v najstrožjem mestnem središču, njegovih precejšnjih dimenzij, likovne kakovosti in številnih simbolnih

◀ Detajl z Orfejem, ki igra živalim. ...»Orfejev spomenik že dolgo zbuja pozornost in buri domišljijo tako strokovnjakov kot laikov...«

pomenov, ki so se v stoletjih prijeli bele stele iz pohorskega marmorja, Orfejev spomenik že dolgo zbuja pozornost in buri domišljijo tako strokovnjakov kot laikov. Najstarejša znana objava spomenika se nahaja v prvi monografiji o Ptuj¹, ki jo je napisal Ferdinand Raisp, uradnik knezov Dietrichsteinov na ptujskem gradu, član zgodovinskega društva za Štajersko in »častni konservator« Centralne komisije za spomeniško varstvo s sedežem na Dunaju. V isti čas spada tudi risba spomenika v Mucharjevi zgodovini Štajerske. V obeh knjigah je objav-

Pogled na trg z mestnim stolpom in Orfejevim spomenikom. ...»Če je stolp simbol mestne moči, je Orfejev spomenik simbol kontinuitete mesta...«

ljena ista jedkanica.

V Berlinskem Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL)² se naš spomenik nahaja pod številko 4069. Tam najdemo standarden opis kamnitega spomenika in povzetek starejše literature, med katero je omenjen tudi kodeks Jeana Jacquesa Boissarda (1528 - 1602).³ Za ta kodeks se navaja, da vsebuje slike reliefa (picturam anaglyphi). Ohranjeni so še štirje Boissardovi kodeksi, ki vsebujejo upodobitev Orfejevega spomenika, vendar nobena od upodobitev ni točna. Zato lahko resno dvomimo, da je Boissard naš spomenik sploh videl. Morda se je pri upodobitvi opiral na katero od še starejših risb.⁴ O spomeniku, vendar brez upodobitve, govori tudi Karl Peuntninger⁵, ki že leta 1500 navaja, da je napis na spomeniku zelo poškodovan.

1 FERDINAND REISP: *Pettau Steiermarks Älteste Stadt und Ihre Umgebung*, str. 5, Graz, 1858.

2 *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, pars 2, Berlin, 1873.

3 J. J. BOISSARD v *Cod. Graz 1007* in *Cod. Paris (St. Germain) 1078*.

4 Več o J. J. Boissardu in njegovih upodobitvah v Letnem poročilu ZVNKD Maribor za leto 1997.

5 2. cod. H 24 fol. 58 (citirano po Doris Greinegger o. c.).

Alexander Conze⁶ je bil v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja prvi, ki se je odločil narediti ikonografsko analizo reliefov. V primerjalni študiji je uporabil podobne, manj poškodovane rimske nagrobnike. Conze je menil, da je na steli, poleg jasno razpoznavnega osrednjega prizora z Orfejem, ki igra na liro, okrog njega pa posedajo divje živali, simbolično upodobljen Kibelin kult.

Bolj verjetno analizo vsebine reliefov ter pomena in razloga za postavitev stele je leta 1925 objavil Mihovil Abramić.⁷ Na

Orfejev spomenik. ...»sestavni del tako imenovane Povodnovega lapidarija na prostem...«

podlagi analize ostanka napisov je ugotovil, da gre za nagrobnik antičnega mestnega svétnika. V srednjem delu manjka ime umrlega, je pa zato v zadnji vrsti ohranjeno ime dediča (*Verus*), pravi Abramić. Tudi Abramić ni mogel mimo ugotovitve, da je spomenik v slabem stanju in da se drobi.

Dr. Iva Mikl-Curk⁸ o spomeniku meni, da gre za nagrobnik Valerija, enega od mestnih duumvirov iz prve polovice drugega stoletja n. št.. Dr. Curkova ob tem ne izključuje možnosti, da bi

6 ALEXANDER CONZE: *Römische Bildwerke Einheimischen Fundorts in Österreich*, str. 59, Denkschriften der Akademie, Phil. Hist. Klasse xxiv, 1876–1877. Conze in tudi kasnejši avtorji se pri interpretaciji Orfejevega spomenika pogosto sklicujejo na sicer mnogo manjši in vsebinsko skromnejši, a bolje ohranjen nagrobnik, ki je vzdian v južni steni župne cerkve sv. Martina v Šmartnem na Pohorju.

7 MICHAEL ABRAMIĆ: *Fuerer durch Poetovio*, str. 25, Wien, 1925.

8 IVA CURK: *Ptuj starih dob*, str. 14, Maribor, 1991.

spomenik stal na prvotnem mestu, saj se je tam, kot so pokazala izkopavanja, razprostiralo obcestno grobišče.

Profesor Jože Kastelic v knjigi *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih*⁹ navaja, da se je »šele Gezi Alföldyju posrečilo iz ostankov skromne, komaj vidne pisave v drugi in tretji vrsti prepričljivo prečitati in rekonstruirati tudi drugo ime Marka, omenjenega v prvi vrsti napisa in njegovo drugo funkcijo. Po Alföldyju se napis čita: *M(arco) Valerio, C(ai) f(ilio), / Pap(iria), Vero, dec(urioni) / c(oloniae) U(lpiae) T(raianae) P(oe-tovionensis) Il vir(o) i(ure) d(icundo). Marku Valeriju, Gajevemu sinu, / iz Papirijske četrti, Veru, dekurionu / kolonije Ulpijske Trajanove Pojtovionske, duumviru s sodno pravico. S tem je bila enigma družine, omenjene na steli, sijajno razrešena.*« Družina Valerijev je bila kot ugledna družina mestnih funkcionarjev v Petoviji znana že iz drugih pomembnih napisov. Alföldyjevo branje napisa in njegove druge študije so pojasnile vlogo družine, ki je mogla postavljati take spomenike in je živela v socialnem in kulturnem okolju, ki ga je Orfejev mit mogel pritegniti.

V zadnjih desetletjih je bilo nekaj poskusov restavriranja spomenika in posegov, ki naj bi zavrli nezadržno propadanje, o katerem je že pred petsto leti poročal Peutinger, pred stoletjem Felsner in pred sedemdesetimi leti Abramič. Žal dokumentacija o teh posegih ni dostopna in zato omenjenega dela tudi ni bilo mogoče ovrednotiti. Predstavniki mariborskega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine smo lahko ugotovili le, da je spomenik v zelo slabem stanju, saj so se z njega luščile posamezne plasti, groba marmorna zrna pa so se drobila.

Ker je Orfejev spomenik v širšem smislu sestavni del tako imenovanega Povodnovega lapidarija na prostem, smo sklenili opraviti osnovno analizo stanja vseh rimskih spomenikov, ki ga sestavljajo. S tem smo želeli dobiti odgovore na štiri osnovna vprašanja, brez katerih si resnega restavratorskega dela ni moč predstavljati. To so: za kakšno vrsto degradacije spomenika gre, kako globoko v kamen so poškodbe segle, katere nove snovi se pojavljajo v kamnu ter kakšne vrste je umazanija, ki je prekrila spomenik, in kakšne so njene kemične značilnosti. Analize stanja spomenika je leta 1993 opravila skupina strokovnjakov z Zavoda za raziskavo materiala in konstrukcij iz Ljubljane. Njihove ugotovitve niso bile spodbudne.

Ob branju rezultatov analize sta se sami od sebe vsiljevali dve možnosti: spomenike čimprej prenesti v zaščiten, zaprt prostor, najbolje v muzej. Druga možnost pa je bila zapiranje spomenikov v steklene komore. Po treznem razmisleku pa se je pokazalo, da nobena od teh rešitev ne bi bila najboljša. Ker je druga rešitev dobivala vse več privržencev, sem se odločil organizirati mednarodni posvet, ki bi ob izmenjavi mnenj in izkušenj dal najustreznejšo rešitev.

Rezultat pogovora¹⁰ je na kratko mogoče strniti v ugotovitvi,

9 JOŽE KASTELIC: *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih*, str. 484/485 in sledeče, Ljubljana, 1998.

da je treba vse spomenike Povodnega lapidarija restavrirati in prezentirati *in situ*. Obdajanje Orfejevega spomenika s stekleno kletko bi pomenilo bistven poseg v spomeniško pojavnost Slovenskega trga. Na posebnem posvetu z doc. dr. Manfredom Köllerjem z Dunaja (Österreichischer Bundesdenkmalamt) smo sprejeli odločitev o vakuumskem utrjevanju spomenika. Ob pregledu spomenika smo odkrili še dodatne vertikalne razpoke, kar je pomenilo, da je bila stela v bistveno bolj kritičnem stanju, kot smo predvidevali.

S spomenika je bilo najprej treba odstraniti črno skorjo umazanije, pri čemer je moral restavrator paziti, da ne poškoduje podlage. Zato je bilo treba skorjo odstranjevati z različnimi sredstvi. Najbolj prizadete dele spomenika smo potem preventivno zaščitili, da smo tako ustavili nadaljnje površinsko razpadanje. Globoko v razpoke smo injicirali umetno smolo, ki je morala biti enaka tisti, ki smo jo kasneje uporabili za površinsko zaščito.

Arhitekt Giancarlo Calcagno,¹¹ ki mu je bilo zaupano restavriranje spomenika, je za globinsko utrjevanje napokanih plasti uporabil vakuumsko tehniko, da bi umetna snov prodrla do nepoškodovane podlage in tako kamnu vrnila prvotno trdnost. Opravljene izmere, po katerih je utrjevalec prodril v povprečju 5,93 cm v globino spomenika, kažejo, da se nam je to tudi posrečilo.

V končni fazi smo na najbolj kritičnih mestih spomenik povezali z nerjavečimi zatiči in epoksidno smolo, retuširali vdolbine in razpoke ali izstopajoče dele, da bi tako čim bolj zmanjšali površino, izpostavljeno izpiranju, v zaključni fazi pa je bil na površino nanesen še vodoodbojni sloj, ki ne porumeni in ne ustvarja neprepustnega filma.

Od celotnega projekta restavriranja Orfejevega spomenika je treba restavrirati še monolitno osnovno ploščo, pri čemer bo treba odstraniti vse cementne dodelave. To bi utegnilo porušiti stabilnost spomenika. Tega dela se bo treba zato lotiti še posebej previdno in odgovorno.

JANEZ MIKUŽ

10 Podrobnejši potek pogovora in seznam vseh udeležencev v prispevku Alenke Horvat: Mednarodni simpozij o možnostih restavriranja, zaščite in prezentacije Povodnega muzeja in Orfejevega spomenika na Ptuj, (Ptuj, 17. november 1995), str. 69, ZVNKD Maribor, Letno poročilo 1995, Maribor, 1996.

11 Arh. Giancarlo Calcagno, titular podjetja za restavriranje Altech, Montegrotto Terme, Italija, je predložil celotno poročilo o stanju, izhodiščih za restavriranje in opis restavriranja Orfejevega spomenika in tudi celotno dokumentacijo, ki jo hranimo v dokumentaciji ZVNKD Maribor. Zaradi obširnosti omenjene dokumentacije smo tu objavili le osnovne podatke restavratorskega postopka.

Cerkev sv. Egidija

€ŠD2092

kraj Ribjek ob Kolpi

časovna opredelitev konec 16. in 17. stoletje

čas obnove 1986–1999

odgovorni konservator Alenka Železnik in sodelavci Mojca Torkar, Stojan Ribnikar, Restavratorski center Republike Slovenije

ogled Za ogled se zglasite pri g. Knaus, Ribjek 1, t: 061 80 16 46.

V dolini Kolpe, na vzhodnem robu naselja Ribjek stoji za Kočevsko značilna podružnična cerkev sv. Egidija. Podružnica ima glede na specifičen položaj svojega regionalnega prostora še prav poseben pomen, saj gre za enega redkih spomenikov, ki so se v tem prostoru in v kulturno osiromašeni pokrajini ohranili v svoji prvobitni podobi.

Podružnica je bila, razen kasneje prizidane lope, zgrajena konec 16. stoletja oziroma na prelomu iz 16. v 17. stoletje. Pravokotna ladja se proti vzhodu sklene z ožjim, tristrano zaključenim prezbiterijem. Zahodna fasadna stena se nadaljuje v odprto zvonico z dvema linama, obnjo je prizidana nižja pravokotna lopa. Cerkev je v celoti prekrita s skodlami.

Zunanost poznorenesančne arhitekture bogati dekorativna poslikava. Ob šivanih robovih na vseh vogalih cerkve in zvonice ter naslikanih rozetah s posvetilnimi križi so poslikane tudi okenske špalete, vhodni portal in celoten cerkveni podkapni zaključek. Fragmentarno ohranjena dekorativna in figuralna poslikava, delno skrita pod kasneje prizidane močne nosilne stebre lope, je ohranjena tudi na vhodni cerkveni fasadi.

Z dekorativno poslikavo zunanosti časovno sovpadata oba stranska oltarja, naslikana na slavoločno steno. Arhitekturo oltarja uokvirjata geometrična in rastlinska ornamentika s podobo Boga očeta med angeli v značilnem odprtem zaključku timpanona. Na severni strani polkrožnega slavoloka se nahajajo skice človeških figur v oblačilih, značilnih za čas okrog leta 1600.

Cerkvena ladja je prekrita z ravnim lesenim kasetiranim stropom, ki ga dr. Nataša Golob datira v čas okrog leta 1650. Kasete kvadratnih oblik imajo šablonirane vzorce z veliko središčno rozeto, manjšimi stranskimi krogi in kvadrati v oglih. Vzorci šablon v okrasti, črni, svetlomodri, karminasti in rjavi barvi se ponavljajo in so med seboj usklajeni. Prezbiterij je banjasto obokan, sosvodnice nad vsako stranico zaključujejo naslikani križi.

Poznorenesančno cerkveno arhitekturo dopolnjuje kvaliteta zgodnjebaročna cerkvena oprema s tremi zlatimi oltarji in v osnovi sočasno prižnico.

Glavni oltar, posvečen sv. Egidiju, je značilen primer arhitekture, bogato okrašene z ornamentiko, oltarne plastike so v posameznih nišah individualno poudarjene. V osrednji niši

◀ Restavriran lesen strop iz okoli leta 1650. ...»Vzorci šablon v okrasti, črni, svetlomodri, karminasti in rjavi barvi...«

stoji kip sv. Egidija, ob straneh sta sv. Anton Padovanski in sv. Ahac. V atiki je Marija z Jezusom. Napis na oltarju pove, da sta za postavitev oltarja leta 1681 poleg župnika Ioanisa Jakoba Ratta zaslužna tudi cerkvena ključarja Tomaž in Simon Štimac.

Stranska oltarja sta skromnejša in oba datirana z letnico 1697. Južni oltar s poudarjeno arhitekturo z dvema stebričema z jonskima kapiteloma ima v niši kip sv. Antona ter v atiki kip diakona med dvema angeloma, ki kot kariatidi držita ogredje. Severni oltar z dvema uvitima stebroma, okrašenima z vinsko trto

Cerkev sv. Egidija pred obnovo. ...»dotrajana lesena strešna kritina je bila vzrok za izredno slabo stanje podružnice in je resno ogrožala arhitekturo in cerkveno opremo...«

in grozdjem, ima v osrednji niši kip sv. Barbare med sv. Nežo in neznano mučenico. Atika s kipom sv. Ane je podobno oblikovana kot atika južnega oltarja. Lesena prižnica s štirimi evangelisti, naslikanimi na platno, je okrašena z baročnimi rezbarijami.

Močno poškodovana in dotrajana lesena strešna kritina je bila vzrok za izredno slabo stanje podružnice in je resno ogrožala arhitekturo in cerkveno opremo. Po večletnih prizadevanjih, da bi podružnico rešili pred propadom, je zavod pod vodstvom arh. Špelke Valentinčič Jurkovič leta 1986 začel sanacijo in obnovo objekta.

Od 1986 do 1991 so opravili sanacijska dela, s katerimi so preprečili nadaljnje propadanje podružnice. Ob zamenjavi ostrešja nad cerkveno ladjo in prezbiterijem so izdelali podstrešno protipotresno vez. Sledila je zamenjava dotrajane lesene kritine skodel, pri čemer je bila v celoti ponovljena prvotna izvirna podoba tako z obliko skodel kot z načinom prekrivanja. Pred začetkom del so restavratorji demontirali lesen kasetirani strop ter ga skupaj z leseno prižnico in severnim stranskim oltarjem, posvečenim sv. Barbari, prepeljali v atelje. V cerkveni ladji je bil izdelan nov lesen nosilni strop kot podlaga za restavrirani kasetirani strop, vrnjen v cerkev leta 1988. Ob rekonstrukciji in širitvi ceste so utrdili in podbetonirali temelj južne ladijske stene.

Drenaža z drenažno cevjo ob severni ladijski steni, narejena ob začetku del, ni bila dovolj učinkovita in ni odpravila močne vlage v tem delu cerkve. Zato so leta 1992 naredili drenažo z odprto prezračevalno kineto. Istočasno so sanirali in podbetonirali temelje ladje. Z zamenjavo ostrešja in kritine na zvonici in lopi so bila temeljna sanacijska dela končana in vzpostavljeni pogoji za nadaljevanje del.

Leta 1993 so restavratorji natančno presondirali celotno cerkveno notranjščino. V prezbiteriju so pod beleži v zaključku

Pogled v obnovljeno notranjščino. ...»s čimer je objekt dobil prvoten videz stilno enotne arhitekture iz preloma 16. v 17. stoletje...«

sosvodnic našli naslikane križe, na severni slavoločni steni pa skice človeških figur. Na severni in južni ladijski steni so našli prvotne, z arhitekturo sočasne okenske odprtine.

Naslednje leto so restavratorji nadaljevali s sondiranjem fasade. Poleg ohranjenih in vidnih šivanih robov ter posvetilnih križev so pod beleži izluščili naslikan podkapni venec na južni ladijski steni ter na prezbiteriju. Tako kot v notranjosti so bile tudi na severni in južni fasadi odkrite prvotne okenske odprtine z naslikanimi okvirji in geometrično poslikanimi špaletami. S kasnejšo predelavo so bile prvotne odprtine sicer delno uničene, vendar je bilo mogoče na podlagi ohranjenih elementov natančno določiti velikost, obliko, profilacijo in poslikavo renesančnih oken. Ohranjenost je omogočila prezentacijo z delno rekonstrukcijo vseh štirih okenskih odprtin, s čimer je objekt dobil prvoten videz stilno enotne arhitekture iz preloma 16. v 17. stoletje. Po preventivni zaščiti vseh poslikav v notranjosti in na zunanjsčini so v prezbiteriju in ladji dotrajan omet odstrani-

li in nadomestili z novimi.

Leta 1995 so v ladji in prezbitteriju odstranili na več mestih popolnoma uničen tlak ješterle. Po izdelavi novega nasutja in podložnega betona s hidroizolacijo je bil narejen nov tlak iz umetnega kamna, ki v vzorcu in dimenzijah posnema kamnite tlake iz 17. stoletja.

Temeljno izhodišče obnove fasade, začete v letu 1996, je bilo ohranjanje originalnih ometov, zlasti tistih s poslikavami, in izdelava novih, kjer je bil omet povsem uničen, zato so resta-

Oltar sv. Barbare. ...» Zaradi prezentacije oltarne arhitekture, naslikane na slavoločno steno, so baročni zlati oltar namestili ob severno steno ladje...«

vratorska in zidarska dela potekala istočasno. Restavratorji so v secco tehniki retuširali vso originalno poslikavo fasade, na novih ometih v spodnjem pasu ladje in prezbitterija ter na celotni severni steni pa je bila poslikava rekonstruirana v fresco tehniki. Poslikave na vhodni fasadi zaradi slabe ohranjenosti ni bilo mogoče retuširati, zato so jo le očistili.

Ob restavratorskih delih na fasadi so obnovili oziroma retuširali oba slikana stranska oltarja na slavoločni steni, poslikavo na notranji strani slavoloka in v prezbitteriju.

Ko so bila obnovitvena dela v notranjosti dokončana, je bilo mogoče v cerkev vrniti restavrirani stranski oltar sv. Barbare in leseno prižnico, ki so ju leta 1986 preventivno odstranili. Zaradi prezentacije oltarne arhitekture, naslikane na slavoločno steno, so baročni zlati oltar namestili ob severno steno ladje.

V letu 1997 so se začeli restavratorski posegi na glavnem oltarju sv. Egidija. Naslednje leto so restavrirani oltar vrnili v podružnico, v atelje pa odpeljali še zadnji kos cerkvene opre-

me, južni stranski oltar sv. Antona .

Z vrnitvijo restavriranega stranskega oltarja sv. Antona v podružnico je več kot deset let trajajoča celovita obnova tega kvalitetnega sakralnega spomenika končana. Prizadevanja po ohranitvi podružnice in rešitvi pred propadom so uresničena, še več, podružnica je zaživela v svoji prvobitni podobi.

ALENKA ŽELEZNIK

Obnovljena zunanjsčina cerkve sv. Egidija. ...»Po večletnih prizadevanjih, da bi podružnico rešili pred propadom, je zavod leta 1986 začel sanacijo in obnovo objekta...«

Literatura

- MARIJAN ZADNIKAR, *Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske*, Ljubljana 1968.
- NATAŠA GOLOB, *Poslikani leseni stropi na Slovenskem*, Slovenska matica, Ljubljana 1988.
- GOJKO ZUPAN, MITJA FERENC, FRANCE M. DOLINAR, *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes*, Kočevje 1993.

Cerkev sv. Pankracija

ESH 694

kraj Stari trg pri Slovenj Gradcu

časovna opredelitev 11.–18. stoletje

čas obnove 1986–1999

odgovorna konservatorja Janez Mikuž, Svjetlana Kurelac in sodelavci Bine Kovačič, Alenka Horvat

ogled

Cerkev je zaprta, ključiči so na kmetiji Slemnik v neposredni bližini Gradu oziroma v župnišču pri cerkvi sv. Radegunde v Starem trgu.

Stavba je nastajala kot niz posameznih gradbenih sklopov, ki se med seboj ločijo tako po strukturi kot po stilu. Vsak od teh sklopov je enota zase, kar še posebej velja za cerkveno ladjo.

Iz zgodovinskih virov je razvidno, predvsem iz časa podpisa ustanovne listine benediktinskega samostana (podpisal jo je Weriant de Grez) v Šentpavlu v Labotski dolini, da je grad nad Starim trgom leta 1091 poleg Rajhenburga najstarejša bivalna utrdba na Štajerskem. Strokovnjaki zgodovinske preteklosti Slovenj Gradca soglašajo v sodbi, da je spodnji del zvonika sedanje cerkve sv. Pankracija del starega grajskega stolpa. V pritličju sedanjega zvonika, kjer prvotno ni bilo vhoda, se je ohranilo več kot tri metre debelo zidovje. Zagotovo je to ostanek »bergfrida«, najpomembnejšega grajskega stolpa, ki je služil obrambnim namenom v okviru širše zasnove gradu in ga v tej obliki in v tem času ni moč najti nikjer v Sloveniji.

Grad je bil utrjeno domovanje graščaka, ki je po izumrtju družine Speinheim pripadel s celotno slovenjegraško posestjo grofom Andech-Meranskim. Sam Bertold Andeški, ki je bil v svojem času osrednja osebnost slovenske zgodovine, je prav temu delu svoje zemlje posvetil posebno pozornost. Nekdanjo grajsko dvorano je prezidal v grajsko kapelo. Zunanjščina stavbe je nerazčlenjena, glavni vhod na zahodni strani, kjer je vrh portala zaprt s timpanonom, je nastal okrog leta 1240. Figuralna kompozicija z Marijo in Jezusom na levici med dvema svetniškima figurama je bila narejena v zgodnjem risarskem slogu. »Slikarstvo 13. stoletja smo spoznali predvsem po ostro lomljenih gubah na timpanonu cerkve sv. Pankracija na Gradu pri Slovenj Gradcu.«¹ S poudarjenimi konturami in drugimi slogovnimi posebnostmi je ta »al fresco« slikarija sočasna s portalom in drugo arhitekturo. Originalna slikarija je nadomeščena s kopijo, original hrani Narodni muzej v Ljubljani.

»Grad so sicer leta 1477 utrdili, vendar so ga Madžari leta 1488 zavzeli in močno poškodovali, tako da so njegove ruševine šele okoli leta 1493 spet obnovili. Vse kaže, da so takrat popravili le bergfrid, cerkev in postopoma obzidje, vse drugo pa pustili propasti. Severni portal so zazidali, v Bertoldovem povišku južne stene pa prebili dve okrogli okni. Takrat je nastala

1 KOMELJ I.: Dvajset let odkrivanja srednjeveških stenskih slik, *Varstvo spomenikov*, 10, Ljubljana 1966, str. 44.

◀ Anton Lerchinger: detajl poslikave v kupoli svetih stopnic. ...»Na zunanjščino so bile ob stavbo prislonjene svete stopnice, ki zaključujejo križev pot...«

tudi duhovniška hiša, ki zbuja pozornost zaradi dveh okroglih oken. V prvi polovici 16. stoletja so cerkev taborsko utrdili, po sesutju bergfrida leta 1652 pa ga leta 1669 znova pozidali kot zvonik. V letih od 1690 do 1695 so prizidali enako visok, vendar ožji triosminsko zaključen prezbiterij z grobnico, zaradi česar so zazidali obe ladjini vzhodni okni ter predelali njeno vzhodno obočno polo.«²

Najodločneje je v stavbni kompleks cerkve sv. Pankracija posegel baročni čas. Enotnemu prostoru patriarhove kapele so

Cerkev pred obnovo leta 1977. ...»Stanje spomeniškega kompleksa je bilo kritično zlasti v gradbenem smislu...«

dodali velik prezbiterij. Na zunanjščino so bile ob stavbo prislonjene svete stopnice, ki zaključujejo križev pot, speljan po pobočju od starotrške cerkve sv. Radegunde. Obok stopnišča je poslikan s prizori, katerih osrednja misel je odrešenje in zmag nad grehom. Po stenah so razporejeni prizori iz pasijona. Freske so delo štajerskega baročnega slikarja Antona Lerchingerja iz sedemdesetih let 18. stoletja.

Arhitekturna prostornina tega spomenika, ki je nastal okoli leta 1240, se razlikuje od večine spomenikov v širšem kulturnem prostoru, kar jih je dotlej ustvarila romanika, od nje pa prevzela in razvila gotika. V plastično občutenem prostoru pritegne pozornost predvsem osrednji monoliten steber kot nosilec križnega oboka. Domnevno je bil uporabljen antični steber, ki so ga našli v ruševinah antičnega Colatia. Verjetno je s svojo

2 CURK J.: Mislinjsko ozemlje - kulturna pokrajina, Zbornik Slovenj Gradec in Mislinjska dolina 1, Slovenj Gradec 1997, str. 194.

obliko celo narekoval zasnovo te neobičajne stavbe, saj določa celoten prostor, še posebej pa štiri polja križnega oboka. Dr. Marijan Zadnikar navaja, da so cerkve, pri katerih je ladja v tlorisu kvadrat z osrednjim stebrom kot nosilcem oboka, še posebno številne v poznogotski dobi v Avstriji, vendar se od cerkve sv. Pankracija razlikujejo v dveh bistvenih stvareh: vse imajo poleg kvadratne ladje tudi poseben prezbiterij, ki ga omenjena cerkev vse do baroka ni imela.

Stanje spomeniškega kompleksa je bilo kritično zlasti v

Pogled na obnovljeno cerkev. ...»pri čemer pa nismo odkrili novih podatkov o stavbni zgodovini objekta, ki bi pripomogli k razrešitvi skrivnosti te nenavadne srednjeveške arhitekture...«

gradbenem smislu, njegova spomeniška pričevalnost pa je bila deloma zaradi slabega gradbenega stanja, predvsem pa zaradi neprimernih posegov v spomeniško strukturo, močno okrnjena. Redki konservatorski posegi v preteklosti niso bili nikoli dokončani in so jih izvajali brez temeljitega poznavanja stavbne substance.

Na osnovi raziskav smo obnovili omete na zunanjih fasadah, pri čemer pa nismo odkrili novih podatkov o stavbni zgodovini objekta, ki bi pripomogli k razrešitvi skrivnosti te nenavadne srednjeveške arhitekture.

Pred začetkom restavratorskih del v notranjosti je bilo pod deloma odpadlimi, ponekod pa tudi odstranjenimi beleži možno zaslediti poslikave, vendar starejše od prezidave prezbiterija - konec 17. stoletja.

Omet na stenah ladje, predvsem na stropu, je bil zaradi zamakanja strehe na več mestih preperel. Novejše stenske poslikave so bile narejene v secco tehniki, kar je povzročilo vrsto te-

žav pri restavratorskih delih (mehansko odpiranje stenskih poslikav na celotni površini cerkvene ladje, utrjevanje votlih delov ometa s kazeinsko maso, utrjevanje barvnih plasti, plombiranje manjkajočih mest, retuširanje). Enak postopek velja za rebra, ki so bila prav tako dekorativno poslikana. Podatke, ki smo jih dobili pri snemanju beležev, smo uporabili pri rekonstrukciji (v sivo belih tonih in žgani sieni narejen trakast ornament). Pri snemanju beležev na sklepnikih smo odkrili ostanke polihromacije, kar pa je bilo premalo za samo rekonstrukcijo. V sz vo-

Svete stopnice. ...»Freske so delo štajerskega baročnega slikarja Antona Lercingerja iz sedemdesetih let 18. stoletja...«

galu obočne konstrukcije je bila odprtina nedoločenega pomena. Odprtino smo pozneje zaprli in omet poglobili. Poslikava je vidna na zahodni steni ni ostankov stenskih poslikav (vidni sledovi dveh pravokotnih odprtin), medtem ko je na južni steni ladje freska Matere Božje v okviru iz svitkovja, pod njo pa je delno še vidna plast starejših fresk. Vrhnja freska ima letnico 1623 (še prva polovica 17. stoletja). Na južni steni je prezentiran posvetilni križ - žgana siena, ki je odraz starejše poslikave. Pri dozidavi prezbiterija so pri slavoločni steni poškodovali del poslikanega ometa na stropu vzhodne stene. Del, ki je bil nepoškodovan, smo restavrirali v renesančnem duhu.

Sočasno z restavracijo stenskih slikarij smo začeli restavrirati baročne oltarje, ki so bili zaradi dolgoletne zanemarjenosti in neprimernih posegov v preteklosti zelo uničeni. Da danes sijajo v vsej svoji veličini, je bilo treba veliko dela in strokovnega znanja.

Predstavitev današnjega stanja

Na osnovi sondiranja smo ugotovili, da gre časovno za tri različne vrste poslikav:

- slavoločna stena - baročna poslikava
- južna in severna stena - poslikava iz konca 17. stoletja
- poslikava na oboku ladje - okrog leta 1580

Ob celoviti restavraciji in prezentaciji poslikave na stropu ladje sta postala njegov izgled oziroma poslikava obočnih polj ponovno čitljiva. Med viticami in cveti (rastlinska ornamentika

Pogled iz ladje v prezbitelij. ...»Najodločneje je v stavbni kompleks cerkve sv. Pankracija posegel baročni čas. Enotnemu prostoru patriarhove kapele so dodali velik prezbitelij...«

- stilna vegetacija), ki v izrazitih rumenih in vijoličastih barvah pokrivajo vsa polja, so naslikane svetniške figure in doprsne glave angelčkov. V vseh poljih treh križnih obokov je prisoten ponavljajoči se motiv angelov muzikantov s svojimi instrumenti (lutnja, flavta, mandolina, harfa), razen na poljih JV križnega

Detajl poslikanega oboka v ladji. ...»Med viticami in cveti, ki v izrazitih rumenih in vijoličastih barvah pokrivajo vsa polja, so naslikane svetniške figure in doprsne glave angelčkov...«

oboka (ob slavoločni steni). Motiv angelov se pojavlja na mestih, kjer se rebra stikajo v sklepnik. Na sz delu križnega oboka zasledimo v enem izmed polj motiv Veronikinega prta, medtem ko je na skrajnem severu obočne pole motiv sv. Mihaela z mečem, pod njim pa teče vzdolž celotne severne stene poslikava z motivom poslednje sodbe.

Sočasno z restavracijo stenskih slikarij smo v zavodski delavnici pričeli z restavriranjem baročnih oltarjev, ki so bili zaradi dolgoletne zanemarjenosti in neprimernih posegov v prete-

Središčni stebler s križnim obokom ladje. ...»V plastično občutenem prostoru pritegne pozornost predvsem osrednji monolitni stebler kot nosilec križnega oboka. Domnevno je bil uporabljen antični stebler, ki so ga našli v ruševinah antičnega Colatia...«

klosti zelo uničeni in velikokrat smo bili pred dilemo ali bomo lahko zgolj z restavratorskimi posegi dele baročnih okvirjev povrnili v prvotno stanje (nekateri leseni deli so se zaradi črvojedine zdrobili v prah). Da danes sijajo v vsej svoji veličini, je bilo potrebno veliko dela in strokovnega znanja.

Likovno izpovedno cerkveno notranjščino dopolnjujejo baročni oltarji iz druge polovice 18. stoletja, delo domačih umetnikov Janeza Andreja Straussa in kiparja Janeza Jurija Mersija, izrazitih mojstrov oltarnega slikarstva in kiparstva. Krepila sta kulturno rast domačega slovenskega ozemlja in mu dala pristen likovni izraz v času, ko je bila umetniška ustvarjalnost na slovenskem Štajerskem v največjem razcvetu. Glavni oltar je posvečen sv. Pankraciju, stranska pa sv. Alojziju in sv. Janezu Nepomuku. Oltar sv. Janeza Nepomuka, prislonjen na severno steno, je zakril ostanke nekdanjega vhoda na zasebno galerijo, ki jo je domnevno uporabljal oglejski patriarh. »V tej cerkvi gre za edini primer, da se slike Janeza Andreja Straussa med seboj stil-

no ne povezujejo, ker so bile naročene v različnih obdobjih.«³

S pomočjo dolgotrajne in predvsem kvalitetne obnove smo spomenik predstavili v vsej njegovi izpovednosti, kar bo omogočalo in olajšalo nadaljnje raziskave. Glede na bogato zgodovinsko preteklost teh krajev pa je treba opraviti še arheološka izkopavanja, na osnovi katerih bo možno natančneje določiti nastanek ene najpomembnejših in najvabljivejših srednjeveških arhitektur na Slovenskem.

SVJETLANA KURELAC

3 COBELJ Š.: Baročni slikarji Straussi, izdala založba Obzorja Maribor, 1967, str. 99.

Kašča

ESH 5843

kraj Škofja Loka

naslov Spodnji trg 1

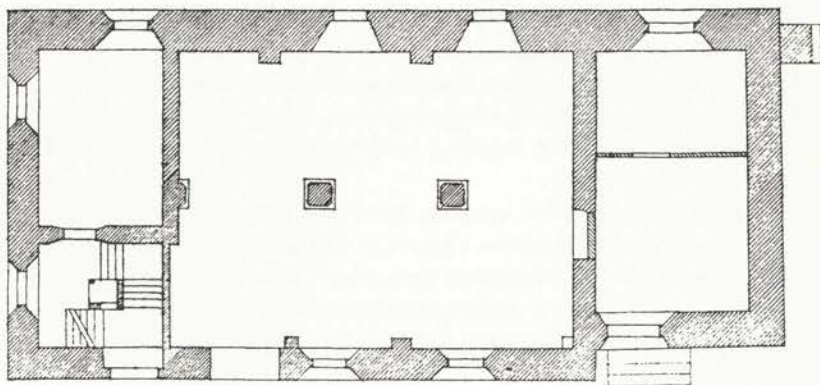
časovna opredelitev 1513

čas obnove 1989

odgovorni konservator Modest Erbežnik in sodelavec Dušan Kramberger

ogled Galerija Franceta Miheliča je odprta od 12. do 17. ure.

Mesto Škofja Loka je bilo sedež tako imenovanega loškega gospostva, ki je leta 973 pripadlo freisinški škofiji z daritvijo nemškega vladarja Otona 11. in se je s kasnejšimi pridobitvami ozemlja v celoti izoblikovalo do leta 1263. Samo mesto je v polni meri zaživelole šele, ko je denarno gospodarstvo začelo vse bolj izpodrivati naturalno, to je konec 12. in začetek 13. stoletja. V nasprotju s posvetnimi fevdalnimi posestniki in njihovimi ministeriali na ozemlju Slovenije je na območju loškega gospostva organizacija fevdalne ureditve potekala nekoliko drugače. Vodstvo loškega gospostva je pripadalo posebnemu nameščencu - oskrbniku (ali glavarju), ki je sprva opravljal vse upravne funkcije. Sčasoma so postale njegove dolžnosti tako številne, da sta se razvili dve ločeni funkciji, ki sta jih tako opravljala oskrbnik in kaščar. Kaščarju sta pripadali skrb za načrtno kolonizacijo in za ekonomsko izkoriščenost obdelanih in neobdelanih kmetijskih površin; končni namen je bil reden dotok rente. Poglavitna kaščarjeva dolžnost je bila skrbeti, da so podložniki redno poravnali svoje obveznosti (urbarialne dajatve). Funkcija mestne kašče je bila torej zbiranje, shranjevanje, vzdrževanje in prodaja naturalnih dajatev, s katerimi so podložniki poravnali svoje obveznosti do zemljiškega gospoda. Poleg tega je kaščar prevzemal tudi razne globe in deželne davke, občasno pa je opravljal tudi posle vinskega mojstra. Medtem ko je oskrbnik kot predstavnik gospostva le redko prihajal v stik s podložniki, je bil kaščar predvsem terenski delavec, zato je zemljiš-

▲ Tloris pritličja (merilo: 6mm=1m).

◀ Detajl zidu zunanjščine kašče. ...»Viri navajajo, da je bila kašča na Spodnjem trgu ob potresu leta 1511 močno razmajana...«

ki gospod težil za tem, da kaščarske posle opravlja nameščeneec z znanjem slovenskega jezika.

Ker so naturalne dajatve po količini znatno presegale potrebe tekočega vzdrževanja zemljiškega gospodarstva, so se v kašči nabirale velike količine blaga, namenjenega trgovini. Največji delež so predstavljale žitarice, po količini je bil na prvem mestu oves, sledijo rž, pšenica, proso in ječmen. Poleg žitaric je bil kot trgovsko blago pomemben tudi sir. Letno se je v kašči nabralo povprečno za 210.000 litrov žitaric in 12.000 hlebov sira

Zunanjščina kašče pred obnovo. ...»Poglavitna kaščarjeva dolžnost je bila skrbeti, da so podložniki redno poravnali svoje obveznosti...«

(konec 14. stoletja).

Žito je kaščar prodajal predvsem v začetku pomladi (marca), ko so bile cene za prodajalca najbolj ugodne. V času, ko je bila kašča odprta za prodajo, je bila ustavljena vsa druga tovrstna trgovina po gospodarstvu; tako je zemljiški gospodar lahko določal cene, ki so bile višje od običajne dnevne tržne cene. Kaščar je vodil posebno kaščarsko knjigo, kamor je vpisoval izkupiček za prodano blago in dohodke od glob, ki so bile podložnikom naložene v zvezi s prestopki pri oddaji. Prevzeti denar je moral kaščar vsakih 14 dni sproti odvajati glavarju. Obračun z vsemi prikazanimi prejemki in izdatki je kaščar gospodarstvu predložil letno ob sv. Juriju.

Viri navajajo, da je bila kašča na Spodnjem trgu ob potresu leta 1511 »močno razmajana«. Obnova je potekala v letu 1513 hkrati z drugimi poškodovanimi upravnimi stavbami loškega gospodarstva (loški grad). O obnovi priča kamnita reliefna plošča z grbom škofa Filipa II. na južni fasadi, ki jo je izdelal kamnosek Jakob Schnitzer.

Stavba je bila do sredine 18. stoletja sestavni del obzidja, njen vzhodni del pa je bil vključen v obrambni stolp, ki je lepo viden na starih vedutah.

Tlorisna zasnova je pravokotna, postavljena v smeri vzhod-

zahod. Zidana je v kamnu in je neometana, obsega štiri etaže. Namembnost stavbe (skladiščenje) je opredeljena že z načinom gradnje zahodnega dela, ki ga v spodnjih treh etažah predstavljajo dvoranski prostori s kamnitimi stebri. Leseni stropni tramovi v pritličju in prvem nadstropju slonijo na kamnitih stebrih kvadratnega prereza s posnetimi robovi. Masivni kamniti stebri na močnih bazah podpirajo plitev banjast obok kleti, iz etaže v etažo se stebri tanjšajo, v tretji etaži so leseni. Notranja komunikacija med etažami je potekala v vzhodnem delu stav-

Zunanjščina kašče danes. ...»Na zunaj se stavba skozi stoletja skoraj ni spremenila...«

be, ki je bila prvotno obrambni stolp. Prvotni vhod v kaščo je bil v pritličju na južni, dvoriščni strani, kamor so ob obnovi 1513 tudi vzdali že omenjeno kamnito reliefno ploščo (sedanji kamnit portal je iz 19. stoletja).

Namembnost stavbe se praktično od 16. stoletja do obnove ni spreminjala, ves čas je kašča služila kot skladišče; v sredini 19. stoletja je bila v lasti gostilničarske družine Deisinger z Zgornjega trga, ki so v kašči shranjevali hmelj in sode, 1912 jo je odkupila pivovarniška družba Union iz Ljubljane; po drugi vojni je z odločbo pripadla trgovskemu podjetju Sadje-vino Kranj, od leta 1966 pa tovarni klobukov Šešir.

Po obnovi stavbe na Spodnjem trgu 2 (poleg Kašče) je Obrtno združenje glede na lokacijo predlagalo ureditev Kašče za stalno obrtno razstavo. Predlogu je nasprotoval Loški muzej, stavba naj bi v celoti služila za galerijsko dejavnost, in sicer za prikaz umetnosti na loškem ozemlju od 19. stoletja do danes. Prve tovrstne projekte je pripravila fakulteta za arhitekturo, predlog za adaptacijo pa arhitekt Ciril Oblak. Do prenove takrat še ni prišlo zaradi pomislekov, kako zagotoviti sredstva za prenovo in kako stavbo kasneje vzdrževati. Povod za prenovo je bila obljuba slikarja Franceta Miheliča, da zapusti mestu Škofja Loka zbirko likovnih del, če ji zagotovijo primerne razstavne pogoje. V letu 1989 je bil oblikovan Odbor za ureditev Kašče na

Spodnjem trgu.

Soglasna odločitev odbora je bila, da se s sanacijo začne takoj, da bi preprečili še večjo škodo na objektu. Težje je bilo določiti program dejavnosti po etažah oziroma ugoditi predvsem trem zahtevam: javnemu programu v vseh etažah, spomeniško varstvenim pogojem in cilju, da se stavba z vsebino sama vzdržuje. Končno se je izoblikoval program po etažah, ki je zadovoljil skoraj vse zahteve, in sicer:

- klet : gostinstvo;

Miheličeva galerija. ...»Povod za prenovo je bila obljuba slikarja Franceta Miheliča, da zapusti mestu Škofja Loka zbirko likovnih del...«

- pritličje : javni program (banka);
- I. nadstropje: galerijska dejavnost (stalna razstava podarjenih likovnih del Franceta Miheliča);
- II. nadstropje: galerijska dejavnost (galerija loških umetnikov);
- podstrešje: depoji.

Na zunaj se stavba skozi stoletja skoraj ni spremenila, najopaznejše spremembe so bile na vzhodni strani: v drugi polovici 18. stoletja so porušili obzidje in zgornji del obrambnega stolpa - stolp se je višinsko zlil s stavbo (ostanki stolpa so prezentirani na južni strani pod napuščem). Kamniti vhodni portal iz 19. stoletja na južni strani je zelo verjetno na mestu prvotnega vhoda (glede na razporeditev oken).

Znotraj je bila stavba v zahodnem delu prezidana (20. stoletje) v vseh etažah razen kleti, zgrajeno je bilo betonsko stopnišče in tovorno dvigalo. Med kamnitimi stebri so bile predelne stene.

Zahteve spomeniške službe so bile naslednje:

- ohranitev kamnite zidave (neometane);
- ohranitev in restavriranje vseh kamnoseških detajlov (okna, portal, reliefna plošča);
- prezentacija ohranjenih delov stolpa pod napuščem na južni

strani;

- ponovna vzpostavitev prvotnega stanja v zahodnem delu. Z odstranitvijo stopnic, dvigala in predelnih sten zagotoviti enotnost dvoranskih prostorov. V zahodnem delu z odstranitvijo zazidave med etažami z novim stopniščem vzpostaviti komunikacijo med etažami in hkrati zagotoviti transparentnost nekdanjega stolpa od pritličja do ostrešja. Logična je bila tudi zahteva po ohranitvi in restavriranju kamnoseških arhitekturnih členov v etažah: kamnitih stebrov, okenjskih okvirov in kamnitih konzol. Poleg tega smo ohranili tudi vse lesene tramove.

Zaradi potrebe po statični sanaciji objekta, je bilo s strani spomeniške službe in fakultete za arhitekturo ugotovljeno, da bi bila ustrezna rešitev povezava zidov s prečnimi kovinskimi vezmi. Na zahtevo statika so bile ob prenovi narejene armirano betonske plošče med nadstropji, pri čemer se je izgubila prvotna višina prostorov.

Funkcionalno je bilo treba vzpostaviti nov vhod na vzhodni strani. Vhod z nadstreškom je bil po odločitvi, da se ne uporabijo historične oblike nadstreškov, oblikovno zasnovan kot popolnoma sodoben element, vendar se izvajalcu naloga ni v celoti posrečila. Pri obnovi notranjosti je bilo treba uskladiti značaj starodavnih prostorov s sodobnimi tehničnimi zahtevami in opremo prostorov v skladu z novo vsebino. Predvsem smo se trudili vse tehnične elemente, potrebne za funkcioniranje prostorov, vgraditi čim bolj neopazno. Pri oblikovanju in opremi razstavnih prostorov in stopnišča je na zahtevo Franceta Miheliča uspešno sodeloval arhitekt Svetozar Križaj.

MODEST ERBEŽNIK

Literatura

- PAVLE BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, Muzejsko društvo Škofja Loka 1973.
- PAVLE BLAZNIK, *Loško mestno obzidje*, *Loški razgledi* 1957/IV.
- EMILIJAN CEVC, *Umetnostni pomen škofjeloškega okoliša*, *Loški razgledi* 1954/I.
- FRANCE PLANINA, *Znamenitosti Škofje Loke*, *Loški razgledi* 1955/II.
- FRANCE ŠTUKL, *Knjiga hiš v Škofji Loki II.*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 1984.
- Umetnostnozgodovinska inventarizacija mesta Škofja Loka II. faza*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta-znanstveni inštitut, Ljubljana 1982.

Ruska kapelica

EŠD 855

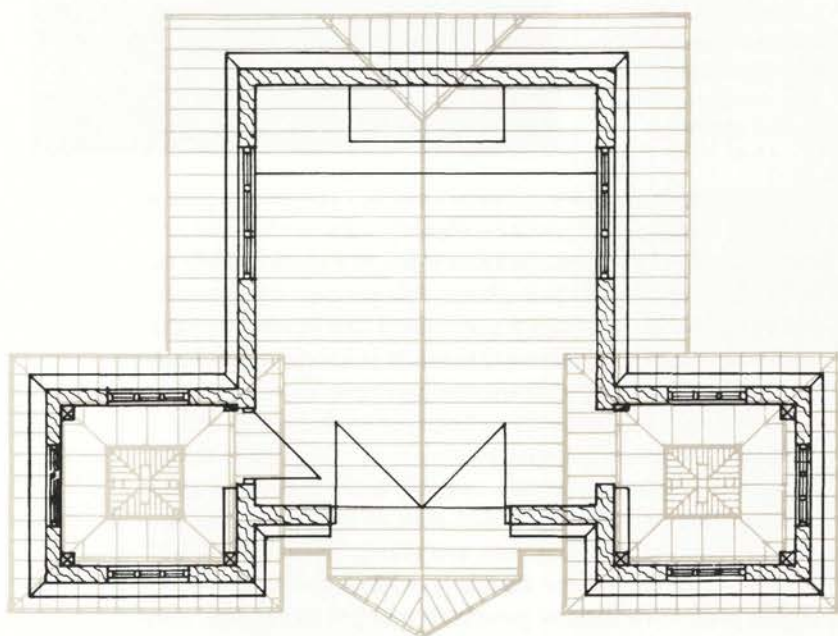
kraj Vršič

časovna opredelitev 1917

čas obnove 1991–1996

odgovorni konservator Renata Pamić

Prva svetovna vojna in boji med italijanskimi in avstroogorskimi armadnimi silami na Soški fronti v letih 1915-1917 so terjali hiter manever in vojaško povezavo fronte z zaledjem. Zato je bila cesta od Kranjske gore do Trente strateško zelo pomembna. Leta 1915 je avstrijska vojaška komanda v Beljaku za gradnjo ceste angažirala več kot 10.000 ruskih vojnih ujetnikov. Tehnično je bila gradnja ceste zelo zahtevna. Še danes so lepo ohranjeni kamniti podporni zidovi, korita in izpusti za vodo. Načrtovano je bilo, da bo cesto slavnostno odprl nadvojvoda Evgen, po katerem naj bi se tudi poimenovala. Od Kranjske gore do Trente je bilo eno samo gradbišče z barakami za ujetnike. Kljub protilavinski zaščiti in opozorilom domačinov, da utegne priti do nevarnih snežnih plazov, so se dela nadaljevala. Marca 1916 se je nenadoma utrgal snežni plaz z Mojstrovke. Zasul je številne ujetnike in nekaj avstrijskih stražarjev. Natančno število žrtev ni znano, podatki v literaturi so zelo različni. Najbolj verodostojno število mrtvih je 272. Ta podatek je cerkvenemu ključarju zaupal župnik Andrej Krajec, ki je v

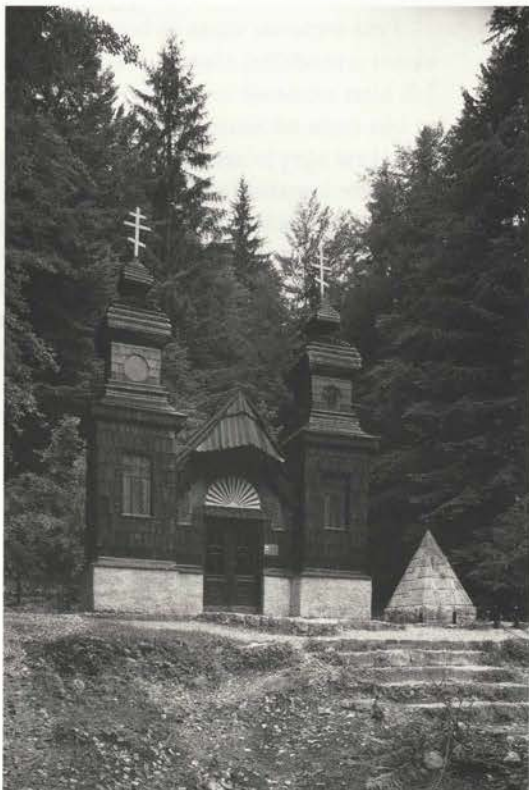

▲ Tloris kapelice (merilo: 18mm=1m).

◀ Detajl fasade in okna. ...»Al' na sever, al' na jug, vsaka cesta vodi k cilju...«

Kranjski gori služboval od leta 1911 do 1920, pokopaval premisljene in imel dostop do podatkov. Preprosto kapelo z dvema čebulastima zvonikoma v ruskem slogu in grobnico s kamnito piramido so leta 1917 postavili preživeli ujetniki v spomin na svoje tovariše. Na betonsko podnožje so postavili leseno konstrukcijo, stene pa obložili z deskami in lubjem. Iz tistega časa je ohranjena fotografija ruskih ujetnikov in avstrijskih stražarjev pred kapelo. Takrat je bil okoli kapele pašnik, bližnje gozdove pa so zaradi gradnje ceste posekali. Ruska matica v Ljubljani

Pogled na kapelico in grobnico. ...»Preprosto kapelo z dvema čebulastima zvonikoma v ruskem slogu in grobnico s kamnito piramido so leta 1917 postavili preživeli ujetniki ...«

si je prizadevala, da bi z ureditvijo nasadov, s prepovedjo paše v gozdovih in ustrezno ograditvijo območja tukaj postopoma nastal alpski park. Med prvo svetovno vojno so v okolici kapele zasadili macesne, smreke in duglazije, šele pozneje, v petdesetih letih, je prišlo do načrtnega pogozdovanja tudi širšega območja.

Zaradi vlage in zaraščenosti območja je kapela začela hitro propadati. Ob dokumentiranju smo ugotovili, da so konstrukcijski deli v zelo slabem stanju. Dotrajan nosilni les na delu čebulastih zvonikov in dotrajane skodle so razlog, da je streha zamakala. Z notranjih lesenih stenskih oblog je odpadal apneni belež. Deli oltarja iz smrekovih oblic so strohneli, vlaga je uničila večino reprodukcij ikon, svečniki in lestenci pa so bili oropani originalnih delov. Sledila je izdelava načrta kapele, natančen popis inventarja in potrebnih posegov na objektu, opremi in v okolici. S konservatorskega stališča se je bilo treba odločiti o inventarju v kapeli. Obiskovalci iz vseh krajev sveta so namreč prinašali in v kapeli puščali razne spominke, slike in

druge predmete. Treba je bilo narediti izbor in razmestiti opremo. Poleg glavnega oltarja z ikonostasom, originalnih lestencev in svečnikov, je v kapeli le nekaj kvalitetnejših reprodukcij ikon ter fotografija ruskih vojnih ujetnikov iz leta 1917.

Iz zapisov konservatorja dr. Franceta Steleta iz leta 1921 zvedemo, da je zaradi vlomov iz kapele izginila ikona Čenstohovske Matere Božje. Podobne primere žal poznamo tudi v novejšem času. Večkrat so bila razbita vrata, izginil pa je tudi kvaliteten lesteneč. Zaradi prerivanja obiskovalcev v kapeli se je podrl

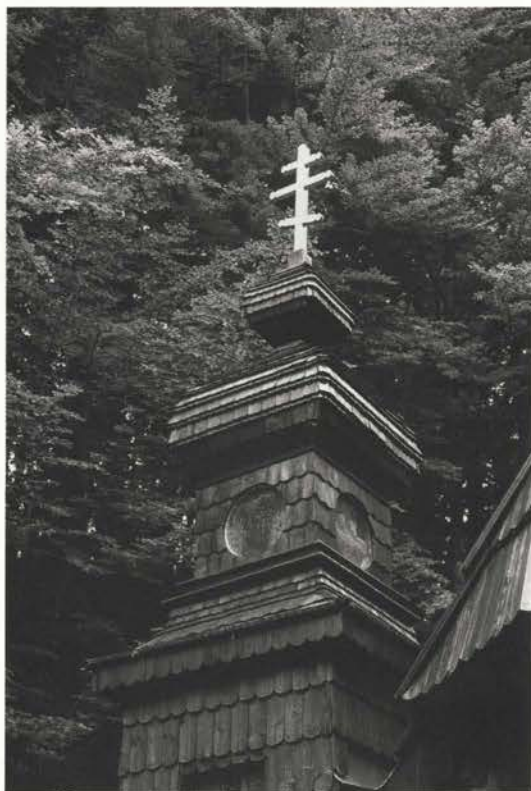
Pogled v notranjost kapelice. ...»Obiskovalci iz vseh krajev sveta so namreč prinašali in v kapeli puščali razne spominke, slike in druge predmete...«

oltarni kot iz smrekovih okroglic. Za njegovo rekonstrukcijo smo uporabili les iz bližnje okolice. Po vzoru ohranjenih smo izdelali manjkajoče dele lestencev in svečnikov. Slednje smo očistili in pozlatili. Kapelo smo zaklenili, obiskovalcem pa kljub temu omogočili ogled, vpis v knjigo, darovanje v pušico, zvonjenje. V ta namen je bila sneta lesena mreža na vratnih odprtinah in pritrjena na poseben okvir, ki se po potrebi odpira ali zapira. Vrata so v oblikovnem smislu ostala nespremenjena.

Kljub posegom kapeli najbolj škoduje vlaga. Leta 1991 smo opravili vertikalno izolacijo temeljev in drenažo. S tem smo preprečili gnitje notranjih lesenih oblog. Sledila je zamenjava lesa in skodel na delu čebulastih zvonikov in prekritje strehe z macesnovimi skodlami. Pred prekritjem smo streho izolirali, zamenjali dotrajane obrobe. Skodle različnih velikosti za čebulasta zvonika je bilo treba izdelati ročno po meri. Zunanje stene kapele smo očistili alg in mahu ter jih ponovno zaščitili s premazi za les.

Da bi preprečili hojo obiskovalcev po grobnici, smo okrog namestili kovinske stebriče. S tem je grobnica poudarjena in varovana. Poleg posegov na kapeli in grobnici je bilo treba urediti še okolico. Tako smo obnovili kamnite stopnice, pozidali grob ruskega ujetnika, popravili ograjo območja, očistili in poglobili potočno strugo, posekali samoniklo grmovje. Za obnovo smo uporabili kamen in les iz bližnje okolice.

Zgodovinska vloga in mednarodni značaj spomenika sta zahtevala ustrezno predstavitev javnosti. Zato smo izdelali ko-

Zvonik kapelice. ...»Skodle različnih velikosti za čebulasta zvonika je bilo treba izdelati ročno po meri...«

vinski informativni pano z opisom dogodkov v petih jezikih.

Ob 80. obletnici tragičnih dogodkov na Vršiču so bili obnovljeni tudi grobovi ruskih vojnih ujetnikov pod Erjavčevo kočo. Grobovi ruskih vojnih ujetnikov so preproste gomile z robniki in zidanim nagrobnikom iz lomljenca. Na spodnjem grobišču pod kočo, kjer je pokopanih 63 ujetnikov, je 9 grobov, na zgornji lokaciji pa so 3 grobovi. Zaradi naključne razporeditve in obrežne lege grobov je obnova narekovala neagresiven poseg in dosledno ohranjanje avtohtonega rastlinja v okolici. Grobovi so torej obnovljeni z avtentičnim materialom in v avtentični obliki. Na obnovljeni betonski podstavek smo namestili lesen spominski križ. Obe grobišči sta ograjeni z leseno ograjo in označeni z informativnimi tablam. Izbor barv, materiala in oblike tabel smo uskladili s standardom obeleževanja Triglavskega narodnega parka.

Ob cesti na Vršič je obnovljen tudi ruski križ s ploščo z verzom avstrijskega domačijskega pisatelja Petra Rosegerja:

»Al' na sever, al' na jug, vsaka cesta vodi k cilju.
Al' v boju, al' v miru, o tem odloča božja volja.«

Kapelo in obe grobišči smo označili z znakom Haaške konvencije in tako opozorili, da gre za spomeniško območje posebnega zgodovinskega pomena. Vpisne knjige, ki jih hrani Turistično društvo Kranjska gora, kažejo na to, da je Vršič priljubljena izletniška točka in nudi številne možnosti za pedagoške in športne dejavnosti. Zaradi avtentičnosti in zgodovinske pričevalnosti ohranjajo obnovljeni spomeniki na Vršiču najprej pijetetni značaj, s svojo kulturno zgodovinsko vlogo pa presejajo nacionalne okvire. Na to opozarja tudi vsakoletna žalna slovesnost, ki se je udeležijo pomembni predstavniki tuje in domače cerkvene in politične javnosti.

RENATA PAMIĆ

Literatura

- ČERNE VID, *Borovška vas*, Monografija o Kranjski gori, 1992.
SIMIĆ MARKO, *Po sledih soške fronte: 107–108*, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana, 1996.
URAN FRANC, *Planinski vestnik*, Kako se je delala cesta na Vršič.
Triglavski narodni park, Vodnik, Bled, 1985.

Johann

kraj Zgornja Radovna

naslov Zgornja Radovna 25

časovna opredelitev 17.–19. stol.

čas obnove 1992–1999

odgovorni konservator Vladimir Knific

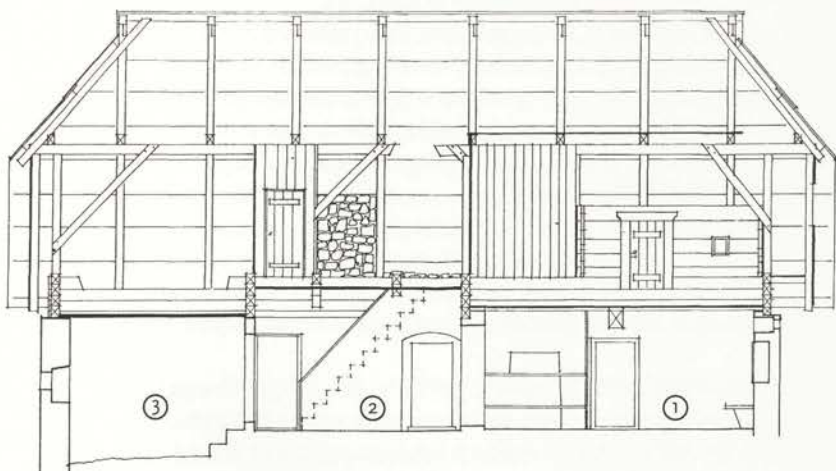
V preteklosti, ko so bile Alpe prekrive z ledom in snegom, je mogočen ledenik v gorski masiv vrezal dolino z globokimi in strmimi pobočji in to je dandanašnja alpska dolina Radovna, ki razmejuje visoki gorski planoti Pokljuko in Mežakljo.

Radovna sega v osrčje Julijskih Alp, zato tudi v dolini veljajo ostre alpske klimatske razmere. Zime so dolge in mrzle, saj sneg in mraz v senčni, ozki dolini pod severnim robom Pokljuke skupaj s spomladanskim in jesenskim hladom kar za nekaj tednov podaljšajo mrzlo, hladno obdobje v Radovni, hkrati pa v kratkih poletnih mesecih silovite nevihte v osrčju Julijcev pogosto ohladijo dolino Radovne. Takim klimatskim razmeram in naravnim danostim so se morali ljudje v Radovni prilagajati v preteklosti in se morajo še danes.

V Zgornji Radovni so bile v prejšnjih stoletjih samotne kmetije Pri Požrvu, Pri Klemenu, Pri Psnaku, Pri Gogalu, Pri Guharju in Pri Pocarju.

V arhivu, ki smo ga našli v Pocarjevi hiši, je prek sto listin, ki se nanašajo na to domačijo; najstarejša listina je datirana z letnico 1609. V njej se omenja prodaja rovta Stresena loka v Radovni in sklepati smemo, da se ta listina nanaša na posest današnje Pocarjeve domačije.

V listini, ki je bila 16. Junija 1672 napisana na Bledu, je pr-

▲ Prerez pritličja (merilo: 5mm=1m); 1 »hiša« z vhodom v kamro, 2 veža s stopnicami na podstrešje in vhodom v črno kuhinjo ter v kamro na severni strani hiše, 3 klet.

◀ Kuhinjski pribor. ...»V stoletjih se je na Pocarjevi domačiji zvrstilo mnogo rodov, mnogo ljudi, a danes je domačija prazna, brez stanovalcev...«

vič zapisano ime »Potzer«.

V stoletjih se je na Pocarjevi domačiji zvrstilo mnogo rodov, mnogo ljudi, a danes je domačija prazna, brez stanovalcev. Zato želimo, da bi spomeniško urejena in muzejsko opremljena domačija bodočim obiskovalcem vsaj delno dokumentirala življenje in delo ter stavbno dediščino preteklih stoletij.

Gospodarska osnova Pocarjeve domačije je bila zemljiška posest in z njo povezana živinoreja ter spremna, dodatna dejavnost, kot npr. kuhanje oglja v gozdovih Krme ter zaslužek od

Dostop na Pocarjevo domačijo. ...»Kljub obsežni posesti pa je bilo stavbišče za domačijo skrbno, varčno in pretehtano izbrano in je bila ob nekdanji poti čez posestvo v gručo strnjena celotna domačija...«

prevoza oglja do Železarske delavnice Javornik pri Jesenicah, kar je razvidno iz listin iz leta 1780 in leta 1793.

O gospodarski moči Pocarjeve domačije prča nekdanja zemljiška posest gozdov, pašnikov, rovtov, travnikov in njiv v dolini Radovne, kakor je to razvidno iz listine Okrajnega sodišča Gospostva Bled z dne 20. septembra 1828 za vpis v zemljiško vknjižbo ob prevzemu posesti novega gospodarja. Kljub obsežni posesti pa je bilo stavbišče za domačijo skrbno, varčno in pretehtano izbrano in je bila ob nekdanji poti čez posestvo v gručo strnjena celotna domačija s stanovanjsko hišo in velikim gospodarskim poslopjem (hlev s senikom in prislonjeno drvarnico) in manjši hlev za drobnico, lesen svinjak ter stegnjeni kozolec.

Stanovanjska stavba je zidana, pritlična in tradicionalnega tlorisa, kjer so prostori nanizani in povezani z osrednjo vežo. Osrednji bivalni prostor je »hiša« z lončeno pečjo in s kamro ob strani. Iz veže je dostop v črno kuhinjo, v kamro za preužitkarje in v klet za spravilo hrane (korenja, repe, zelja...) ter na podstrešje, kjer se ponovi tlorisna razporeditev prostorov. Podstrešje je preprosto, saj so prostori razmejeni le z deskami med nosilnim ogrodjem strehe, ki tudi zaključuje podstrešne pro-

store. Ti prostori služijo predvsem za shranjevanje, odlaganje predmetov in opreme.

Najpomembnejši je prostor nad »hišo«, kjer stojita dve veliki leseni skrinji (»pregradi«) za žito, zraven tega prostora je nad »hišno kamro« zgrajena samostojna, posebno tesno zaprta lesena kašča (z letnico 1794) za hrambo mesa, masti, zaseke, moke, medu, žganja in drugih živil ter gospodinjskih pripomočkov in orodij.

Na podstrehi nad kletjo so spravljali seno, nad kamro za

»Hiša« v Pocarjevi domačiji. ...»Letnica 1775 na stropnem tramu v »hiši« verjetno datira čas dograditve ali vselitve v novo hišo...«

preužitkarje je bila manjša, priročna mizarska delavnica za izdelavo in popravilo kmečkega orodja in pripomočkov, v prostoru nad vežo so stale tudi postelje, predvsem pa je bilo podstrešje namenjeno za hrambo skrinj.

Tla v vseh stanovanjskih prostorih so lesena, razen v kleti. Posebno zanimiva so tla v kamri za preužitkarje, kjer so talne deske pritrjene na lege z macesnovimi »cvekli«.

Stropova v obeh kamrah sta lesena - tram do tramu - in ometana. Strop v »hiši« je iz obdelanih, profiliranih desk, ki jih sredi sobe podpira močan nosilni tram z letnico 1775.

V veži in v kleti je strop iz grobih desk in z nosilnim tramom, le v črni kuhinji je kamnit obok.

V »hiši« in kamri za preužitkarje je lončena peč. V »hišni kamri« je v ometu moč zaznati, da je bila tu nekoč peč in je bil prostor ogrevan. Kurišča vseh peči so v črni kuhinji, kjer je tudi zidan »svinjski« kotel. Nad njim, v kotu oboka, je zidan dimnik. V obeh kamrah je ohranjena »leva«, t. j. nekakšno zidano

kurišče za treske, s katerimi so nekoč osvetljevali prostore.

V veži med vrati v »hišo« in v črno kuhinjo je »škafnica« za posode (»škaf«) z vodo, nad njo je sklednik. Sprva so vodo v Pocarjevo domačijo nosili iz oddaljenega potoka, na začetku tega stoletja so sredi dvorišča zgradili betonski vodnjak za kapnico, vodovod je bil zgrajen šele pred nekaj desetletji in še to le do hleva, v stanovanjski hiši nikoli ni bilo tekoče vode.

Pri spomeniško varstvenih delih v preteklih letih je bilo ugotovljeno, da je bila stanovanjska stavba zgrajena kot povsem

Kamra. ...»popis in izbor predmetov v takšni razporeditvi, kakršna je nastajala spontano, skozi desetletja in stoletja, ko so stanovalci razmeščali, razporejali, predstavljali in odlagali predmete vsakdanje rabe...«

nov objekt v celotnem tlorisu. Letnica 1775 na stropnem tramu v »hiši« verjetno datira čas dograditve ali vselitve v novo hišo. Stavba je bila zgrajena v tedaj sodobni gradbeni tehnologiji, vendar je moč ugotoviti tudi kasnejše dopolnitve, izpopolnitve in spremembe na stavbi.

Tako je bila veža prvotno ometana le z grobim ometom (enako grobe strukture kakor v kleti) in šele kasneje, morda po nekaj desetletjih, so dodali še s fin omet. Pred tem so bile v veži dodane zidane stopnice, ki vodijo na podstrešje. Ta gradbena dopolnitev je razvidna zato, ker so pri dozidavi stopnic odžagali del stropnega tramu nad vežo in prižagani tram oprli kar na zid stopnic.

Stopnice so bile verjetno zgrajene sočasno z dimnikom, ki je bil na oboku črne kuhinje zgrajen pozneje, saj se na zidovih v veži in na tramovih na podstrešju še poznajo sledovi dima, ki se je pred tem valil skozi kuhinjska vrata v vežo in od tam na podstrešje.

Letnica 1794 na stropnem tramu v kašči na podstrešju verjetno datira postavitev tega lesenega prostora. Da je bila kašča res postavljena naknadno, dokazujejo manjkajoči tramovi strešne konstrukcije, ki so jih morali odžagati zaradi postavitve in

dostopa v kaščo.

Obe »levi« v kamrah sta bili zgrajeni pozneje, po dograditvi zidov oziroma po izdelavi zglajenih ometov v kamrah. »Leva« je bila tudi v »hiši«, vendar so jo verjetno odstranili v začetku tega stoletja, takrat, ko so na njenem mestu, pri vratih v vežo, vgradili novejšo zidno omarico, v zidu pa smo našli še ostanek stare zračne odprtine.

Pozneje, v prejšnjem stoletju, je bila vgrajena peč v kamri za preužitkarje. Kdaj je bila odstranjena peč iz »hišne kamre«, ni

Obnova gospodarskega poslopja. ...»Ostenje senika v nadstropju je v celoti opaženo z navpičnimi deskami, ki so z lesenimi »cveki« pritrjene na tramove nosilne stavbne konstrukcije...«

znano. Ob urejanju tal v »hišni kamri« se je v kotu našel še temeljni kamen peči, v črni kuhinji pa je še ohranjeno, a delno zažidano žrelo kurišča za omenjeno peč. Morda so to peč odstranili zato, da toplota iz kamre ne bi kvarno vplivala na shranjena živila v mesni kašči nad njo.

Stropova v obeh kamrah sta bila ometana pozneje; v tem stoletju so bila vzdana tudi nova, višja vrata v kamri za preužitkarje.

Novejša, večja so tudi vsa okna na stanovanjski hiši, razen odprtin pri kleti. Z večjimi okni se je spremenila tudi oblika notranjih okenskih odprtin, tako da se je svetloba čim bolj razpršila in osvetlila prostor. Električna je bila v stavbo napeljana v zadnjih desetletjih.

Pri obnovi, zamenjavi talnih desk oziroma pri postopnem odstranjevanju nasutega materiala pod deskami je bilo ugotovljeno, da je bila stanovanjska stavba zgrajena na grbinastem travniku, saj je bilo po odstranitvi talnega nasutja moč slediti reliefno razgibanemu terenu. Hkrati smo tudi opazili, da kamniti zidovi stojijo brez posebnih temeljev kar na humusni plasti reliefnega terena.

Znotraj obstoječega tlorisa stavbe nismo našli nobenih os-

tankov starejše stavbe, kar potrjuje domnevo, da je bila celotna stavba leta 1775 zgrajena naenkrat in v celoti na novi stavbni lokaciji.

V nasutju pod starimi talnimi deskami v »hiši«, kamri in v veži je bila tanjša, vrhnja plast oglja (verjetno kot toplotna izolacija) in pod njo nasuti pesek ter humus. V tem nasutju so bili posamezni ostanki starejših talnih desk ter koščki lončevine, nekaj koščic (teh je bilo največ v kuhinji), nekaj kovancev (najstarejši z letnico 1765) v pasu pod klopni ob stenah in pod mizo v »bohkovem kotu« ter več gumbov pri vratih v kamro. Največ žebeljev in koščkov železa je bilo v kotu med oknom in vrati v »hišno«, kjer so bile še leta 1993 police z mizarskim orodjem. V veži, sredi prostora, je bila ovalna, slabo ohranjena in tanka plast apnene malte, tam kjer so morda zidarji »mešali« malto.

Zunanjščino stanovanjske stavbe krasi freska Višarske Marije in manjša freska v polkrožni vdolbini s prizorom Križanega z Marijama. Dvokapna streha s čopoma na stanovanjski hiši in na gospodarskem poslopju je prekrita z deskami in le na stanovanjski hiši je lesen žleb za zbiranje kapnice v vodnjak sredi dvorišča. Pred »hišno kamro« je manjši ograjen vrt (»garkelc«) z bezgovim in pušpanovim grmom.

Pri muzejskem urejanju notranje opreme v Pocarjevi hiši je treba posebej poudariti, da smo leta 1993 opravili popis in izbor predmetov v takšni razporeditvi, kakršna je nastajala spontano, skozi desetletja in stoletja, ko so stanovalci razmeščali, razporejali, prestavljali in odlagali predmete vsakdanje rabe (ali pozabe) po celotni stavbi (glej: V. Knific, Inventarni popis predmetov v stavbi Zgornja Radovna št. 25, Etnolog 5 (LVI), 1995, str. 315–362). V stavbi je muzejsko predstavljen le del opreme, glavnina, predvsem drobni predmeti, so shranjeni v Muzeju Jesenice na Jesenicah.

Gospodarsko poslopje je nadstropna stavba z delno zidanim, delno lesenim pritličjem in z lesenim nadstropjem, ki je prekrita z dvokapno streho z obojestranskim čopom. Na čelni, zahodni strani je k poslopju pridan manjši enocelični hlevček za drobnico ter delno kamnit delno lesen most za dovoz na senik. Na vzhodni strani je h gospodarskemu poslopju prislone na drvarnica.

Osrednje gospodarsko poslopje ima vzdolžen tloris. Tloris pritličja (hleva) sestavljajo štirje samostojni prostori z vhodi na južni, dvoriščni strani. Najbliže hiši je zidani goveji in konjski hlev, ki ima tri zunanje stene iz kamna, notranja, mejna stena s sosednjim hlevom za ovce pa je lesena.

Ovčjemu hlevu sledi manjši, ožji hlev za koze, na zahodni strani poslopja je listnjak, ki ima dve zidani in dve leseni steni. Zanimivo je, da se je po odstranitvi listja iz listnjaka pokazalo, da je tudi ta prostor postavljen na reliefno razgiban teren grbinastega travnika, ne da bi pri tem izravnali zemljišče.

V nadstropju sta dva osrednja prostora: »pod«, ki ima tla in stene iz plohov, ter senik, ki ga omejujejo navpične deske ter nosilni tramovi in križi lesene stavbe konstrukcije. Oba prosto-

ra na južni strani spremlja ozek balkon: pri »podu« služi kot prostor za pleve, pred senikom pa so strme stopnice. Balkon je v celotni dolžini gospodarskega poslopja pomaknjen nad dvorišče kot nadstrešek nad vhodi v hleve v pritličju.

V notranjosti senika, ob steni s podom, so strme stopnice, ki vodijo na podstrešje oziroma »na petra« za spravilo sena. Tla v nadstropju, na podu, so iz tesno stisnjenih plohov, v seniku pa so iz tramičev (kapnikov), ki enotno prekrivajo spodaj ležeč ovčji in kozji hlev. Nad govejim hlevom je dvojni strop iz desk, narejen tako, da so stropne deske nad hlevom in talne deske na seniku ločene s široko zračno režo v odmiku debelih, nosilnih tramov, tako da sopara iz hleva ne prehaja v zgornji senik.

Nekoč ometani zidovi govejega hleva so zdaj v notranjosti brez ometa, na zunanji strani pa je omet še ohranjen. Kamniti zidovi listnjaka niso bili nikoli ometani, ne na notranji ne na zunanji strani. Močno so bili poškodovani temeljni zidci pod lesenimi stenami, tako da jih je bilo treba obnoviti.

Ostenje senika v nadstropju je v celoti opaženo z navpičnimi deskami, ki so z lesenimi »cveki« pritrjene na tramove nosilne stavbne konstrukcije.

Gospodarsko poslopje je bilo zgrajeno v dveh gradbenih fazah, in sicer tako, da je bil k prvotnemu poslopju prizidan listnjak v pritličju oziroma dodan lesen pod v nadstropju, vse skupaj pa prekrito z enotno, skupno strešno konstrukcijo. Kasneje so k poslopju dodali še prislonjeno drvarnico in manjši lesen hlev za drobnico.

Obnovljeno gospodarsko poslopje ima muzejsko in razstavno namembnost tako v pritličju, v hlevih, kakor tudi v nadstropju, na podu in seniku. V prostorih je razstavljeno kmečko orodje in vozovi, hkrati pa je na razstavnih panojih predstavljen Triglavski narodni park, znotraj katerega leži tudi dolina Radovna.

Manjša gospodarska poslopja, ovčji hlev, svinjak, vozarnica in vodnjak so ohranjeni v obstoječem obsegu, vendar brez namembnosti in le kot sestavni deli domačije. Kozolec in drevesa okoli hiše (lipe, bresti in jeseni, ki so jih nekoč obsekavali za »vejnike« za krmo koz in ovc v zimskem času) so ostali zunaj domačijske ograje, tako da kmetijska izraba sosednjih travnikov oziroma pašnikov ne bo okrnjena.

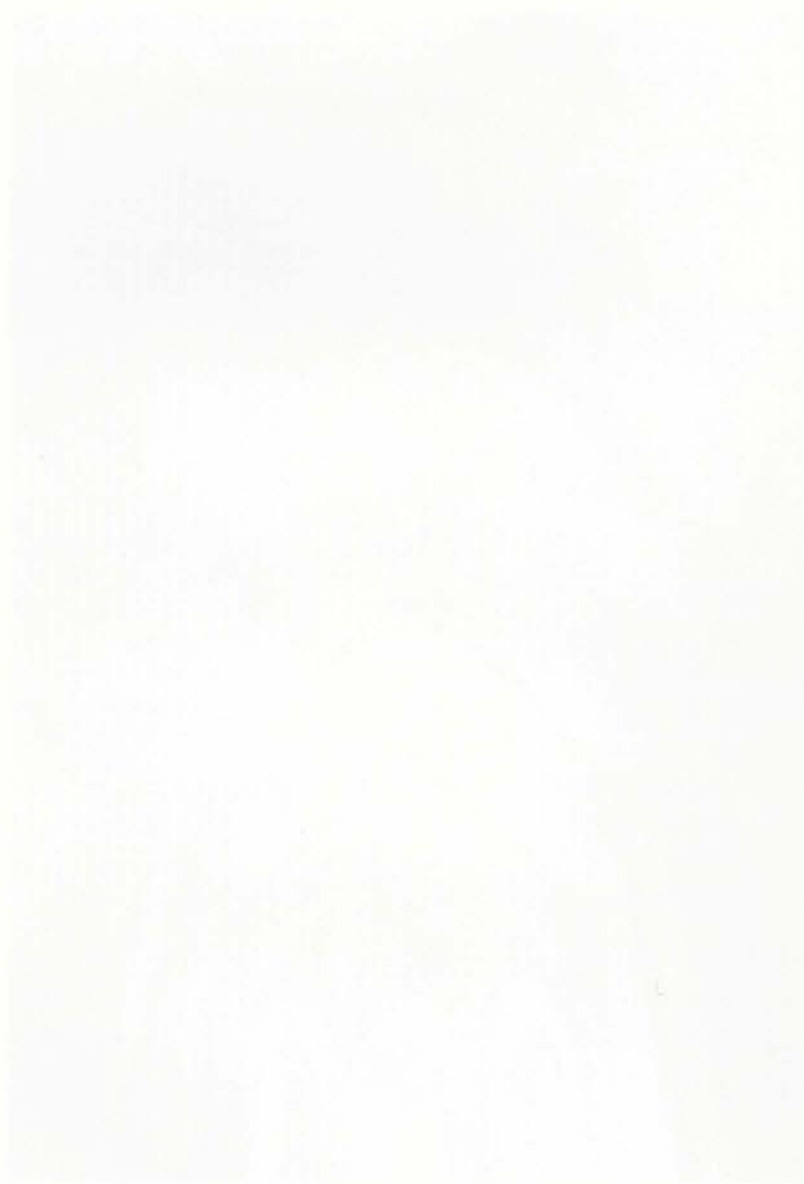
Pocarjeva domačija, Zgornja Radovna št. 25, nekoč Radovna št. 13, je kot kulturni spomenik z muzejsko opremo urejena kot informacijski center Triglavskega narodnega parka. Vodenje na Pocarjevi domačiji opravljajo domačini, sosedje v sodelovanju s Triglavskim narodnim parkom, ki je lastnik zemljišča in objektov.

VLADIMIR KNIFIC

Literatura

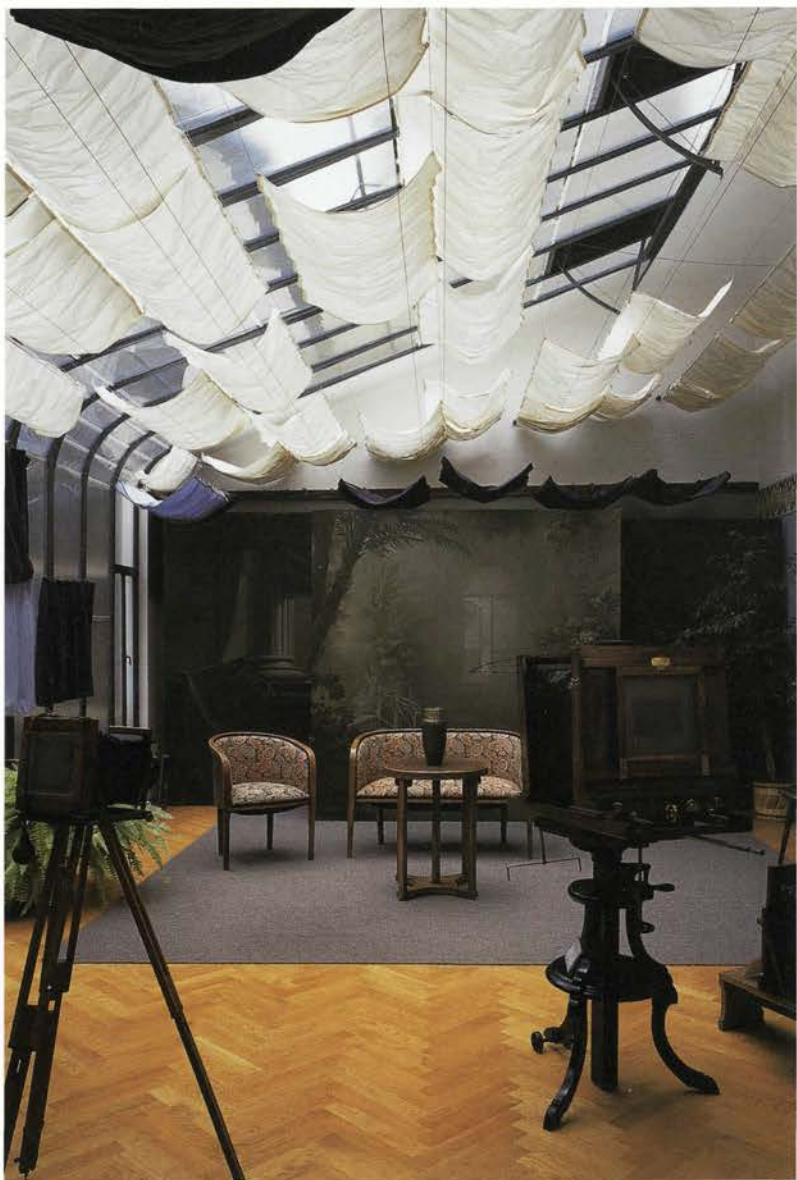
JANEZ BIZJAK, TEA LUKAN KLAVŽAR, VLADIMIR KNIFIC, *Pocarjeva domačija*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 199, Ljubljana 1999.

Barvne reprodukcije

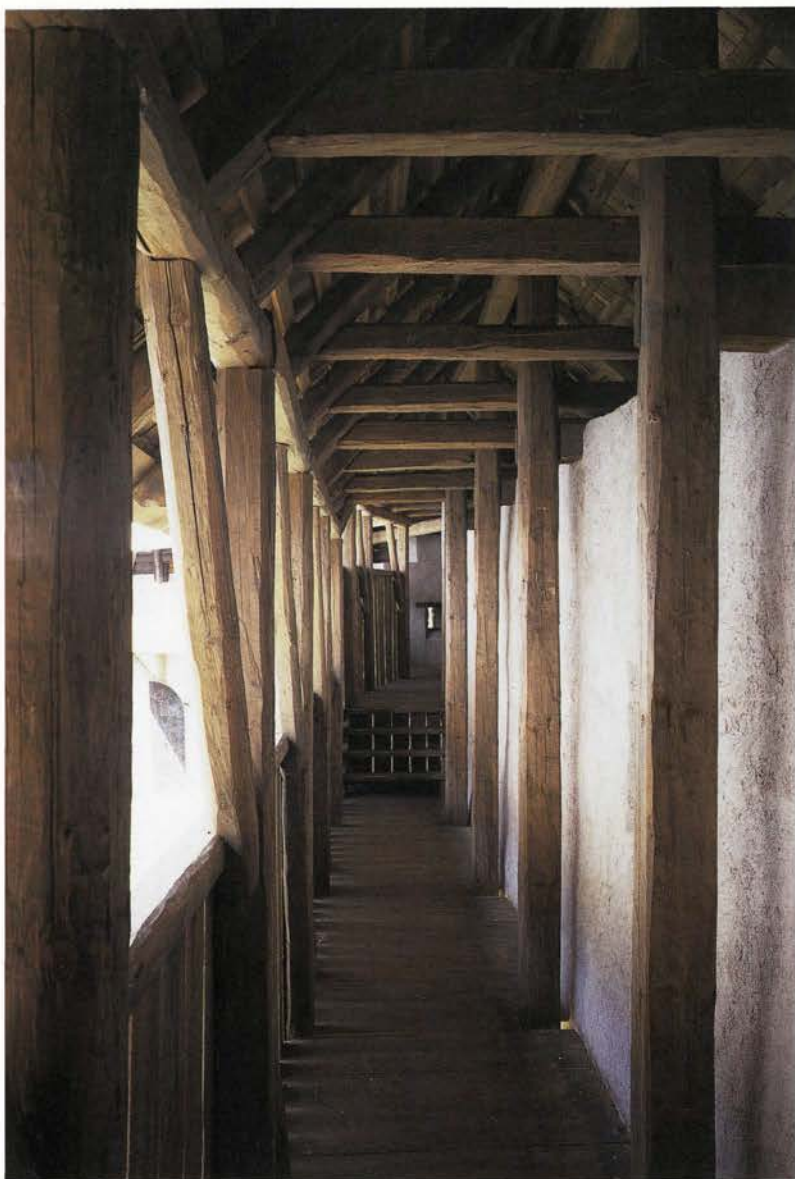
Celje: Cerkev sv. Danijela

Celje: Pelikanov atelje

Cerklje na Gorenjskem: Hribarjeva vila

.....
Črnomelj: Arheološko najdišče

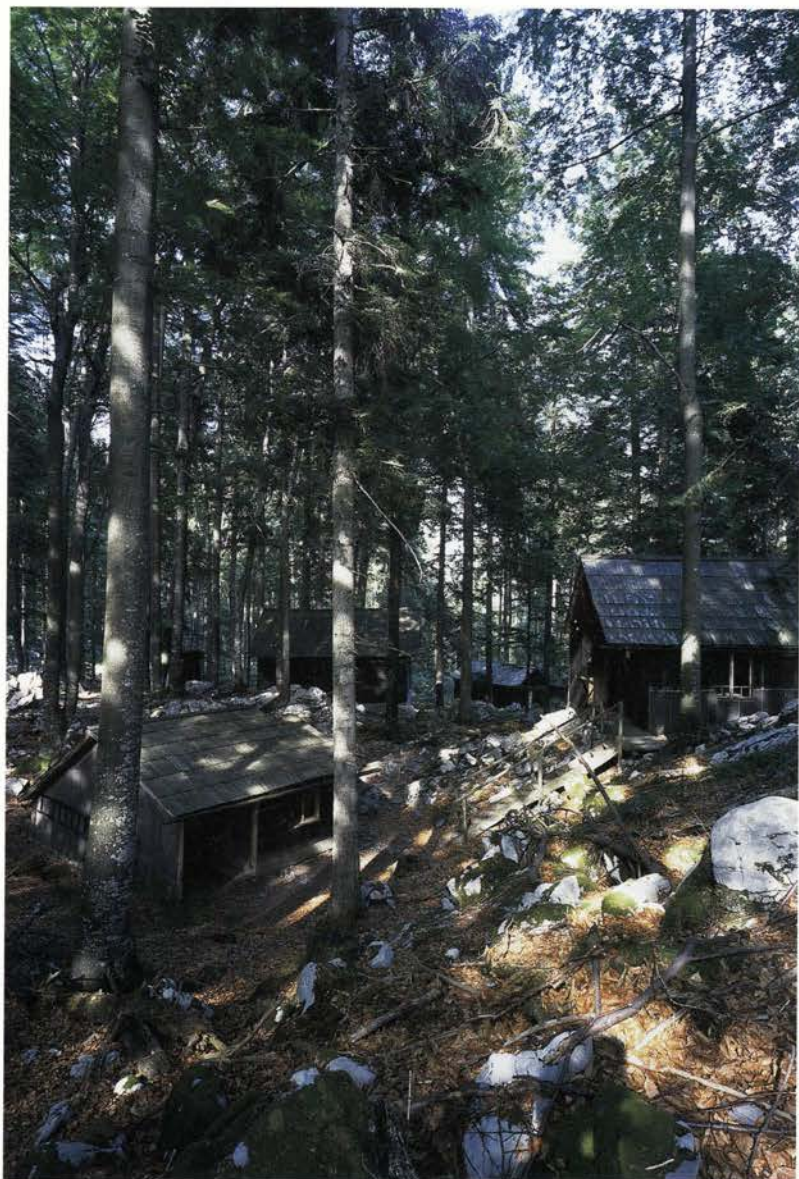

.....
Duh na Ostrem vrhu:
Cerkev sv. Duha

Dvor pri Žužemberku: Auerspergova železarna

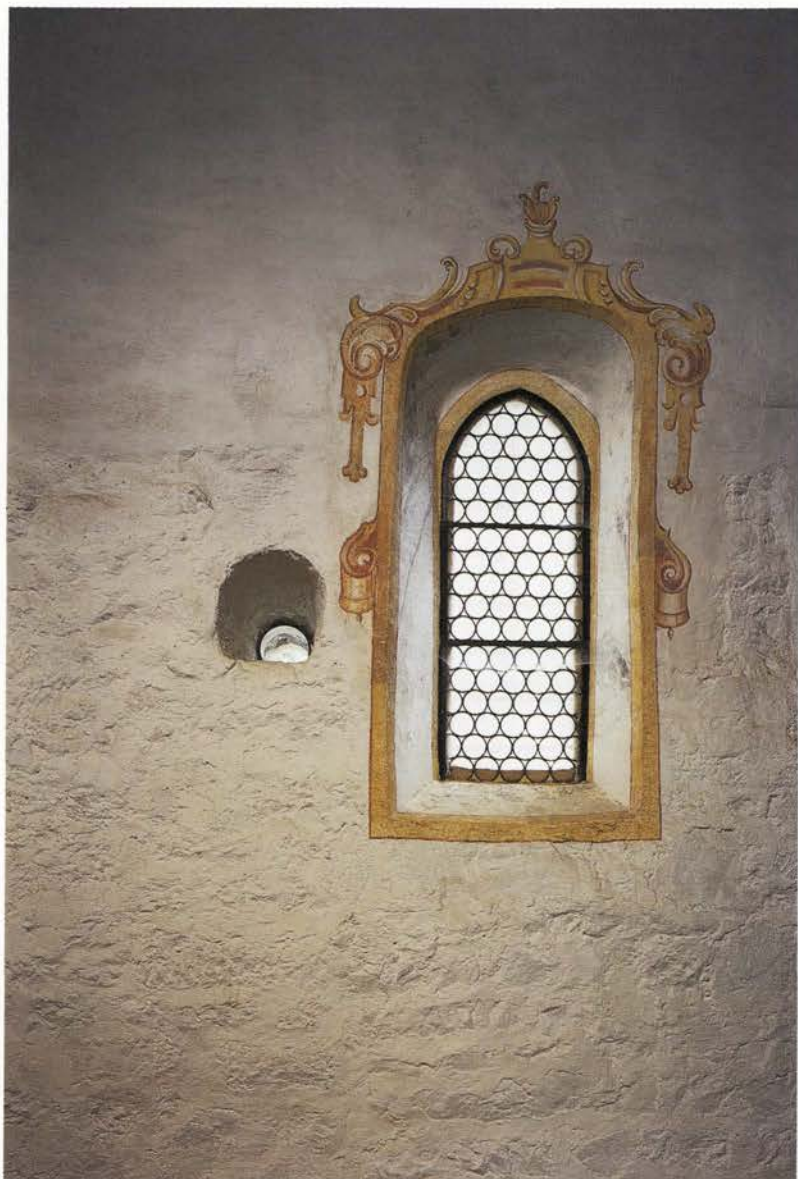

Kočevski Rog: Baza 20

Koper: Mestni trg

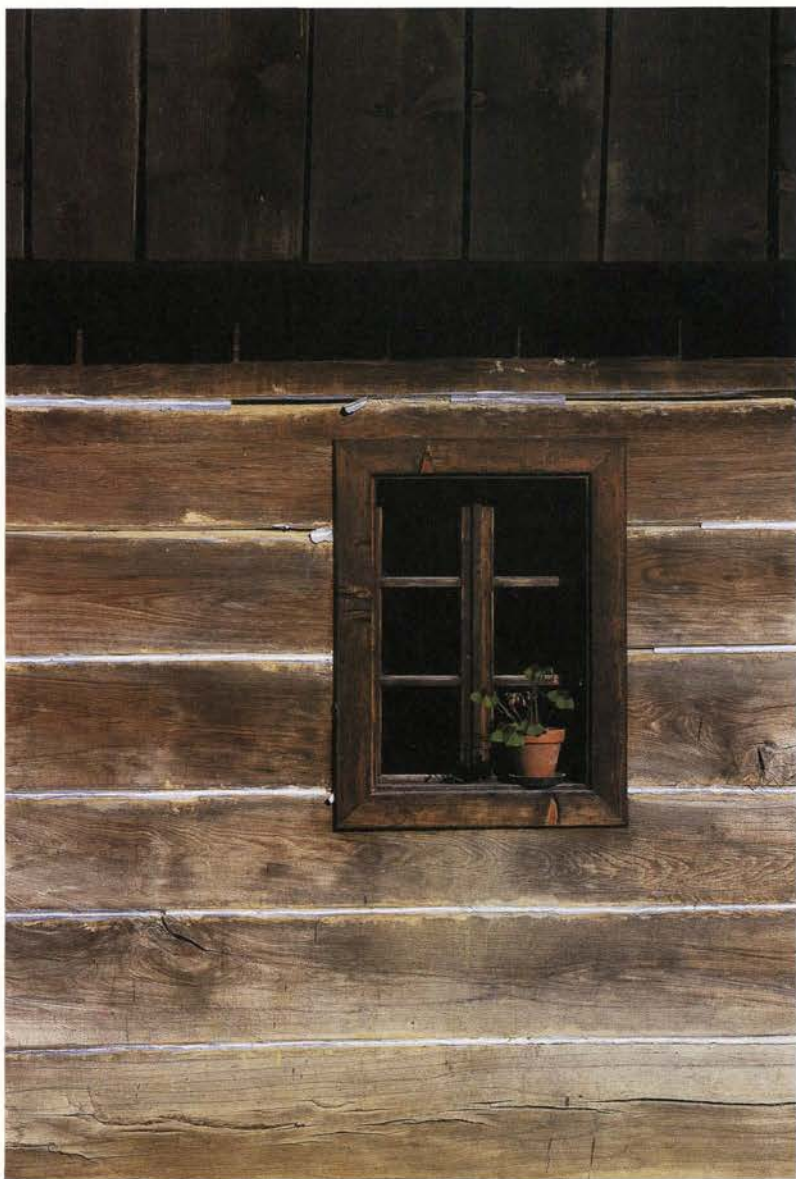
Kranj: Kapela sv. Petra

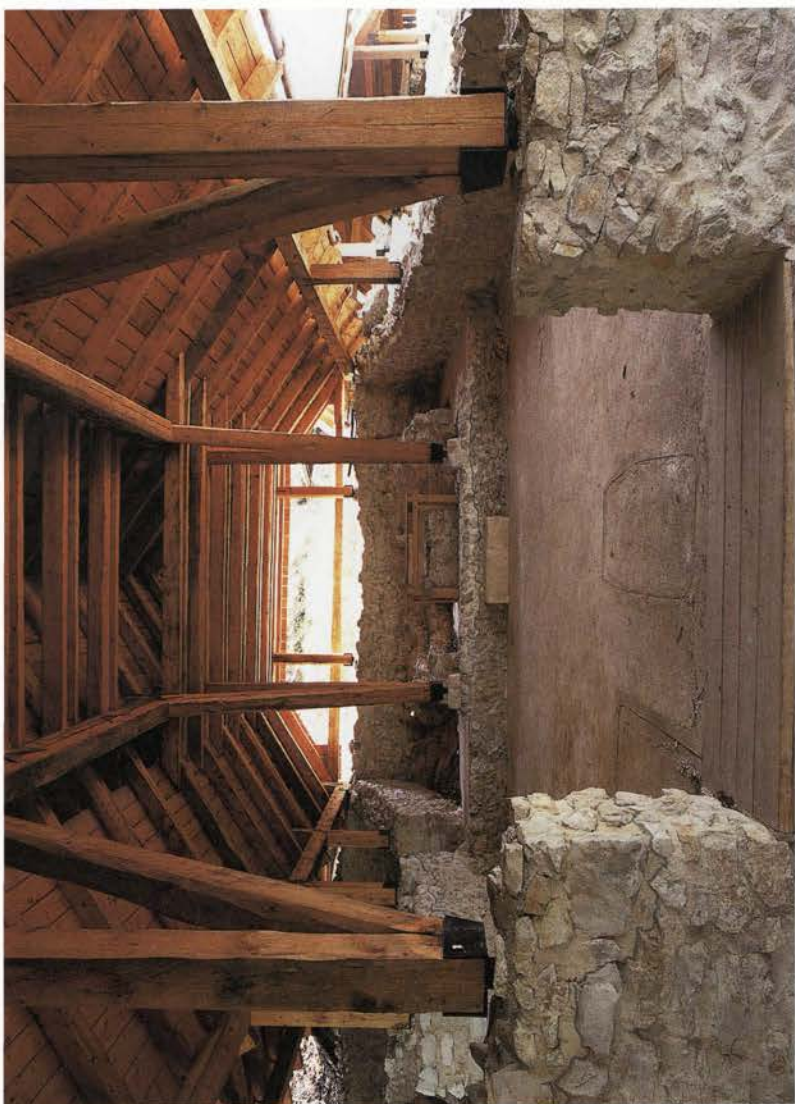
.....
Ljubljana: Apnenica v Podutiku

Ljubljana: Drevoredi Kranjske stavbne družbe

Ptuj: Orfejev spomenik

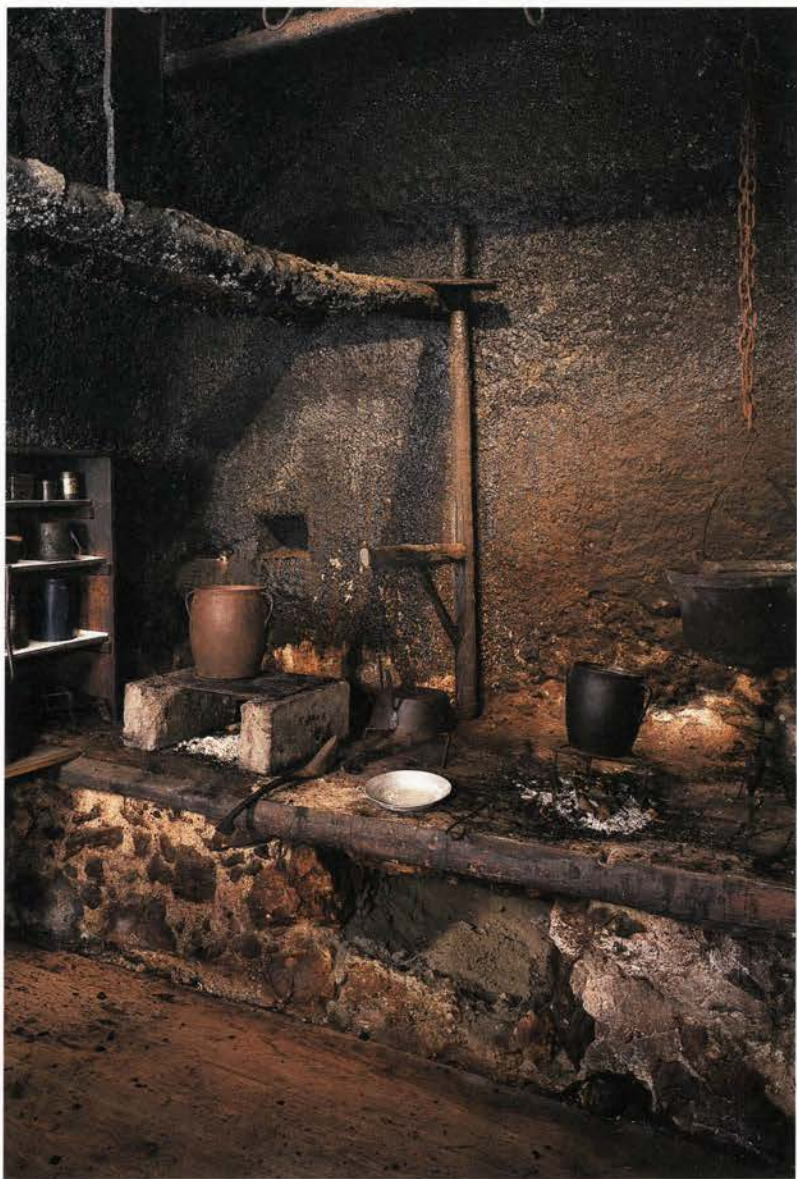

Stari trg pri Slovenj Gradcu: Cerkev sv. Pankracija

Vršič: Ruska kapelica

Zgornja Radovna: Pocarjeva domačija

• Kranjska Gora

855 • Vršič

879 • Zgornja Radovna

Potoki pri Žirovnici • 564

2825 • Kr

Škofja Loka • 5843

7591 • Koper

2960 • Duh na Ostrem vrhu
• Dravograd

694 • Slovenj Gradec
• Stari trg

9547 • Cerklje na Gorenjskem
• Kranj

57 • Celje
9852

8786 • Kamna Gorica
8785 • Podutik
• Ljubljana

549 •

• Grosuplje
68 • Cerovo

2092 • Ribjek
• Trebnje

Krško⁵²⁷ • Pleterj

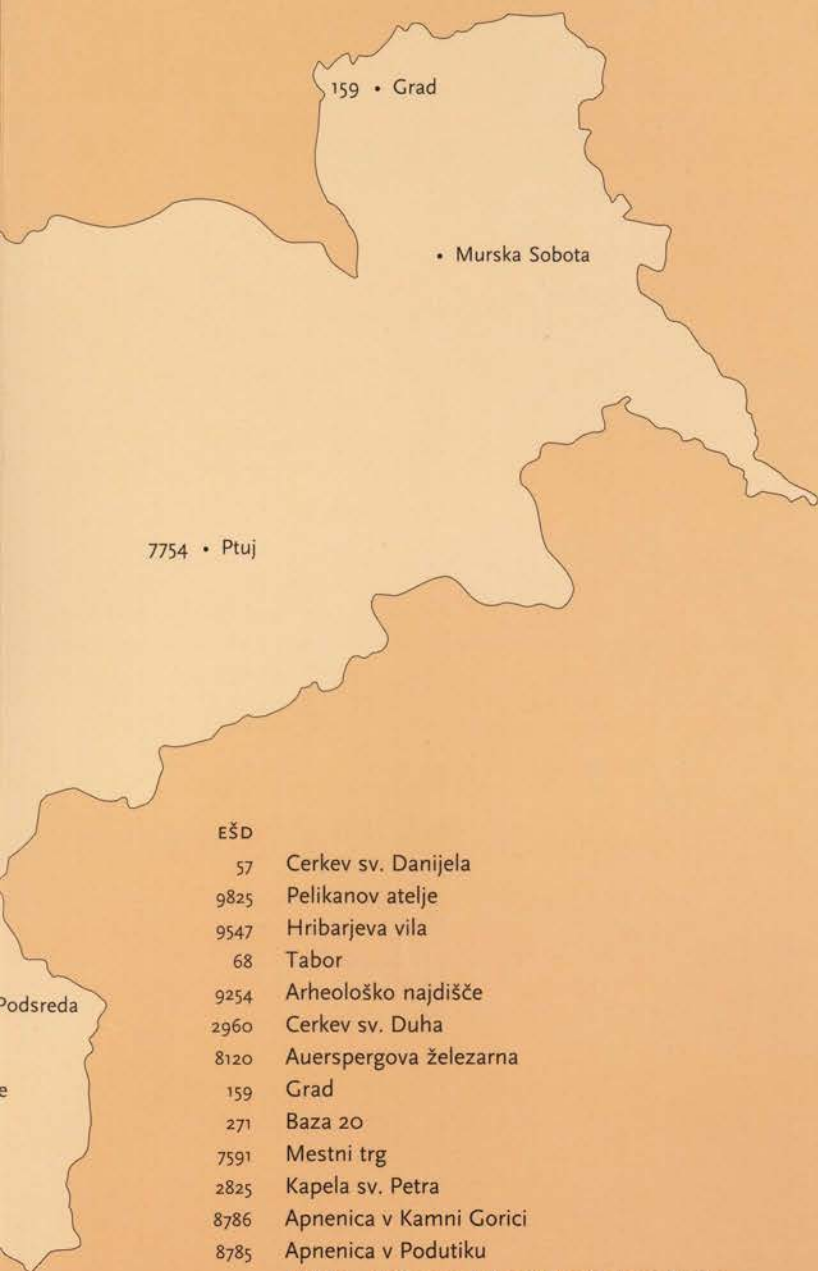
• Žuženberk
8120 • Dvor

• Novo Mesto

• Dolenjske Toplice

271 • Kočevski Rog

9254 • Črnomelj

EŠD

- 57 Cerkev sv. Danijela
- 9825 Pelikanov atelje
- 9547 Hribarjeva vila
- 68 Tabor
- 9254 Arheološko najdišče
- 2960 Cerkev sv. Duha
- 8120 Auerspergova železarna
- 159 Grad
- 271 Baza 20
- 7591 Mestni trg
- 2825 Kapela sv. Petra
- 8786 Apnenica v Kamni Gorici
- 8785 Apnenica v Podutiku
- Ljubljana: Drevoredi Kranjske stavbne družbe
- 527 Muzej na prostem
- 549 Grad
- 564 Arheološko najdišče Ajdna
- 7754 Orfejev spomenik
- 2092 Cerkev sv. Egidija
- 694 Cerkev sv. Pankracija
- 5843 Kašča
- 855 Ruska kapelica
- 879 Pocarjeva domačija

.....
EŠD je evidenčna številka enote iz Zbirnega registra dediščine (ZRD), ki ga vodi Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo na podlagi pravilnika o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine (Ur.l. RS 26/95).

ISBN 961-6037-41-2

9 789616 037419